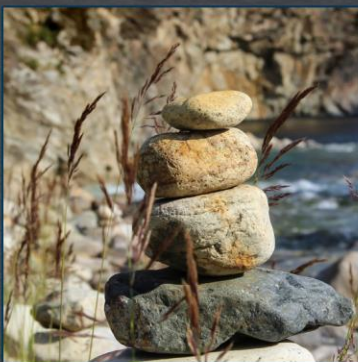
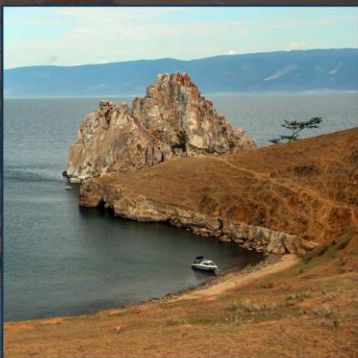

Empowered lives.
Resilient nations.

БАЙГАЛЬ НУУРЫН САВ ГАЗРЫН СТРАТЕГИ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ХӨТӨЛБӨР

Байгаль нуурын сав газар. Хиймэл дагуулын зураг

БАЙГАЛЬ НУУРЫН САВ ГАЗАР

СТРАТЕГИ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ХӨТӨЛБӨР

2015 оны долдугаар сарын

Боловсруулсан: Байгаль нуурын төслийн нэгж

Эхийг бэлтгэсэн: Анна Рыкова

Энэхүү тайланг Даян Дэлхийн Байгаль Орчны Сангийн санхүүгийн тусламж, Нэгдсэн Үндэстний Байууллагын Хөгжлийн Хөтөлбөрийн дэмжлэгтэйгээр Нэгдсэн Үндэстний Байууллагын Төслийн Үйлчилгээний Алба хэрэгжүүлж байгаа “Байгаль нуурын сав газрын хил дамнасан экосистемийн байгалийн нөөцийн нэгдсэн менежмент” төслийн хүрээнд боловсруулан гаргав.

Даян Дэлхийн Байгаль Орчны Сан (ДДБОС) олон улсын байгууллага нь 182 гишүүн орны төр засаг, иргэний нийгэм ба хувийн сектортой хамтран хөгжиж байгаа болон зах зээлийн эдийн засагт шилжиж буй орнуудад тулгарч байгаа үндэсний болон бүс нутгийн хэмжээний байгаль орчны тулгамдсан асуудлыг шийдэхэд нь дэмжлэг үзүүлэх замаар ирээдүйн тогтвортой хөгжлийг хангахад нь туслалцаа үзүүлж байна. ДДБОС нь 1991 онд байгуулагдан дэлхийн хэмжээнд байгаль орчны асуудлыг шийдэх, сайжруулахыг дэмжсэн нийт 2700 гаруй төслийг санхүүжүүлсэн байна. www.thegef.org

Нэгдсэн Үндэстний Байууллагын Хөгжлийн хөтөлбөр (НҮБХХ) нь хүн бүрийн амьдралын чанарыг дээшлүүлэх, өсөлтийг хангах, тулгарч буй хөгжлийн сорилтуудыг даван туулахад нь туслахын тулд нийгмийн бүхий л түвшинд хүмүүстэй хамтран ажиллаж иржээ. Эдүгээ дэлхийн 177 оронд үйл ажиллагаа явуулж, үндэсний болон олон улсын түвшинд тулгарч буй хөгжлийн сорилтуудыг даван туулах, амар амгалан нийгмийг байгуулахад нь дэмжин ажиллаж байна. www.unfpr.org

Нэгдсэн Үндэстний Байууллагын Төслийн Үйлчилгээний Алба нь (НҮБТҮА) нь НҮБ-ээс хэрэгжүүлж буй хүмүүсийн амьдралын чанарыг дээшлүүлэх бүхий л үйл ажиллагааг дэмжиж, хүмүүнлэг, энх амгалан нийгмийг байгуулахад туслах үүргээ гүйцэтгэхэд нь боловсон хүчнээр хангах, сүлжээгээ өргөтгөн сайжруулахад нь туслах зорилготой байгууллага юм. Дэлхийн өнцөг булан бүрт байгаль орчны асуудлыг шийдэх үйл ажиллагаанд оролцохдоо хамтрагчдынхаа сэтгэл ханамжтай байдлыг дээдлэх, дэлхийн түвшинд үнэлэгдэх чанар стандарт, үр дүнг харуулахад НҮБТҮА-ны эрхэм зорилго оршино. www.unops.org

Мэдэгдэл

Энэхүү баримт бичгийн дүгнэлт болон үр дүн нь гүйцэтгэгч талуудын үзэл бодол, шийдэл бөгөөд ДДБОС, НҮБХХ болон НҮБТҮА зэрэг санхүүжүүлэгч болон дэмжлэг туслалцаа үзүүлсэн донор байгууллагуудын бодлого, сонголтыг заавал илэрхийлэх албагүй болно.

Гарчиг

ГАРЧИГ	5
ТОВЧИЛСОН ҮГС	7
НЭР ТОМЬЁОНЫ ТАЙЛБАР	8
ТАЛАРХАЛ	10
ӨМНӨХ ҮГ	11
ОРШИЛ	13
1.1 Байгаль нуур БА түүний сав газар	13
1.2 Нийгэм-эдийн засгийн нөхцөл байдал.....	15
1.3 БАЙГАЛИЙН НӨӨЦ БАЯЛАГ, БИОЛОГИЙН ОЛОН ЯНЗ БАЙДАЛД ТУЛГАРЧ БУЙ ЭРСДЭЛ.	16
1.4 ОЙРЫН ИРЭЭДҮЙД БҮС НУТГИЙН ХЭМЖЭЭНД ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ, ҮҮРЭГ ХАРИУЦЛАГА.....	17
СҮАХ-ИЙН ЗӨВШИЛЦӨЛ	19
2.1 СТРАТЕГИ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ХӨТӨЛБӨРИЙН ҮНДЭСЛЭЛ.....	20
2.2 СТРАТЕГИ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ХӨТӨЛБӨРИЙН ХҮРЭЭ	20
2.3 СҮАХ-ийн зөвшилцлийн үйл явц	20
2.4 Байгаль нуурын сав газрын оношлогоо, дүн шинжилгээ	21
СТРАТЕГИ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ХӨТӨЛБӨР	23
3.1 СТРАТЕГИ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ХӨТӨЛБӨРИЙН БҮТЭЦ.....	23
3.2 ЭРХЭМ ЗОРИЛГО БА БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ ЧАНАРЫН ЗОРИЛТУУД.....	23
3.2.1 Байгаль нуурын сав газрын Эрхэм зорилго	23
3.2.2 СТРАТЕГИ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ХӨТӨЛБӨРИЙН ЗОРИЛТУУД	24
3.3 СТРАТЕГИЙН БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСГҮҮД	25
3.3.1 СТРАТЕГИЙН БҮРЭЛДЭХҮҮН 1. Аюулд өртөөд буй усан ба эх газрын амьдрах орчны ХАМГААЛАЛТ, НӨХӨН СЭРГЭЭЛТ БА МЕНЕЖМЕНТ	26
3.3.2 СТРАТЕГИЙН БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 2. Бохирдлыг бууруулж, усны чанарыг сайжруулах	28
3.3.3 СТРАТЕГИЙН БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 3. ЗАГАС, АН АМЬТАН БОЛОН БУСАД ЗЭРЛЭГ АМЬТДЫН НӨӨЦИЙН ТОГТВОРТОЙ ХЭРЭГЛЭЭ, АШИГЛАЛТ	29
3.3.4 СТРАТЕГИЙН БҮРЭЛДЭХҮҮН 4. Биологийн харь зүйлд хяналт тавьж, халдлагаас урьдчилан сэргийлэх	30
3.3.5 СТРАТЕГИЙН БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 5. Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох	30
3.3.6 СТРАТЕГИЙН БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСЭГ 6: Байгалийн гамшгийн эсрэг бэлэн байдлыг хангах	31
(БОЧЗ – Байгаль нуурсан сав газрын ард иргэдийн байгалийн гамшгийг давах бэлэн байдал САЙТАР ХАНГАГДСАН БАЙНА)	31
ХЭРЭГЖИЛТ БА	33

ИРЭЭДҮЙН ӨӨРЧЛӨЛТ	33
4.1 Үр дүнтэй хэрэгжүүлэх нөхцөл, арга замууд	33
4.2 Хамтын ажиллагааны механизмийн төсөл ба бүтэц зохион байгуулалт	34
4.3 Санхүүжилтийн эх үүсвэр ба тогтвортой байдал.....	34
4.4 Хэрэгжүүлэх үе шатууд.....	35
4.5 Хяналт ба үнэлгээ	36
ХАВСРАЛТУУД	39
ХАВСРАЛТ I Үр дүнд суурилсан шалгуур үзүүлэлтийн бүтэц	39
ХАВСРАЛТ I СҮАХ боловсруулахад оролцсон гол авторууд ба	74
БАЙГУУЛЛАГУУД.....	74
ХАВСРАЛТ II TDA - HTTP://BAIKAL.IWLEARN.ORG/EN/PROJECT/TDA	74

Товчилсон үгс

ДТД	Далайн түвшнээс дээш
АЙҮИА	Байгаль нуурын экологийн орчны бүс (“Байгаль нуурыг хамгаалах тухай ОХУ-ын хууль №94-т заасан нэр томъёо)
БНД	Байгалийн нутаг дэвсгэр
БОЯБХХ	Биологийн олон янз байдлыг хамгаалах хэлэлцээр
БХХ	Биологийн хэрэгцээт хүчилтөрөгч
ШҮДШ	Шалтгааны үр дагаврын шинжилгээ
БНЭТБ	Байгаль нуурын экологийн төв бүс
БОЯБТК	Биологийн төлөө үйц ааааеуи тухай конвенц
УХ	Ууссан хүчилтөрөгч
ЭЧЗ	Экосистемийн чанарын зорилтууд
БОННУ	Байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийн үнэлгээ
УЦУОХША	Ус цаг уур, орчны хяналт шинжилгээний алба (ОХУ)
ЗШ	Засаглалын шинжилгээ
ДНБ	Дотоодын нийт бүтээгдхүүн
ДДБОС	Даян Дэлхийн Байгаль Орчны Сан
ХХ	Хүлэмжийн хий
БНБ	Бүсийн нийт бүтээгдхүүн
УЦС	Усан цахилгаан станц
ОУУСХ	Олон улсын ус судлалын хөтөлбөр
УАӨАЗГХМБ	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн асуудлын талаарх Засгийн газар хоорондын мэргэжилтний бүлэг
СГНМ	Сав газрын нэгдсэн менежмент
УННМ	Усны нөөцийн нэгдсэн менежмент
МСГ	Менежментийн сав газар
ХБШМ	Хүн ба шим мандал
₮	Монгол төгрөг (валютын нэгж)
ХИЗА	Хамгийн их зөвшөөрөгдөх агууламж
N	Азот
P	Фосфор
ТХГ	Тусгай хамгаалалттай газар
УЗОБ	Удаан задардаг органик бохирдуулагч
ЭЗБ	Эрдэмтдийн зөвлөх бүлэг
СҮАХ	Стратеги үйл ажиллагааны хөтөлбөр
ХСМ	Холбооны Сибирийн муж
хон.тол	Хонин толгойд шилжүүлэх нэгж
ДЦГ	Дархан цаазат газар
СМСГ	Сэлэнгэ мөрний сав газар
ГНЦС	Галуут нуурын цахилгаан станц
ХДОДШ	Хил дамнасан оношлогоо, дүн шинжилгээ
ХДТХГ	Хил дамнасан тусгай хамгаалалттай газар
ДЦС	Дулааны цахилгаан станц
НҮБХХ	НҮБ-ын Хөгжлийн Хөтөлбөр
НҮББСШУБ	НҮБ-ын Боловсрол, Шинжлэх Ухаан Соёлын Байгууллага
НҮБ ТҮА	НҮБ-ын Төслийн Үйлчилгээний Алба
ДБХС	Дэлхийн байгаль хамгаалах сан
БУЦБ	Бохир ус цэвэрлэх байгууламж

Нэр томъёоны тайлбар

Хөтөлбөр 21	НҮБ-ын Байгаль Орчин, Хөгжлийн талаарх Бага хурал /Дээд хэмжээний Дэлхийн чуулган/-аар байгаль орчныг хамгаалах арга хэмжээ авах тухай хэлэлцээр хийж, байгаль орчныг хамгаалах ба эдийн засгийн хөгжлийн асуудлыг нэгтгэхээр зорьжээ.
Аймаг	Монгол улсын засаг захиргааны анхан шатны нэгж
Биологийн халдлага	Тухайн зүйлийн амьтан, ургамал шинэ орчинд дасан зохицож, маш хурдан үржиж, тархан ноёрхох үзэгдэл.
Биологийн хэрэгцээт хүчилтөрөгч	Өгөгдсөн хугацаа ба температурт тухайн дээжинд дэх органик бодисыг задлахад организмд шаардагдах ууссан хүчилтөрөгчийн хэмжээ. Усны чанарын үзүүлэлт болгон хэрэглэдэг.
Намаг	Хөрсний үе давхарга усаар дүүрч, доод үед нь хүчил үүссэнээс бамбайж зөөлөрсөн усархаг газрыг хэлнэ.
Сав газрын орчны бүс	ОХУ-ын нутаг дахь Байгаль нуурын ус хурах физик талбайн экологийн төв бүсийн гадна орших бүс юм. Түүнчлэн Экологийн төв бүс, Агаар мандлын нөлөөллийн бүсийг харна уу /Байгаль нуурыг хамгаалах тухай ОХУ-ын 94-FZ хуулийн нэр томъёо/.
Биологийн iëïï үйç áàéäüï Конвенц	Биологийн олон янз байдлын тухай 1993 онд батлагдсан конвенцийн үндсэн зорилго нь биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, тогтвортой ашиглах болон хэрэглээг зохицуулах, гарах ашгийг шударгаар хуваарилах явдал юм. Уг конвенц нь биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, зохистой ашиглах түлхүүр баримт бичиг юм.
Ус хурах талбай	Гадаргын урсац бүрэлдэж гол мөрөн, нуур, далай тэнгист усаа юүлэх хүртэлх талбайг хамарсан газрын гадаргыг хэлнэ.
Экологийн төв бүс	Байгаль нуурын Экологийн төвийн бүсэд нуур арлуудын хамт, ус хамгаалах бүсүүд, нуурыг хүрээлэн буй байгаль, байгалийн парк, нөөц газар бүгд орно. Түүнчлэн Сав газрын орчны бүс, Агаар мандлын нөлөөллийн бүсийг харна уу /Байгаль нуурыг хамгаалах тухай ОХУ-ын 94-FZ хуулийн нэр томъёо/.
Конвенц-Хүёүёöüüð	Õüёüёöüüð гэдэг нь хэлэлцэж тохирсон, албан ёсоор хүлээн зөвшөөрсөн гэрээ, нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн стандарт, норм, шалгуур үзүүлэлтийг багтаасан баримт бичгийн бүрдэл юм.
Дублин-Рио Зарчим	1990 онд Дублин, 1992 онд Рио Де Жанейрод болсон Дэлхийн удирдагчдын дээд хэмжээний чуулга уулзалтаас дэвшүүлсэн Усны Нөөцийн Нэгдсэн Менежментийн түлхүүр гол зарчмууд нь: 1. Цэвэр ус бол амь амьдрал, хөгжил дэвшил, байгаль орчныг тэтгэгч бөгөөд хязгаарлагдмал, амин чухал, цорын ганц үнэт нөөц юм. 2. Усны нөөцийн менежмент нь хэрэглэгч, төсөл зохиогч, бодлого боловсруулагч зэрэг бүхий л түвшний оролцоог үндэслэн хэрэгжих ёстой. 3. Усны нөөцийг хамгаалах, зохицуулахад эмэгтэйчүүд голлох байр суурьтай оролцох ёстой. 4. Ус бол нийтийн өмч, нийгэм-эдийн засгийн үнэт зүйл баялаг мөн. 5. Усны нөөцийн нэгдсэн менежмент нь усыг зохистой, үр ашигтай, шударга хуваарилах үндсэн дээр хийгдэнэ.
Зуд	Зуд гэдэг нь нэн хүйтэн, хүнд, хатуу өвөл тохиолддог байгалийн үзэгдлийг нэрлэсэн Монгол нэр томъёо. Зудаар мал, амьтан идэх өвс, уух усгүй, ðçéðíüüï болж олноороо турж, осгож үхдэг. 2000-02, 2009-10 онуудад хамгийн хатуу зуд болсон.
Эко-бүс	Дэлхийн эко-бүс гэдэг нь ДБХС ба түүний экспертүүдийн боловсруулж гаргасан ойлголт бөгөөд биологийн олон янз байдлыг хамгаалахтай уялдуулан

Экосистем	<p>тэдгээрийн амьдрах орчинг тодорхойлдог. Дэлхий дээр 200 эко-бүс байдаг. www.panda.org/about_our_earth/ecoregions/about_tone</p> <p>Ургамал, амьтны аймаг, микроорганизмийн бүлгэмдлүүдийн хооронд болон тэдгээрийн амьдрах орчныг амьд бус байгальтай харилцан үйлчлэх хамаарлын хүрээнд цогц байдлаар авч үздэг динамик систем юм.</p>
Экосистемийн хандлага	Газар, ус, байгалийн бусад нөөцийг хадгалах, зүй зохистой ашиглах болон хүний үйл ажиллагааг экосистемийн нэг бүрэлдхүүн хэсэг гэж үзэн байгалийн тэнцвэрт байдлыг алдагдуулахгүйгээр нэгдсэн менежмент хийх стратеги
Экотон	Тухайн газар нутагт байгаа амьтан, ургамлын биомын шилжилтийн бүс
Шим бодисын баяжилт	ХАА, хотжилт зэрэг хүний үйл ажиллагаанаас үүдэн азотын ба фосфорын хүчлийн давс хэлбэрээр усан дах шим тэжээлийн бодис ихсэх үзэгдэл бөгөөд хүчилтөрөгчийн хэмжээг бууруулж, хортой замгийн хэмжээг нэмэгдүүлдэг.
Гэр хороолол	Хотын захаар ямар ч төлөвлөлт зохион байгуулалтгүй суурьшсан хорооллыг хэлэх ба тэндэхийн оршин суугчид гол төлөв уламжлалт монгол гэрт амьдарна. Гэр хорооллын оршин суугчдад төвлөрсөн халаалт, ус болон эрүүл ахуй, ариун цэврийн зэрэг үндсэн дэд бүтцийн хангамж хүрэлцээгүй байдаг.
Хүлэмжийн хий	Хүлэмжийн хий нь нарнаас ирж буй цацраг туяаг өөртөө шингээж авах ба цацруулдаг нэгэн төрлийн агаарын давхарга юм. Озон буюу O ₃ , усны уур, нүүрстөрөгчийн хий, метан, нитро озон зэрэг хий нь дэлхийн зонхилох хүлэмжийн хий юм.
Амьдрах орчин	Тухайн ургамал, амьтны аймаг болон микроорганизмийн бүлгэмдлүүдийг хүрээлэн буй (тэдгээрт нөлөөлдөг, эсвэл хэрэглэгддэг) тэдгээрийн дасан зохицож идээшсэн физик орчинг хэлнэ.
Усны урсац	Бүс нутагт орох хур бороо, гадаргын ба газар доорх ус, ууршилтын хэмжээгээр тодорхойлогдон тухайн сав газарт бүрэлдэн бий болдог нийт усны нөөцийн хэмжээ, шинж чанарыг илэрхийлнэ.
Харь зүйлс	Харь зүйлийн амьтан, ургамал болон хүний нутагшуулсан төрөл зүйл тухайн нутагт хэт тархаж, уугуул төрөл зүйлийг дарангуйлах үзэгдэл
УННМ	Усны Нөөцийн Нэгдсэн Менежмент нь эко-систем болон байгаль орчинд сөрөг нөлөө үзүүлэхгүйгээр нийгэм, эдийн засгийн үр өгөөжийг нэмэгдүүлэх ус, газар болон бусад байгалийн нөөцийн зохистой ашиглах, хамгаалах менежмент юм.
Үндсэн төрөл зүйл	Үндсэн төрөл зүйл нь тухайн зүйлийн тоо хэмжээнээс шалтгаалан хүрээлэн буй орчин, экосистемд хамгийн их нөлөөлөл үзүүлэхээс гадна бусад төрөл зүйлд ч нөлөөлдөг.
Бохирдлын цэгэн бус эх үүсвэр	Сарнисан буюу тархсан байдалтай эх үүсвэрээс гаралтай бохирдол бөгөөд тухайлбал газар тариаланд хэрэглэгдээд гол руу орж буй ус, агаарын бохирдол зэрэг нь гол мөрнийг бохирдуулах эх үүсвэр байж болно.
Бохирдлын цэгэн эх үүсвэр	Бохирдлын цэгэн эх үүсвэр нь агаар, ус болон дулааны бохирдлыг үүсгэгч тодорхой эх үүсвэр юм.
Сэрэмжлүүлэх зарчим	Хэрвээ тодорхой үйл ажиллагаа ба бодлогоос үүдэн олон нийт болон байгаль орчинд хор хөнөөл учирч болзошгүй эсэхийг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй судалгаагаар нотлоогүй байхад хор хөнөөлгүй гэж үзэж үйл ажиллагаа явуулсан тал нь хариуцлага хүлээнэ. Сэрэмжлүүлэх зарчмын үндэслэл нь тухайн эрсдэлээс хор хөнөөл учирч болзошгүй байвал олон нийт болон байгаль орчныг хамгаалах нийгмийн үүрэг хариуцлага байх ёстойг заасан байна.
Бэлчээр	Малын бэлчээр болгон ашигладаг тал хээр, тундр зэрэг өргөн уудам байгалийн нутаг дэвсгэр
Хагшаасны хуримтлал	Гол мөрөн, нуур болон бусад усан орчны системд умбуур бодисын концентраци нэмэгдсэнээр (түр буюу удаан хугацаанд) хагшаасны хуримтлал үүснэ. Хагшаас тээвэрлэгдэн орж ирж буй шалтгаан нь газрын элэгдэл эвдрэл болон усан орчинд явуулж буй бусад үйл ажиллагаатай холбоотой байж болно.
Дарш	ᠠᠨᠳᠦᠷ чийгийн агууламжтай исгэж даршлай үзүүд, айгай өгөө айёо айүюү
Тал нутаг	Модгүй, өвсөрхөг, тэгш хээр тал газруй айгай өгөө
Намгаргах газар	Хөрсөнд айгай өгөө ус нэвчсэн, зарим талаар хөдөө аж ахуйд тохиромжгүй газрыг хэлнэ.
Тайга	Нарс, гацуур, шинэс зэрэг шилмүүст мод элбэг ойт газрыг хэлнэ
Тундр	Маш хүйтэн уур амьсгалтай, амьд амьтан амьдрах боломж багатай, өөрийн ургамлын орчинтой боловч мод ургадаггүй газрыг хэлнэ.
Хотжилт	Хөдөө орон нутгаас шилжих хөдөлгөөн болон хотын зах хэсгүүдийн бөөгнөрөл нь хот руу өргөжин тэлсний улмаас хотын хүрээ өргөжих
Агаар мандлын нөлөөллийн бүс	Байгаль нуурын агаар мандлын нөлөөллийн бүсэд нуурын ус хурах физик талбайн гадна орших баруун, баруун хойд талын 200 км өргөн нутаг дэвсгэр багтах ба нуурын хосгүй экосистемд сөрөг нөлөөлөл учруулж болох аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулдаг бүс нутаг юм.

Талархал

НҮБХХ-ДДБОСангийн “Байгаль нуурын сав газрын хил дамнасан экосистемийн Байгалийн нөөцийн нэгдсэн менежмент” төслөөс энэхүү Стратеги Үйл Ажиллагааны Хөтөлбөрийг боловсруулахад дэмжлэг үзүүлж, хувь нэмэр оруулсан Даян Дэлхийн Байгаль Орчны Сан, ОХУ ба Монгол Улсын Засгийн Газар болон оролцсон бүх шинжээчдэд гүн талархал илэрхийлж байна.

Үндэсний зохицуулагчид: А.М. Амирханов, Г. Мунх-Эрдэм

Төслийн техникийн гүйцэтгэгч баг: П.Гремилион, Г.Даваа, Ц.Бадрах, Я.Цэдэнбалжир, Билгүүн, П.Д.Гунин, И.И.Максимова, О.С.Бичекуев, Т.П. Бутылина.

Оролцогч талуудын зөвлөх баг: Ю.П.Сафьянов, А.В.Лбов, О.А.Поляков, О.Е.Кравчук, В.К.Благов, И.Б.Фоминих, А.М.Магомедова, Б.Бунчингив, Ж.Чимэг, С.Баярмаа, Н.Наранбаатар, Н.Е.Олофинская, К.Баябос, С.Синаноглу, К.Г.Дремов, В.С.Молотов, Б.Д.Церенов.

Төслийн зохицуулах нэгж: В.О.Мамаев, К.Баябос, К.Лихтенберг, Н.Матвеева, А.Монастериус, У.Хеския, С.В.Куделя, А.А.Шеховцов, С.Тумурчудур, Л.Д.Раднаева, Б.В.Бадиев, Д.В.Попов, Ч.Алтанчимег

Өмнөх үг

Энэхүү Стратеги үйл ажиллагааны хөтөлбөрт (СҮАХ) Байгаль нуурын сав газрын хил дамнасан экосистемийн биологийн төрөл зүйлийн олон янз байдал, байгалийн нөөц баялгийг хамгаалахад чиглэсэн хамтын стратегийн үйл ажиллагааны ерөнхий хүрээ, бүтцийг тодорхойлон гаргав. Хил дамнасан оношлогоо, дүн шинжилгээнд (ХДОДШ¹) Байгаль нуурын сав газрын эх газрын ба усан орчны экосистемд учруулж болзошгүй эрсдэл, тулгамдсан асуудлуудыг Монгол Улс, ОХУ-ын судлаачид хамтарч тодорхойлон гаргаж, эрэмбэлсэн. Стратеги Үйл Ажиллагааны Хөтөлбөрийн хүрээнд Монгол Улс, ОХУ-ын Засгийн газрын зүгээс хамтран техникийн арга хэмжээ, бодлогын зохицуулалт, үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх замаар сав газарт учирч болзошгүй эрсдэл, тулгамдсан асуудлуудыг хянан зохицуулах, урьдчилан сэргийлэх үндсэн чиглэл, системчилсэн арга, хандлагыг бий болгосон.

Стратеги үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг байгалийн нөөцийн тогтвортой менежмент ба биологийн төрөл зүйлийн олон янз байдлыг хамгаалах боломж ба тулгамдсан асуудалд урьдчилан хийсэн үнэлгээнд тулгуурласан нэн тэргүүнд авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай үйл ажиллагааны хөтөлбөр хэмээн тодорхойлно. Салбар хоорондын асуудлаас гадна улс орны хил дамнасан байгалийн нөөцийн болон нийгмийн хөгжлийн цогц хөтөлбөр, төлөвлөгөөгөөний нарийн төвөгтэй үйл явцыг хэрэгжүүлэхэд Стратеги үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг ашиглана.

СҮАХ-ийг боловсруулахдаа эрхэм зорилгоо үндсэн суурь зарчим болгосон бөгөөд түүнийг хэрэгжүүлэх Байгаль орчны чанарын зорилтуудыг Хил дамнасан оношлогоо шинжилгээний үр дүнтэй уялдуулан тодорхойлсон. Байгаль орчны чанарын зорилтуудыг хэрэгжүүлэхийн тулд СҮАХ боловсруулах багаас цуврал зорилтуудыг тодорхойлон гаргасан бөгөөд эдгээр нь экосистемийн ирээдүйн төлөв байдлыг тодорхойлсон. Эдгээр зорилтуудад хүрэхийн тулд бодлогын өөрчлөлт зохицуулалтаас эхлээд шинжлэх ухааны судалгаа шинжилгээг хамарсан өргөн хүрээний стратеги үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх шаардлага гарч байна. Стратеги үйл ажиллагааг тухайн орны болон хоёр улсын түвшинд хэрэгжүүлэх байгууллагууд, хэрэгжилтийн хугацаа, хэрэгжилтийг хянах шалгуур үзүүлэлтийг хөтөлбөрт тусгасан.

СҮАХ-ийг хэрэгжүүлэх үйл явц Монгол Улс, ОХУ-ын ус, байгаль орчны асуудал хариуцсан яамдын хүрээнд явагдаж, янз бүрийн механизмаар санхүүжсэн олон төслүүд болон үйл ажиллагаануудаас бүрдэх ба түүний хамрах хүрээ, гарах үр дүн маш өргөн байх юм. Холбогдох олон улсын конвенцууд ба хил дамнасан усны гэрээ хэлцлүүд нь хөтөлбөрийг амжилттай хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг болно. Засгийн газар хоорондын хамтарсан комиссийн хүрээнд СҮАХ-ийн бүхий л үйл ажиллагааны зохицуулалт, хөтөлбөрийн биелэлт, хяналт үнэлгээ зэргийг тоон үзүүлэлтээр гаргаж өмнө байсан суурь нөхцөлтэй нь харьцуулах замаар үйл ажиллагаа бүрийн хэрэгжилтийг хангах боломжтой.

¹ <http://baikal.iwlearn.org/en/project/tda>

Зургийг Елена Чумак

Оршил

1.1 БАЙГАЛЬ НУУР БА ТҮҮНИЙ САВ ГАЗАР

Зүүн өмнөд Сибирьт орших Байгаль нуур нь дэлхийн хосгүй нууруудын нэг юм. Уг нуур нь усан орчны биологийн олон янз байдлын төв цэгүүдийн нэг болохын хувьд ургамлын болоод амьтны аймгийн олон төрлийг, тэр дундаа амфипод, хавтгай хорхой, загасны олон зуун ховордсон төрөл зүйлийг мөн дэлхийд цорын ганцад тооцогдох цэнгэг усны далайн хавны амьдрах орчин нь болж байдаг. Өнөөгийн байдлаар Байгаль нуураас амьтны аймгийн 1550, ургамлын аймгийн 1000 орчим төрөл зүйл олж тогтоосон /Тимошкин, 2001/ бөгөөд цаашдаа ч шинэ төрөл зүйл нээгдэх хандлагатай байна /Кайгородова 2012, 2013/.

Байгаль нуур нь Зүүн Африкийн Танганьика нуурын нэгэн адилаар эх газрын платформын гажилт, хазайлтын нөлөөгөөр өөрчлөгдөж байдаг геологийн идэвхитэй бүсэд оршдог. Байгаль нуурыг дэлхийн хамгийн эртний бөгөөд гүн нуур гэж үздэг, ойролцоогоор 25-30 сая жилийн өмнө үүссэн, гүн нь 1637 м. Байгаль нуур нь дэлхийн гадаргын цэнгэг усны боломжит нөөцийн 20 орчим хувийг агуулах бөгөөд маш цэнгэг устай, нуурын усны тунгалагшил 40 м хүрдэг.

2008 онд ОХУ-ын Засгийн газраас Байгаль нуурыг Орос орны долоон гайхамшгийн нэгээр тодруулсан. Байгаль нуурыг цэнгэг усны экосистемийн хувьсал, өөрчлөлт, төлөв байдлыг тодорхойлогч, экологи-биологийн үйл явцын гайхамшигтай тод жишээ, биологийн олон янз байдлын амьдрах чухал ач холбогдолтой өлгий хэмээн үзэж ЮНЕСКО (НҮББШУСБ, 1996²)-ийн Дэлхийн өвийн жагсаалтад бүртгэсэн. Байгаль нуурын сав газарт түүх, археолог, соёлын олон тооны хөшөө дурсгал байдаг бөгөөд нутгийн ард иргэд зарим газрыг халдашгүй ариун нандин гэж тахиж шүтэж ирсэн.

Байгаль нууранд 336 гол горхи цутгаж, зөвхөн Ангар мөрөн эх аван гадагш урсдаг, нуурын усны бүрэн сэлбэгдэх хугацаа нь 300 гаруй жил болно. Монгол улсын нутаг дэвсгэрээс эх аван урсах Сэлэнгэ мөрөн нь Байгаль нуурын хамгийн том цутгал бөгөөд жилийн нийт урсацын 50 гаруй хувийг бүрдүүлдэг. Сэлэнгэ мөрөн Байгаль нуурт цутгах бэлчирийн “Ус намгархаг газар”-ыг ургамал, амьтны аймгийн ач холбогдол бүхий амьдрах орчин, нуурын усыг бохирдолоос хамгаалах байгалийн шүүлтүүрийн үүрэг гүйцэтгэгч гэдэг утгаар нь 1996 онд Олон улсын Рамсарын жагсаалтанд оруулсан.

Байгаль нуурын сав газрын ус хурах талбай нь ОХУ болон Монгол улсын хилийг дамнан оршдог³. Энэхүү сав газарт Монгол орны цэнгэг усны нийт нөөцийн 75 хувийг эзэлдэг Хөвсгөл нуур багтана. Геологийн тогтоц, уур амьсгал, байгалийн нөхцлөөс шалтгаалан сав газарт өндөр уулс, өтгөн ой, тайга, тал хээр зэрэг байгалийн бүс, бүслүүрийг хамарсан ургамал, амьтны олон төрөл зүйлийг багтаасан асар их нөөц баялаг бий.

² Байгаль нуурыг Дэлхийн Өвд бүртгүүлсэн критери үзүүлэлтүүд :

vii. Байгалийн үзэмжит өнгө төрхийг агуулсан онцгой ач холбогдол бүхий нутаг дэвсгэр.

viii. Дэлхийн хөгжлийн түүх, газрын гадаргын тогтцын геологийн Үйл явцынгэрч болсон геоморфологи, физионимийг онцгой өгөгдлүүдийг агуулсан

iv. Цэвэр усны экосистемийн хувьсал, хөгжил дэх экологийн болон биологийн үргэлжлэн буй Үйл явцын гайхамшигтай тод жишээнүүдийг илтгэсэн эх газрын, эргийн, далайн экосистемийн өвөрмөц амьтан ургамлын төлөөллийг багтаасан

v. Биологийн олон янз байдлын тэр тусмаа ховордож устах аюулд өртсөн олон төрөл зүйлийн амьдрах чухал ач холбогдолтой өлгий нутаг <http://whc.unesco.org/en/criteria>

³ Байгаль нуурын сав газрын тодорхойлолтыг бүлэг 1.4. харна уу

Байгаль нуурын сав газар нь биологийн олон янз байдлын хувьд үндэсний болон бус нутгийн төдийгүй олон улсын хэмжээнд чухал ач холбогдолтойгоос гадна түүний үзүүлж буй эх газрын ба усан орчны экосистемийн үйлчилгээ нь сав газрын хамгаалалт, тогтвортой менежментийг хил дамнансан буюу олон улсын хамтын ажиллагааны түвшинд гаргах чухал үндэслэл болж байна

Энэхүү СҮАХ-ийн үйлчлэх хүрээ нь Байгаль нуурын сав газар⁴ буюу газарзүйн байршлийн хувьд нийт 540,000 орчим км² (Кожов, 1963) талбайг эзэлсэн зүүн өмнөд Сибирь болон Монгол улсын хойд хэсгийг хамарна (Зураг 1).

Зураг 1: Монгол, ОХУ-ын хил дамнансан Байгаль нуурын сав газар

Байгаль нуурын сав газар нь био-газарзүйн хувьд харилцан адилгүй, онцгой бүсүүд болох Төв ба Зүүн Ази, Евро-Сибирийн зааг дээр байрладаг. Дээрх бүсүүд нь тайга, тундр, хээр тал ба өндөр уулархаг нутгаас бүрддэг. Иймд Байгаль нуурын сав газар нь ургамал ба амьтны олон зуун төрөл зүйлийн өлгий нутаг юм /Кожова ба Изместева, 1998/.

Сэдэвчилсэн судалгааны хувьд СҮАХ-ийн хамрах хүрээ нь өргөн удам орон зайг эзэлдэг ОХУ, Монгол улсын хилийг дамнан орших экосистемийн⁵ усан ба эх газрын ургамал, амьтан, хүн ба бичил биетнүүд, түүний амьдрах орчныг багтаасан Байгаль нуурын сав газрын ус хагалбарын хилээр тодорхойлогдоно.

⁴ Энэ бүлэгт дурдсан Байгаль нуурын ус хурах талбайг ХДОДШ-д Байгалийн сав газар эсвэл Байгалийн нуурын ус хурах сав газар зэргээр тэмдэглэсэн болно.

⁵ Биологийн төрөл зүйлийн олон янз байдлыг хамгаалах конвенцид экосистемийг "Ургамал, амьтны аймаг болон микроорганизмийн бүлгэмдлүүдийн хооронд болон орчны амьд бус байгалийн харилцан үйлчлэл, хамаарлыг динамик байдалд нь авч үздэг цогц систем юм" тодорхойлдог (CBD, Article 2).
www.cbd.int/convention/articles/?a=cbd-02

1.2 НИЙГЭМ-ЭДИЙН ЗАСГИЙН НӨХЦӨЛ БАЙДАЛ

Байгаль нуурын сав газрын хүн ам, нийгэм-эдийн засгийн тогтвортой хөгжил дэвшилд бүс нутгийн эдийн засаг, бүтцийн салангид тусгаарлагдсан байдал, бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлтийг хязгаарласан хахир хатуу, эрс тэс уур амьсгал, өндөр өртөг бүхий тээвэрлэлт, эрчим хүчний эрэлт нийлүүлэлтийн зөрөө, эдийн засгийн шинэчлэлийн түвшин сул, байгалийн нөөц, баялгаас хараат байдал зэрэг саад бэрхшээл байгаа ч ОХУ, Монгол улсын ард иргэдийн амьжиргаа, эдийн засаг сайжирсаар байна.

1990-ээд онд Монгол улс зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжин орсноор хөгжлийн маш өргөн боломж нээгдэж улмаар эдийн засгийн өсөлт нэмэгдсэн. Өнөөгийн байдлаар Монгол улс бага, дунд орлоготой⁶ орны тоонд орж байгаа хэдий ч, эдийн засгийн өсөлт өндөр хурдацтай байгаа нь хэрэглэгчдийн орлого, итгэл найдвар нэмэгдүүлэхэд ихээхэн нэмэртэй байна. 2000-2003 онд эдийн засгийн жилийн дундаж өсөлт 4,3 хувь байсан бол 2004-2007 онд 9,1 хувь болж өсчээ. Харин 2010 онд эдийн засгийн өсөлт 6,4 хувь болж бага зэрэг буурсан боловч 2011 онд 17,3 хувь болж өссөн. Сүүлийн жилүүдэд Дотоодын нийт бүтээгдхүүний (ДНБ) хэмжээ нэмэгдсэн, тухайлбал 2011 онд 10829.7 тэрбум төгрөг болж жилийн дундаж өсөлт нь 17.5⁷ хувьд хүрсэн байна. Нэг хүнд ногдох ДНБ хэмжээ 2007 онд 2562 ам.доллар байснаа 2012⁸ онд 5400 ам.доллар болж нэмэгдсэн.

Монголын орны эдийн засгийн үндэс нь уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуй байсан бөгөөд одоо ч чухал үүрэгтэй, ажил эрхлэлт болон экспортын чухал эх үүсвэр болсоор байна. Энэ салбар нь малын гаралтай бүтээгдхүүний боловсруулалт, холбогдох бусад ажил үйлчилгээг хамардаг бөгөөд нийт ажиллах хүчний 33 хувь энэ салбарт ажиллаж, ДНБ 19 хувь, харин экспортын бүтээгдэхүүний 25 хувийг үйлдвэрлэж байна.

Сүүлийн жилүүдэд Монгол улсын эдийн засгийн бүтцэд өөрчлөлт орж, уул уурхайн салбар эдийн засгийн өсөлтийг бүрдүүлэхэд голлох үүрэг гүйцэтгэж байна. Хөдөө аж ахуйн салбар 2008 онд 18,7 хувь байсан бол 2011 онд 13,1 болж буурсан, харин аж үйлдвэрийн салбарын эзлэх жин 37,0-58,3 хувь болж өссөн байна.

Мөн сүүлийн жилүүдэд Буриад улсын эдийн засаг харьцангуй тогтвортой байж, Бүсийн нийт бүтээгдэхүүн (БНБ) 2008-2011 онд 4 хувиар, зэрэгцүүлсэн үнээр 20 хувь нэмэгдсэн. (Бурстат 2011⁹). 2011 онд БНБ хэмжээ 152,3 тэрбум рубль (ойролцоогоор 4,9 тэрбум ам доллар) болсон нь өмнөх онтой харьцуулахад 104.2 хувиар өссөн байна.

Энэ бүс нутгийн эдийн засгийн өсөлтийн хувь, хэмжээ ОХУ-ын дундаж өсөлттэй ойролцоо байна. Гэхдээ Буриад улс, Байгалийн чанад дахь хязгаар нутаг, Эрхүү мужийн нэг хүнд ногдох бүсийн дотоодын нийт бүтээгдэхүүн нь ОХУ-ын бусад бүс нутгаас доогуур хэвээр байна. Мөн нэг хүнд ногдох хөрөнгө оруулалтын хэмжээгээр энэ бүс нутаг ОХУ-ын дундаж түвшнээс доогуур байгаа бөгөөд харин сүүлийн жилүүдэд энэхүү зөрүү багасах хандлагатай байна.

Буриад улсын аж үйлдвэрийн салбарын БНБ-д эзлэх жин хөдөө аж ахуйн салбартай харьцуулбал 2007-2011 онд бага зэрэг өссөн боловч мөн хугацаанд тээврийн салбарын эзлэх жин эрс буурсан байна. 1985 оноос эхлэн аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуй, барилгын салбарт ажиллагсдын тоо тогтмол буурч ирсэн. Буриадын хөдөө аж ахуйн салбар нь хамгийн их ажиллагсадтай байсан боловч 1990 оны эдийн засгийн хямралд өртөж одоогийн байдлаар ажиллах хүчний дөнгөж 11,9 хувь энэ салбарт ажиллаж байна. Гэтэл энэ хугацаанд худалдааны салбарт ажил эрхлэгчдийн тоо хоёр дахин нэмэгдсэн. Мөн ажил эрхлэлтийн түвшин төрийн захиргаанд илүү их нэмэгдсэн байна.

Буриад улсын эдийн засгийн өсөлтийн дийлэнх хувийг Сэлэнгэ мөрний сав нутаг, Улаан-Үүд хот бүрдүүлж байна. Хэдийгээр Сэлэнгэ мөрний сав газар нь Буриад улсын нутаг дэвсгэрийн 31,5%-ийг эзэлдэг боловч аж үйлдвэрийн бүтээгдхүүний 90 хувь, хөдөө аж ахуйн бүтээгдхүүний 83 хувийг үйлдвэрлэдэг. Байгаль нуурын бусад бүс нутагт эдийн засгийн хөгжлийн боломж хязгаарлагдмал. Тухайлбал, Ольхоны районд ихэвчлэн улсын татаасанд тулгуурласан хөдөө аж ахуй эрхэлдэг. Слюдянка районы орлогын гол эх үүсвэр нь Байкалск, Слюдянка хоёр хотод байдаг. Эрхүү мужийн нутагт амьжиргааны түвшин доогуур, далд ажил эрхлэлтийн түвшин өндөр байна¹⁰.

⁶ <http://data.worldbank.org/country/mongolia>

⁷ www.worldbank.org/en/country/mongolia

⁸ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mg.html>

⁹ <http://burstat.gks.ru>

¹⁰ Энэ группийн ажилгүй хүмүүс улсаас гаргасан албан мэдээ мэдээлэлд хамрагдаагүй байна.

1.3 БАЙГАЛИЙН НӨӨЦ БАЯЛАГ, БИОЛОГИЙН ОЛОН ЯНЗ БАЙДАЛД ТУЛГАРЧ БУЙ ЭРСДЭЛ

Байгаль нуурын сав газрын байгалийн нөөц болон биологийн олон янз байдалд учирч буй эрсдэлийг Хил дамнасан оношлогоо, дүн шинжилгээ хийх замаар үнэлж, үндсэн болон онцлог асуудлуудыг ач холбогдлоор нь эрэмбэлэн хүснэгт А-д харуулав. Асуудлуудыг газарзүйн хамрах хүрээ, учрах аюул, хүндрэл эрчимшлийг нь харгалзан эрэмбэлсэн. Үүнээс ой мод устгах, газар тариалан, бэлчээрийн зохисгүй ашиглалт, хотжилтоос үүдэлтэй **усан ба эх газрын амьдрах орчны доройтлыг** тулгарч буй гол асуудал гэж үзсэн.

Усны горимын өөрчлөлт нь унд ахуй, газар тариалан, үйлдвэрийн усны хэрэглээ нэмэгдэх, ойн нөөц хомсдох, уур амьсгалын өөрчлөлт зэргээс шалтгаалж байна. Харин усны түвшний бууралтын үндсэн шалтгаан нь усны эрчим хүчний зориулалтаар барьсан боомт мөн усалгаатай газар тариалангийн хэрэглээтэй холбоотой. Ялангуяа ОХУ-ын нутагт эрчим хүчний зориулалтаар барьсан боомтуудын усны түвшний өсөлтийг орон нутгийн чанартай асуудал гэж тодорхойлсон ч энэхүү өөрчлөлт нь Байгаль нуурын усан орчин, эргийн экосистемд нөлөөлж байна.

Цэгэн ба цэгэн бус бохирдлын эх үүсвэрээс **гадаргын ба газар доорх ус бохирдож, чанарын хувьд доройтож** буй асуудал бол Байгаль нуурын сав газрын ОХУ, Монгол улсын талд адилхан тулгамдсан асуудал болоод байна. Бохирдол урсгалын дагуу тээвэрлэгдэн, хуримтлагдаж, улмаар хил дамнасан усны асуудал болж хувирах магадлалтай. Хэрвээ ямар нэгэн бохирдол Байгаль нуурын усанд орсон тохиолдолд удаан хугацаагаар хадгалагдах бөгөөд учир нь нуурын ус ойролцоогоор 300 жилд бүрэн нөхөн сэлбэгддэг. Байгаль нуурын усны чанарт нөлөөлөх 5 үндсэн асуудлыг тодорхойлсон. Үүнд:

- **Химийн бохирдол:** Хүнд метал, гидрокарбон, удаан задардаг органик бодис, химийн бордоо зэрэг болно. Үйлдвэр аж ахуйн газрууд болон ахуйн хог хаягдал нь бохирдлын нэг эх үүсвэр юм.
- **Умбуур бодис ба хагшаасны хуримтлал:** Ойн нөөцийн хомсдол, зүй бус газар ашиглалт ба уул уурхайн үйл ажиллагаа, дутуу цэвэрлэсэн ахуйн хог хаягдлын нөлөөгөөр бий болж байна.
- **Микроб, өвчин үүсгэгч нянгийн бохирдол:** Бохир усыг дутуу цэвэрлэснээс шалтгаалан нян, өвчин үүсгэгч нянгийн бохирдол үүсэх нөхцөл бүрддэг. Үүнд бактер, мөөгөнцөр, вирус зэргийг биологийн шинжилгээ судалгаанд хэрэглэх, эмнэлэгийн хог хаягдлыг хяналтгүй, зориулалтын бус цэгт хаях, үхсэн мал амьтны сэг зэмийг ил задгай орхих зэрэг нь нөлөөлж байна.
- **Шим бодисын бохирдол ба шим бохирдлын баяжилт (усан орчны ургамалжилт):** Бохирдлын цэгэн эх үүсвэр нь ялгас, угаалгын нунтаг ба нефтийн бүтээгдэхүүнээр (шатах тослох материал) бохирдсон усыг дутуу цэвэрлэсний улмаас бий болдог. Цэгэн бус эх үүсвэрт агаарын тоосонцор, химийн бордоо, хортон шавж устгах хорт бодис бүхий урсац орно.
- **Дулааны бохирдол:** Усыг дулааны цахилгаан станц болон бусад үйлдвэрийн технологид хөргөлтийн зориулалтаар ашигласнаар дулааны бохирдол үүсдэг. Дулааны бохирдол нь цэгэн эх үүсвэрийн асуудал бөгөөд усны ургамал, амьтны амьдрах орчинд сөрөг нөлөө үзүүлж болзошгүй.

Байгаль нуурын сав газарт **зэрлэг ан амьтан, загас агнууртай** холбоотой тулгамдаж буй асуудал нь усан ба эх газрын орчны биологийн олон янз байдал алдагдах, хүний хэрэгцээнд шаардлагатай байгалийн баялгийн боломжит нөөцийг хомсдуулж байна. Монгол, ОХУ-ын Улаан номонд орсон, устгах аюулд өртсөн загасны төрлүүдийг (Байгалийн хилэм, зэвэг, тул загас) хэт ихээр агнахаас хамгаалах явдал нь онцгой анхаарах асуудлын нэг болжээ.

Байгаль нуурын сав газарт ан агнуурын үйл ажиллагааг зохицуулсан дүрэм журам хангалттай байдаг бөгөөд агнуурын ач холбогдолтой ихэнхи төрөл зүйлд зөвшөөрөл шаардагдана. Гэсэн хэдий ч хууль бус хулгайн ан, гөрөө нь сав газрын зэрлэг амьтдын өсөлт, шилжилтэнд асуудалд үүсгэж байна. Энэ нь ой мод устгах, газар ашиглалтын зохисгүй байдал, бохирдол, уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөгөөр амьдрах орчин нь доройтож зэрлэг амьтдын өсөлт, тархацанд сөрөг нөлөө үзүүлж байна.

Байгаль нуурын сав газарт **биологийн халдлага** ажиглагдаж, усан орчны системд 13 зүйлийн загас, нэг зүйлийн ургамал, хуурай газарт гурван зүйлийн ургамал бий болоод байна. Ер нь бохирдож доройтсон орчинд нутгийн уугуул төрөл зүйлүүд нь хорогдон, өөрчлөлтөнд орж унаган төрхөөрөө байгаа орчныг бодвол харь зүйлийн халдлагад өртөх нь илүү амархан болдог. Монгол, ОХУ-ын нутаг дэвсгэрт байгаа Байгаль нуурын сав газрын амьдрах орчны доройтол, бохирдол нь ирээдүйд харь зүйлийн халдлагад өртөх өндөр эрсдэл учир урьдчилсан арга хэмжээ авах шаардлагатай.

Уур амьсгалын өөрчлөлт нь хил дамнасан сав газрын бүх асуудалд шууд болон шууд бусаар нөлөөлдөг хамгийн нийтлэг асуудал болжээ. Мөн **байгалийн гамшгийн** асуудлыг сав газрын хувьд олон сэдвийг хөндсөн чухал асуудал хэмээн тодорхойлсон. Хэдийгээр байгалийн гамшгийн асуудал хүний үйл ажиллагаанаас шууд хамаарахгүй ч байгаль орчны доройтол, эвдрэл сүйтгэл нь түүний

нөлөөллийг илүү хор уршигтай болгох талтай. Байгаль орчны тогтвортой менежмент нь байгалийн гамшгийн нөлөөллийг бууруулах боломжийг бүрдүүлнэ.

Хүснэгт А. Байгаль нуурын сав газрын хил дамнасан экосистемийн үндсэн болон онцлог асуудлууд

ГОЛ АСУУДЛУУД	АСУУДЛЫН ТОДОРХОЙЛОЛТ
1. Усан ба эх газрын амьдрах орчны доройтол	<ul style="list-style-type: none"> • Ойн нөөцийн хомсдол • Хөдөө аж ахуй, бэлчээрийн газрын доройтол • Экосистемийн өөрчлөлт
2. Усны горимын өөрчлөлт	<ul style="list-style-type: none"> • Усны түвшний бууралт¹¹ • Усны түвшний өсөлт¹²
3. Ус ба хөрсний чанарын доройтол	<ul style="list-style-type: none"> • Химийн бохирдол • Умбуур бодис ба хагшаасны хуримтлал • Микроб, өвчин үүсгэгч нянгийн бохирдол • Шим бодисын бохирдол ба шим бохирдлын баяжилт • Дулааны бохирдол
4. Тогтвортой бус загас агнуур ба зэрлэг амьтдыг хэт олноор агнах	<ul style="list-style-type: none"> • Усан орчны амьтдыг хэт олборлох • Зэрлэг ан амьтдыг хэт олноор агнах
5. Биологийн халдалт	<ul style="list-style-type: none"> • Усан орчны харь зүйлийн халдалт • Хуурай газрын амьдрах орчны харь зүйлийн халдалт
НИЙТЛЭГ АСУУДАЛ	
6. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөө	<ul style="list-style-type: none"> • Усны горимын өөрчлөлт • Цаг агаарын аюултай үзэгдлийн тоо олшрох
7. Байгалийн гамшиг	<ul style="list-style-type: none"> • Газар хөдлөлт • Хөрсний гулсалт • Ган ба үер

1.4 ОЙРЫН ИРЭЭДҮЙД БҮС НУТГИЙН ХЭМЖЭЭНД ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ, ҮҮРЭГ ХАРИУЦЛАГА

Байгаль нуурын сав газрын байгалийн нөөц баялаг нь тухайн сав газарт оршин амьдарч буй хүмүүст ямар чухал, үнэ цэнтэйг ухамсарлан хүлээн зөвшөөрсний үндсэн дээр Монгол, ОХУ-ын Засгийн газар хооронд хэд хэдэн жилийн усны гэрээ хэлэлцээрт гарын үсэг зурж баталгаажуулсан байдаг. Монгол улс, ОХУ-ын хамтын ажиллагааны гэрээ хэлэлцээрийн дагуу Хилийн усыг хамгаалах, түүнийг ашиглах талаар 1974, 1988 онд байгуулсан гэрээг 1995 онд шинэчилсэн. Эдгээр хамтын ажиллагааны гэрээ хэлцэлийн хүрээнд хоёр улсын хооронд мэдээ мэдээлэл тогтмол солилцож, харилцан уулзалт зохион байгуулан, гэнэтийн осол аюулын үед хамтран ажиллах төлөвлөгөөтэй болсон байна.

Монгол ба ОХУ-д биологийн олон янз байдлыг хамгаалах болон Байгалийн нөөцийн тогтвортой менежментийг хангах чиглэлээр цөөнгүй төсөл, санаачлагууд хэрэгжиж байна. Үүнд ОХУ-д 1996-2003 онд ДДБОС-ийн санхүүжилтээр хэрэгжсэн Биологийн олон янз байдлын төсөл багтана. Энэхүү төслийн хүрээнд Байгаль нуурын биологийн олон янз байдлыг хамгаалах стратегийг боловсруулах, тусгай хамгаалалттай газар нутгийн сүлжээг өргөтгөх, сав газрын менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулахад шаардлагатай улс төрийн болон бүтэц зохион байгуулалтын орчныг бүрдүүлсэн.

Хоёр улс хоорондоо гэрээ хэлэлцээр байгуулж, үндэсний түвшинд арга хэмжээ авч хэрэгжүүлж байгаа хэдий ч сав газрын хил дамнасан тогтвортой менежментийг бий болгох ажилд ахиц дэвшил төдийлөн тодорхой харагдахгүй байна. Хил дамнасан сав газрын төлөвлөлтийг сайжруулах, хамтын ажиллагааг нэмэгдүүлэх, тулгарч буй асуудлуудыг шийдвэрлэхэд дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор НҮБХХ/ДДБОС-аас “Байгаль нуурын сав газрын хил дамнасан экосистемийн Байгалийн нөөцийн нэгдсэн менежмент” төслийг санаачилж, 2011 оны 11 дүгээр сард эхлүүлсэн. Энэхүү төслийг ДДБОС санхүүжүүлж, НҮБХХ, Монгол, ОХУ-ын Засгийн газар дэмжин, НҮБТҮА хэрэгжүүлж байна. Мөн Байгаль Нуурыг Хамгаалах Сан, “Дусал бүр үнэтэй” Кока-Кола хөтөлбөр, НҮББШУСБ хамтран дэмжиж, санхүүжүүлж байна.

¹¹ Газрын доорх усны унд ахуйн эх үүсвэр, хөрсний ус ба уст давхаргыг оролцуулан

¹² Газрын доорх усны унд ахуйн эх үүсвэр, хөрсний ус ба уст давхаргыг оролцуулан

СҮАХ-ийн ЗӨВШИЛЦӨЛ

Стратеги үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг Байгаль нуурын сав газрын усан орчны экосистемийг хамгаалах, Байгалийн нөөцийн тогтвортой менежментийг хөгжүүлэх, биологийн төрөл зүйлийн олон янз байдлыг хамгаалах боломж ба тулгамдсан асуудлуудын урьдчилсан үнэлгээнд тулгуурласан нэн тэргүүнд авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай арга хэмжээний хөтөлбөр хэмээн тодорхойлно. Энэхүү үнэлгээний нэг хэсэг бол 2013 онд Байгаль нуур төслийн дэмжлэгтэйгээр Эрдэмтэд, судлаачдын зөвлөх багийн (ЭЗБ) хийж гүйцэтгэсэн Хил дамнасан оношлогоо, дүн шинжилгээ юм.

Байгаль нуурын сав газрыг бүхэл бүтэн цогц, хил дамнасан экосистемийн хувьд авч үзэх ба сав газрын түвшинд болзошгүй саад бэрхшээлийг тодорхойлж, түргэн үржих харь төрөл зүйл, уул уурхайн бохирдолт, сав газрын шим бохирдолт нэмэгдсэн зэрэг усан орчин экосистемд учирч болзошгүй эрсдэлийг илрүүлэн гаргаснаар илүү сайн хамтын менежментийг хэрэгжүүлэх боломж бүрдэнэ. Стратеги үйл ажиллагааны хөтөлбөр нь Байгаль нуурын экосистемийн уян хатан, нөхөн сэргэх чадварыг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн үйл ажиллагааг байгаль, нийгмийн талаас авч хэрэгжүүлэх зөвлөмжүүдийг багтаана.

“Хил дамнасан оношлогоо, дүн шинжилгээ” бүтээлийн үр дүнг нэгтгэн улмаар хил залгаа улсуудын сонирхогч, оролцогч талуудын оролцоотой, үндэсний болон бүсийн түвшинд хийсэн зөвшилцлөөр 2014 оноос СҮАХ боловсруулах ажил нь эхэлсэн.

СҮАХ-ийг уялдуулан зохицуулж, хэрэгжүүлэх зорилгоор Монгол ба Оросын талын шинжээчдийн багаас бүрдсэн Эрдэмтэн судлаачдын Зөвлөх Багийг байгуулсан (Хавсралт IV). Үйл ажиллагааны тасралтгүй байдлыг хангах зорилгоор “Хил дамнасан оношлогоо, дүн шинжилгээ”-ний багт ажиллаж байсан зарим шинжээчдийг СҮАХ-т оролцуулсан болно. Зөвлөх Багт бүс нутаг, улс орон, Засгийн газар хоорондын ажлын хэсгийн төлөөллөөс гадна, байгалийн шинжлэх ухаан, нийгэм, хууль эрх зүй, улс төр болон эдийн засгийн чиглэлийн эрдэмтэн судлаач шинжээчид орсон.

СҮАХ боловсруулах ажлыг Төслийн менежер болон Даян Дэлхийн Байгал Орчны Сангийн Хил дамнасан оношлогоо, дүн шинжилгээний арга туршлагатай олон улсын зөвлөх удирдан зохицуулдаг.

2014 оны 3 дугаар сард Улаанбаатар хотод хоёр өдрийн семинар¹¹ зохион байгуулж, СҮАХ-ийн эрхэм зорилго, Байгаль орчны чанарын зорилтуудыг (БОЧЗ) тодорхойлсон. Харин 2014 оны 4 дүгээр сард ОХУ-ын Улаан-Үүд хотод зохион байгуулсан хоёр дахь удаагийн семинараар¹² авч хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаанууд болон үр дүнд суурилсан үзүүлэлтүүдийг хэлэлцэн боловсруулав.

2014 оны 5 болон 6 дугаар сард ЭЗБ-ийн гишүүд СҮАХ-ийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх арга зам ба нөхцөл, хамтарсан үйл ажиллагаа, бүтэц зохион байгуулалт, хамтын механизмууд, тогтвортой байдал, санхүүжилт, үндэсний хэмжээний төлөвлөгөө хөтөлбөр, бодлогын баримт бичигтэй уялдах байдал, хэрэгжүүлэх үе шатыг тодорхойлохтой холбоотой нэмэлт мэдээ материалыг цуглуулан нэгтгэж, дүн шинжилгээ хийж 2014 оны 7 дугаар сард СҮАХ төслийн эхний хувилбарыг Байгаль нуурын төслийн Удирдах зөвлөлийн бүсийн 3 дахь удаагийн уулзалт дээр танилцуулав.

Гарч болзошгүй өөрчлөлтүүд, мөн боломжууд, бүс нутгийн хөгжлийн хувьсан өөрчлөгдөж буй хэрэгцээ, шаардлага, хүсэл тэмүүлэлтэй уялдан, тэдгээрийг нэмж тусгах боломжтой байх үүднээс Стратеги үйл ажиллагааны Хөтөлбөр нь төлөвлөлтийн уян хатан, ерөнхий бүтэц хүрээтэй байх болно.

2.1 СТРАТЕГИ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ХӨТӨЛБӨРИЙН ҮНДЭСЛЭЛ

Салбар дундын хийгээд үндэсний, хил дамнасан нөлөөлөл, ач холбогдол бүхий асуудлуудыг хөндсөн байгалийн нөөц болон нийгмийн хөгжлийн цогц хөтөлбөр төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх шаардлагын үүднээс Стратеги үйл ажиллагааны хөтөлбөр бий болсон. (Хүснэгт В).

Хүснэгт В: Стратеги үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн тодорхойлолт

Стратеги үйл ажиллагааны хөтөлбөр нь төр засгийн өндөр түвшинд сайшаан дэмжигдсэн, бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн, шийдвэрлэх асуудлуудын дараалал, эрэмбийг маш тодорхой тогтоосон байна. Хил дамнасан асуудлын эрэмбэ, дарааллыг тодорхойлж, шийдвэрлэх салбаруудын оролцоо (бодлого, хөтөлбөр боловсруулах, хууль дүрэм, журам зохицуулалтын шинэчлэл, боловсон хүчний чадавхийг бэхжүүлэх г.м), стратеги хөтөлбөрийн элементүүдийг хэрэгжүүлэх бүсийн болон үндэсний хэмжээний бүтэц зохион байгуулалтын механизм зэргийг тодорхойлоход оршино” (ДДБОСангийн үйл ажиллагааны стратеги, 1996).

Өөрчлөгдсөөр буй нөхцөл байдлыг тусгаж байхын тулд төлөвлөгөөг сайжруулан нарийвчилж, өөрчилж байх шаардлагатай бөгөөд хөдөлшгүй эцсийн төлөвлөгөө гэж байхгүй нь тодорхой юм. СҮАХ нь нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн төлөвлөлтийн болон менежментийн үйл явцыг бий болгон улмаар өнөөгийн хэрэгцээ, мэдлэг мэдээлэл дээр үндэслэн тэргүүлэх чиглэлийг тогтооно.

Энэхүү СҮАХ нь Байгаль нуурын сав газрын хил дамнасан экосистемийг хамгаалах зорилтуудад хүрэх үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх, зохицуулах бүсийн бүтцийг бий болгоно. Мөн Байгаль нуур, Хөвсгөл нуурын сав газрын БННМ-ийг хэрэгжүүлж, экосистемийн уян хатан чанарыг хадгалах, усны чанарт нөлөөлж болзошгүй эрсдэлийг бууруулах замаар нийгэм эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг хангах хамтын ажиллагааны хүрээг тодорхойлно.

2.2 СТРАТЕГИ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ХӨТӨЛБӨРИЙН ХҮРЭЭ

СҮАХ нь бүс нутгийн хамтын ажиллагааг хөгжүүлэхэд чиглэсэн бөгөөд биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, байгалийн нөөцийн зохистой хэрэглээг зохицуулахад тулгамдаж буй саад бэрхшээл, хязгаарлалтыг давахад чиглэсэн хойшлуулшгүй арга хэмжээнүүдийг багтаасан үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн цар хүрээг тодорхойлно. Сав газрын хөтөлбөрийн бодит хэрэгжилтийг үндэсний түвшинд хангах асуудал нь тухайн улс орны үүрэг, хариуцлага байна.

Хил дамнасан экосистемийн хүрээнд усан орчинд заналхийлж буй бохирдлоос урьдчилан сэргийлэх, хамтарсан менежмент хийх үйл ажиллагааны стратеги төлөвлөгөөг Байгаль нуурын сав газарт цогцоор нь хэрэглэх шаардлагатай. СҮАХ нь хоёр улсын үйл ажиллагааг холбож, уялдуулж зохицуулсан гэрээ хэлцлийг хэрэгжүүлэх арга зам гэж үзэж болно. СҮАХ-т экосистемийг хамгаалах зорилтууд, үе шатны төлөвлөлт, хэрэгжилтийн үзүүлэлтийг тодорхойлно. Хамтран зөвшөөрсөн зорилтуудад хүрэхийн тулд биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах асуудлыг тусгасан аялал жуулчлал, уул уурхай, загасны аж ахуй зэрэг чиглэлээр улс бүр өөрсдийн стандартыг сайжруулан шинэчлэх хэрэгтэй. Мөн улс бүр өөрсдийн нутаг дэвсгэрийн дэд сав газарт усны чанар болон биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах зорилтуудад нийцсэн менежментийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлж болно.

Гол үйл ажиллагаа нь үндэсний хэмжээнд төлөвлөгддөг ч бүс нутгийн ба олон улсын ашиг сонирхолд нийцсэн, ирээдүйн тогтвортой хөгжлийг хангасан, биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах зардлыг багтаасан гэдэг утгаараа талуудын хамтын ажиллагааг хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг болно гэж үздэг.

2.3 СҮАХ-ИЙН ЗӨВШИЛЦЛИЙН ҮЙЛ ЯВЦ

ДДБОСангаас зөвлөмж болгосон арга зүйгээр СҮАХ нь стратегийн нийтлэг үзэл баримтлалтай байх гэсэн зарчим дээр үндэслэх бөгөөд болзошгүй эрсдэлийг бууруулах, асуудлыг шийдвэрлэх үйл ажиллагаанд талууд харилцан зөвшилцөл, тохиролцоонд хүрч, дээр дурьдсан арга зүйн дагуу хамтран ажиллаж буй улс орон бүр багаа бүрдүүлж, нийтлэг суурь үзүүлэлтүүдийг гаргаж, тулгамдсан асуудалд ХДОДШ хэлбэрээр шинжилгээ хийнэ. Үүний дараа хил дамнасан экосистемд учирч болзошгүй эрсдэлийг арилгахад чиглэсэн үндэсний үйл ажиллагааны эрэмбэ, дарааллыг тогтооход ашиглах юм.

Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах, байгалийн нөөцийн тогтвортой ашиглалт, хамгаалалтын ерөнхий зорилгын хүрээнд нэн тэргүүнд хэрэгжүүлэх шаардлагатай менежментийн зорилтуудыг томъёолон холбогдох, өөрчлөлтүүдийг хийнэ. Дэлгэрэнгүй санал эсвэл тодорхой болсон эрэмбэ, зорилтуудыг шийдвэрлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэхдээ олон давхцлын зарчмыг хэрэглэнэ.

Голлох аюул занал болон асуудалд тусгайлан дүн шинжилгээ хийсний дараа тэдгээрийг шийдэх эрэмбийг тодорхойлж, улмаар менежментийн дарааллыг тогтооно. Асуудал бүрээр байршил, нөлөөллийн хүрээг тодорхойлж, хэрэгжилтийн хугацаа, хуваарийг гарган, холбогдох болон оролцогч талууд, агентлагуудыг тодорхойлно. Эцэст нь үйл ажиллагааны хүрээ, шийдвэр гаргалтыг сайжруулах зорилгоор ирээдүйн тодорхой бус байдлын талаар шинжилгээ судалгаа, ажиглалт хэмжилт хийх шаардлагатай болно.

Нийт бүс нутгийн хэмжээнд төрийн болон хувийн хэвшлийн нөөц, бололцоо нь хэрэгцээт шаардлагыг хангахад дутмаг байна. Биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, тогтвортой хөгжлийн үйлсэд шууд чиглүүлэх боломжтой хөрөнгө, бололцоо нь тухайн улс орны хувьд ядуурлыг бууруулах, ажлын байр бий болгох хүнсний аюулгүй байдлыг хангах зэрэг бусад хэрэгцээтэй байнга зөрчилдөж байдаг. Иймд хязгаарлагдмал нөөцийг (хөрөнгө санхүү, эд материал, хүний нөөц г.м) нэн тэргүүнд тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэхэд зориулан хуваарилж үр ашигтай, зөв зохистой хэрэглэх шаардлагатай.

СҮАХ-ийн үйл ажиллагааны эрэмбэ, дарааллыг тогтоохдоо биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, байгалийн нөөцийн тогтвортой ашиглалт хамгаалалтанд тулгарах хүндрэл бэрхшээл, боломжуудыг бүс нутгийн түвшинд дүгнэж туршсан үр дүнд суурилна. Энэхүү эрэмбэ, дараалал нь бүс нутгийн түвшинд хүлээн зөвшөөрсөн хөтөлбөрийн хүрээнд үндэсний оролцооны хандлага чиглэлийг тогтооно.

2.4 БАЙГАЛЬ НУУРЫН САВ ГАЗРЫН ОНОШЛОГОО, ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

СҮАХ-ийн санал болгож буй үйл ажиллагаа нь Байгаль нуурын сав газрын ХДОДШ-ний хүрээнд тодорхойлсон зорилго, техникийн мэдээлэлд үндэслэнэ. ХДОДШ-ний зорилго нь биологийн төрөл зүйл болон байгалийн нөөцийг тогтвортой зүй зохистой ашиглах, хамгаалах нэгдсэн зорилгын хүрээнд ойрны ирээдүйд нэн тэргүүнд хэрэгжүүлэх шаардлагатай менежментийн зорилтуудыг тодорхойлсон. ХДОДШ нь **хамтын хүчээр шалтгааныг олж тогтоох зарчим** дээр үндэслэгдсэн бөгөөд тухайн тодорхой аюул дарамтын эсрэг авч хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны харилцан зөвшилцөлд хүрсэн.

ДДБОСангийн олон улсын усны төслүүдийг хэрэгжүүлсэн арга туршлагаас жишээ авч 2008-2009 онд Хил дамнасан оношлогоо дүн шинжилгээний ажлыг хийж гүйцэтгэн, 2012 оны 8 сараас 2013 оны 3 сар хүртэлх хугацаанд ХДОДШ-ээг шинэчлэн сайжруулсан. Энэхүү ажлыг хэрэгжүүлэх зорилгоор Монгол, Оросын шинжээчдээс бүрдсэн Эрдэмтэн судлаачдын зөвлөх багийг байгуулж үйл ажиллагааны тасралтгүй байдлыг хангах үүднээс эрдэмтэн судлаачдын багийн бүрэлдэхүүнд ХДОДШ-ний анхны хувилбарыг боловсруулах ажилд оролцож байсан судлаач, шинжээчдийг татан оруулцуулсан. ХДОДШ-г шинэчлэн сайжруулахын тулд судлаачдын баг бохирдлын халуун цэг, биологийн харь зүйлийн түрэмгийлэл болон уур амьсгалын өөрчлөлтийн талаарх мэдээ, материалыг цуглуулан, холбогдох дүн шинжилгээг хийсэн. Мөн НҮББШУСБ-ын дэмжлэгтэйгээр Байгаль нуурын сав газрын газар доорх усны тогтвортой хэрэглээний чиглэлээр нэмэлт мэдээ, материал цуглуулж шинжилгээ хийлээ. Шинэчлэн сайжруулах ажлын үр дүнд бий болсон техникийн нэмэлт тайлангуудыг энэхүү бичиг баримтанд хавсаргав.

ХДОДШ-ний хүрээнд тулгамдсан асуудлууд болон тэдгээрийн шалтгааныг тодорхойлохын зэрэгцээ хил дамнасан сав газрын УННМ-ийг хэрэгжүүлэхэд нийгэм-эдийн засаг, улс төрийн бодлоготой холбоотой асуудлууд, хязгаарлалтыг тодорхойлон гаргасан. Үр дүнтэй, ашигтай ажиллах засаглалын бүтцийг хоёр талын орон нутгийн болон үндэсний түвшинд ойрын хугацаанд бий болгож, ХДОДШ -ний хүрээнд гаргасан техникийн санал, зөвлөмжүүдийг СҮАХ-т тусгах шаардлагатай болно. ХДОДШ-д тодорхойлсон Байгалийн нөөцийн тогтвортой менежментийг хэрэгжүүлэх сайн засаглалын зарчим, иргэний нийгмийн үүрэг хариуцлагыг тусган оруулах шаардлагатай.

Хууль эрхзүй, бүтэц зохион байгуулалтын асуудлын зэрэгцээ засаглалын бусад хэлбэрүүдийг хүлээн зөвшөөрөх хэрэгтэй. Тухайлбал, төрөөс тавьж буй зарим хязгаарлалт байгаа хэдий ч засаглалын нэг хэлбэрийн хувьд иргэний нийгмийн хөдөлгөөн зогсолтгүй хөгжиж, нийгэм ба төрд үзүүлэх нөлөөлөл нь улам нэмэгдэж байна. Байгаль орчны боловсрол олгох сургалт, мэдээлэл, сурталчилгаа нь биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, байгалийн нөөцийн тогтвортой менежмент хийх, тогтвортой хөгжилд маш чухал үүрэгтэй болохыг ХДОДШ-нд онцгойлон тэмдэглэсэн.

Дэлгэрэнгүй мэдээллийг ХДОДШ (Хавсралт III) болон Стратегийн бүрэлдэхүүн хэсгүүд хэмээх бүлгээс үзэх боломжтой.

Зургийг Елена Чумак

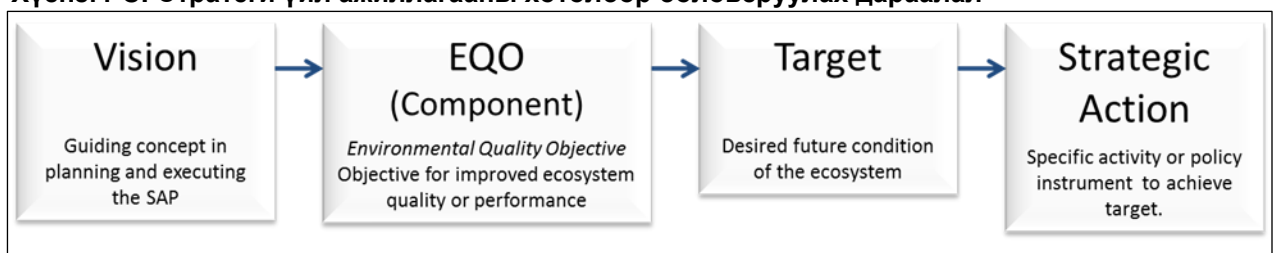
Стратеги үйл ажиллагааны хөтөлбөр

3.1 СТРАТЕГИ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ХӨТӨЛБӨРИЙН БҮТЭЦ

Байгаль нуурын сав газрын байгалийн нөөцийн тогтвортой менежмент, усан орчны экосистемийг хамгаалах СҮАХ-ийг Байгаль нуурын ирээдүйг тодорхойлох эрхэм зорилгыг системтэйгээр хэрэгжүүлэх төсөл буюу төлөвлөгөө гэж ойлгож болно. Хүснэгт С-д эрхэм зорилгыг хэрхэн хэрэгжүүлэх талаар схемчлэн үзүүлэв. Байгаль нуурын сав газрын эрхэм зорилго (Бүлэг 3.2.1) Байгаль орчны чанарын зургаан зорилгоор дамжин хэрэгжүүлнэ. Байгаль орчны чанарын зорилго бүр нь ХДОДШ-ний хүрээнд тодорхойлсон асуудлуудыг шийдвэрлэхээр тусгасан. Тогтсон цаг хугацааны төгсгөлд зорилго тус бүрээр экосистемийн ирээдүйн буюу төлөвлөсөн төлөв байдлыг тайлбарлаж, тодорхойлсон байна. Төрийн бодлогын өөрчлөлт шинэчлэлтээс эхлээд судалгаа шинжилгээ хүртэл өргөн хүрээг хамарсан стратеги үйл ажиллагаагаар (Бүлэг 3.3) дамжуулан дээрх зорилтуудыг хэрэгжүүлнэ. Стратеги үйл ажиллагаануудыг үндэсний болон хоёр улсын түвшинд хэрэгжүүлэх бөгөөд үйл ажиллагаа бүр төсөвтэй, тогтсон хугацаатай, хариуцсан яам болон хэрэгжилтийн шалгуур үзүүлэлттэй байна.

Хүснэгт С: Стратеги үйл ажиллагааны хөтөлбөр боловсруулах дараалал

3.2 ЭРХЭМ ЗОРИЛГО БА БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ ЧАНАРЫН ЗОРИЛТУУД

3.2.1 Байгаль нуурын сав газрын Эрхэм зорилго

Байгаль нуурын сав газрын Байгалийн нөөцийн тогтвортой менежментийг хөгжүүлэх, усан орчин ба эх газрын экосистемийг хамгаалж, хадгалж үлдээх Стратеги үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн Эрхэм зорилгыг дараах байдлаар тодорхойлж байна. Үүнд:

Даян дэлхийн уур амьсгалын өөрчлөлт, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийн хүрээнд Байгаль нуурын сав газрын хосгүй экосистемийн хамгаалалтыг сайжруулна.

Энэхүү эрхэм зорилго нь хүснэгт D тусгасан тулгуур зарчмууд дээр үндэслэнэ. Дэлхий дахины байгаль орчын чиглэлийн тулгуур зарчмуудыг дөрвөн улс санаачилж бүх талууд дэмжиж нэгдэн баталсан. Үүнд: Биологийн төрөл зүйлийн олон янз байдлын конвенц, Уур амьсгалын өөрчлөлтийн НҮБ-ийн суурь конвенц, ЮНЕСКО-ийн Дэлхийн Соёл ба Байгалийн Өвийн тухай, мөн Олон улсын ач холбогдолтой ус намгархаг газрын конвенц (Рамсарын Конвенц) зэрэг болно.

Хүснэгт Д: Стратеги үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн үндэс суурь, түлхүүр зарчмууд.

Үйл ажиллагааны стратеги хөтөлбөрийн үндэс суурь, тулгуур зарчмууд:

Зохистой, ухаалаг ашиглах зарчим: тогтвортой хөгжлийн хүрээнд экосистемийн арга хандлагыг хэрэгжүүлэх замаар “экологийн шинж чанар”¹³-ыг хадгалах.

¹³ Олон улсын ач холбогдол бүхий ус, намгархаг газрын тухай Рамсарын конвенци

Болгоомжлох зарчим: Хэрвээ харилцан тохиролцсон талуудын нутаг дэвсгэр дээр ямар нэгэн төлөвлөсөн болон бодит арга хэмжээнүүд сөрөг үр дагавар үзүүлэхээр бол түүнээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авах

Урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний зарчим: Сөрөг үр дагавар, нөлөөллөөс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг цаг хугацаанд нь авч, тэдгээрийн бодит шалтгааныг тогтооход чиглэсэн үйл ажиллагааг авч хэрэгжүүлэх

Оролцооны зарчим: Нуур болон түүний сав газрын асуудалтай холбоотой менежментийн аливаа үйл явц, шийдвэр гаргахдаа сав газарт оршин суугчид, нийгмийн бүлгүүдийн оролцоог хангах. Үүнд: мэдээлэл хүртэх боломж; өөрсдийн эрхээ үр дүнтэй эдэлж хэрэгжүүлэх боломж; бүтэц зохион байгуулалт болон шүүх, засаг захиргааны үйл ажиллагаанд оролцох боломж зэрэг болно.

Үр ашгийг эрх тэгш, шударгаар хүртэх зарчим: Орон нутгийн ард иргэд нутгийн байгалийн баялгаас олж буй ашиг орлогыг хүртэж, хуваалцах зарчим.

Хүйсийн тэгш байдлын зарчим: Байгаль орчны менежментэд хүйсийн оролцооны тэгш байдлыг хангах нь маш чухал юм. Байгалийн нөөцийн менежментэд эрчүүд ихэвчлэн удирдан зохион байгуулах үүрэгтэй оролцдог. Гэтэл эмэгтэйчүүдийн хувьд байгалийн нөөцөд хэрэглэгчийн болон хамгаалагчийн үүргийг голлон гүйцэтгэх ба түүнийг нь үл тоомсорлох байдал ажиглагддаг. Байгаль орчны нөөцийн менежментэд эмэгтэйчүүдийн гүйцэтгэх үүргийг хүлээн зөвшөөрч, тэдний оролцоог дэмжин хүйсийн тэгш байдлыг хангах хэрэгтэй. Байгаль орчны хамгаалах хөтөлбөр болон тогтвортой менежментийн стратеги боловсруулах бүхий л түвшинд эмэгтэйчүүдийн оролцоог хангаж, тодорхой эрх мэдэл эдлэх боломж өгөх хэрэгтэй. Үүнд шийдвэр гаргах түвшинд болон хэрэгжилтэнд эмэгтэйчүүдийн оролцоог нэмэгдүүлэх.

Бохирдуулагч төлөх зарчим: Бохирдлоос урьдчилан сэргийлэх, бохирдлыг хянах болон түүнийг бууруулах өртөг зардлыг бохирдуулагч өөрөө хариуцана.

3.2.2 Стратеги үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн зорилтууд

СҮАХ боловсруулах ажлын эхний үе шатанд ХДОДШ-ний хүрээнд тодорхойлж гаргасан сав газрын үндсэн ба онцлог асуудлуудаас Байгаль орчны чанарын зорилтуудыг гаргасан. Хүснэгт А-д үзүүлснээр нийтдээ долоон тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэх 6 зорилтыг тодорхойлж хүснэгт Е-д үзүүлэв.

Хүснэгт Е: ХДОДШ ба СҮАХ-ийн харилцан уялдаа

ХДОДШ-д тодорхойлсон асуудлууд	Байгаль орчны чанарын зорилтууд
Усан ба эх газрын амьдрах орчны доройтол Усны байгалийн горимын өөрчлөлт Ус ба хөрсний чанарын доройтол	Аюулд өртөөд буй амьдрах орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх болон тэдгээрийн менежмент, бохирдлыг бууруулах
Тогтвортой бус загас агнуур ба зэрлэг амьтдыг хэт олноор агнах	Ан амьтан ба загасны агнуурын аж аухйн менежмент
Биологийн харь зүйлийн халдлага	Харь зүйлийн тархалтаас хамгаалах, хяналт
Даян дэлхийн уур амьсгалын өөрчлөлт	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн дасан зохицол
Байгалийн гамшиг	Байгалийн гамшгийн эсрэг бэлэн байдал, бэлтгэл

СҮАХ нь ирээдүйн буюу төлөвлөсөн байгаль орчны чанарын түвшинд хүрэхэд чиглэсэн зургаан үндсэн зорилготой бөгөөд хөрш орнууд СҮАХ-ийг хэрэгжүүлснээр 2025 оны түвшинд хүрэхээр найдаж буй байгаль орчны төлөв байдал, чанарын түвшинг илэрхийлсэн болно. Байгаль орчны чанарын зорилтуудыг хэрэгжүүлснээр биологийн олон янз байдал хамгаалагдаж, сав газарт Байгалийн нөөцийн тогтвортой менежментийн зарчим, төлөвлөлт хэрэгжиж улмаар бүс нутгийн нийгэм-эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийн үндсэн суурь бүрдэнэ гэж үзсэн болно.

Байгаль орчны чанарын зорилтуудын хэрэгжилтийг хил дамнасан УННМ-ийн зарчмыг хэрэглэх замаар гүйцэтгэж болно. Хил дамнасан УННМ нь усны нөөцийг нийгэм, эдийн засаг болон байгаль орчны зориулалтаар ашиглаж, хамгаалахад чиглэсэн усны нөөцийн хуваарилалт ба ажиглалт хэмжилт, хяналтын системчлэгдсэн үйл явц юм.

Байгаль нуурын сав газрын Байгаль орчны чанарын зорилтуудыг дараах байдлаар тодорхойлов. Үүнд: Аюулд өртөөд буй амьдрах орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх менежмент (Бүрэлдэхүүн 1), Бохирдлыг бууруулах, усны чанарыг сайжруулах (Бүрэлдэхүүн 2), Загас бусад ан агнуурын нөөцийн зүй зохистой хэрэглээ (Бүрэлдэхүүн 3), Биологийн харь зүйлийн тархалтаас хамгаалах, хяналт тавих (Бүрэлдэхүүн 4), Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох (Бүрэлдэхүүн 5), Байгалийн гамшгийн эсрэг бэлэн байдал, бэлтгэлийг хангах (Бүрэлдэхүүн 6) зэрэг болно. Хүснэгт 1-д Байгаль орчны чанарын зорилтуудыг тодорхойлж нэгтгэв. Бүлэг 3.3-т СҮАХ-ийг хэрэгжүүлэх стратеги үйл ажиллагаануудыг тайлбарлан оруулсан.

Хүснэгт 1. Байгаль орчны чанарын болон СҮАХ-ийн үндсэн зорилтууд

Бүрэлдэхүүн хэсэг ба БОЧЗ	Хөтөлбөрийн зорилгууд
Бүрэлдэхүүн 1: <i>Биологийн олон янз байдлыг хадгалж, хамгаалах үүднээс аюулд өртөөд байгаа усан ба эх газрын амьдрах орчныг хамгаалж, нөхөн сэргээх, хүн амын хэрэглээний зохистой менежментийг бий болгоно.</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Байгалийн нөөцийн нэгдсэн менежментийг хэрэгжүүлэх бүтэц зохион байгуулалт, механизмыг бэхжүүлэх 2. Усан ба эх газрын амьдрах орчныг хамгаалах, түүний ач холбогдлын тухай ойлголт, мэдээлэл сурталчилгааг дээшлүүлэх 3. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн менежментийг сайжруулж, сүлжээг өргөтгөх 4. Байгалийн нөөцийн менежмент ба оновчтой, үр ашигтай технологийн хэрэглээг нэмэгдүүлэх 5. Хот байгуулалт, хөдөө аж ахуйн байгаль орчинд ээлтэй тогтвортой хөгжлийн менежмент 6. Ойн хомсдол, газрын доройтол, цөлжилтийн түвшинг бууруулах 7. Ус хангамжийг сайжруулах асуудлыг тусгасан усны нөөцийн тогтвортой менежмент 8. Байгалийн нөөцийн тогтвортой менежмент
Бүрэлдэхүүн 2: <i>Усны чанар улам сайжирч, Монгол ба Орос улсын хооронд харилцан зөвшөөрсөн стандартад нийцсэнээр байгаль орчны бохирдол буурна.</i>	<ol style="list-style-type: none"> 8. Хөдөлгөөнт ба суурин эх үүсвэрээс гаралтай байгаль орчны бохирдлыг бууруулах 9. Хөдөө аж ахуй болон цэгэн бус эх үүсвэрийн бохирдлын түвшинг бууруулах 10. Уул уурхайн гаралтай бохирдлыг бууруулах 11. Аялал жуулчлал, амралт сувилалын үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй бохирдлыг бууруулах
Бүрэлдэхүүн 3: <i>Загас ба зэрлэг ан амьтдын амьдрах таатай орчинг бүрдүүлж, ирээдүйн олборлолтын нөөцийг хангахуйц зохистой менежмент хийнэ.</i>	<ol style="list-style-type: none"> 12. Загас, бусад зэрлэг ан амьтдын агнуурын нөөцөд хяналт тавих, хамгаалах менежментийг сайжруулах
Бүрэлдэхүүн 4: <i>Биологийн харь зүйл үржин олшрох нөхцлийг хянаж улмаар ирээдүйд харь зүйлийн түрэмгийлэлээс сэргийлнэ.</i>	<ol style="list-style-type: none"> 13. Одоогийн байгаа биологийн харь зүйлийн хяналтыг сайжруулан, харь зүйлийн тоог багасгах; ирээдүйн халдлагаас сэргийлэх
Бүрэлдэхүүн 5: <i>Уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үзүүлэх нөлөөлөлд хүний нийгэм, усан ба эх газрын амьдрах орчин дасан зохицоно.</i>	<ol style="list-style-type: none"> 14. Уур амьсгалын өөрчлөлтөд байнга хяналт тавьж, дасан зохицох чадварыг нэмэгдүүлэх
Бүрэлдэхүүн 6: <i>Байгаль нуурын сав газрын ард иргэд байгалийн гамшгийн эсрэг илүү сайн бэлтгэлтэй байна.</i>	<ol style="list-style-type: none"> 15. Байгалийн гамшгаас урьдчилан сэргийлэх болон мэдээлэх системийг сайжруулах, бэхжүүлэх

3.3 СТРАТЕГИЙН БҮРЭЛДЭХҮҮН ХЭСГҮҮД

Стратегийн үйл ажиллагаанууд (СҮА) нь эрдэм шинжилгээ судалгааны чиглэлтэй үйл ажиллагаанаас эхлээд төрийн бодлого, хууь эрх зүй болон бүтэц зохион байгуулалтын асуудлыг тусгасан онцлог шинжтэй байна. Эдгээр үйл ажиллагаанууд нь утга агуулгын хувьд харилцан адилгүй боловч байгаль орчны чанарын зорилгуудын нөхцөл шаардлагад нийцсэн, уялдуулан зохицуулсан нэгдсэн зорилтуудыг биелүүлэхэд чиглэсэн байна. СҮА-ны хэрэгжилт ба үнэлгээг Үр дүн дээр суурилсан шалгуурын аргаар үнэлнэ (Хавсралт I). Энэхүү арга нь төсөл эхлэх үерийн суурь нөхцөл, үзүүлэлттэй харьцуулан гаргаж авсан тоон хэмжүүрээр үнэлгээ хийх зарчмаар явагдана. Үр дүнд суурилсан шалгуур нь СҮАХ-ийн хэрэгжилтийн явцад гүйцэтгэх мониторинг, үнэлгээний хөтөлбөрийн (Бүлэг 4.5) үндэслэл болдог.

СҮАХ-т тусгагдсан үйл ажиллагаануудыг “Стратегийн” эсвэл “Нэмэлт” гэж ангилна. “Стратегийн” гэж тодорхойлсон үйл ажиллагааны тавигдсан зорилгууд нь эко системийн хэтийн төлөв байдалд шууд нөлөөлөх учраас дээгүүр эрэмбэлэгддэг. Харин нэмэлт гэж тодорхойлсон үйл ажиллагаа нь тавигдсан зорилтуудыг хэрэгжүүлэхэд тойруу замаар тодорхой хувь нэмэр оруулах тул эрэмбийн хувьд бага байна.

3.3.1 Стратегийн бүрэлдэхүүн 1. Аюулд өртөөд буй усан ба эх газрын амьдрах орчны хамгаалалт, нөхөн сэргээлт ба менежмент

(БОЧЗ -усан ба эх газрын амьдрах орчныг хамгаалалтанд авч, нөхөн сэргээн зөв менежмент хийнэ.)

Энэхүү стратегийн бүрэлдэхүүн хэсэг нь хамгийн өргөн хүрээг хамарсан бөгөөд есөн зорилго, тэдгээрийг хэрэгжүүлэх 41 Стратеги үйл ажиллагааг (Хүснэгт 2) багтаасан. Хууль эрх зүй, дүрэм журмын зохицуулалт (4.3, 5.1 ба 6.1 СҮА), мөн сайжруулсан технологи, арга туршлагыг (Зорилго 4) нэвтрүүлэн хэрэгжүүлэх замаар усан ба эх газрын амьдрах орчныг хамгаалж, нөхөн сэргээж болно. Экосистемийг нөхөн сэргээх асуудлыг 6.10 дугаар стратегийн төлөвлөгөөнд тусгасан.

СҮАХ-ийн хэрэгжилтийг дэмжсэн олон үйл ажиллагаанд бүс нутгийн уялдаа, зохицуулалт маш чухал шаардлагатай. Тухайлбал, 1.2, 1.3, 6.2 СҮА-д дурдсан харилцан уялдан зохицуулсан ажиглалт хэмжилт, хяналтын хөтөлбөр, хамтран эзэмших мэдээллийн санг бий болгох асуудлууд нь бүсийн уялдаа холбоо, зохицуулалтын тод жишээ юм. СҮАХ-г үр дүнтэй хэрэгжүүлэхийн тулд байгалийн нөөцийн нэгдсэн менежментийн бүтэц зохион байгуулалтыг бэхжүүлэх шаардлагатай. Үүнийг өнөөгийн хамтын ажиллагааны бүтэц дээр суурилсан Зорилт 1-д тодорхойлж өгсөн.

Экосистемийг хамгаалах үйлсэд мэдлэг, мэдээлэл, сурталчилгаа чухал болохыг Зорилт 2-т тодорхойлов. Нийт ард иргэдийн байгаль орчныг хамгаалах үйлсийн талаарх мэдлэг, боловсролыг дээшлүүлснээр дээр дурдсан хөтөлбөрүүдийг ойлгон хүлээн авч дэмжих боломж нэмэгдэж, улмаар СҮАХ-ийг урт хугацаанд, тасралтгүй хэрэгжүүлэх боломжийг бүрдүүлэн, олон нийтийн дэмжлэг, туслалцаа, санхүүжилт бий болно. Бүрэлдэхүүн 1-ийн СҮА-г Хүснэгт 2-т үзүүлэв.

Хүснэгт 2. Усан ба эх газрын амьдрах орчныг хамгаалах, сэргээх менежментийн СҮА

Зорилтууд (Эрэмбэ, ач холбогдол)	Стратегийн үйл ажиллагаа (Стратегийн, нэмэлт)
<p>Зорилт 1. Байгалийн нөөц баялгийн нэгдсэн менежментийн бүтэц зохион байгуулалтыг бэхжүүлнэ. Эрэмбэ – Дээд</p>	<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 1.1 ОХУ ба Монгол улсын хил дамнасан нутгийн байгалийн нөөц баялгийг хамгаалах, түүний тогтвортой хөгжлийн хууль эрхзүйн бүтэц, зохион байгуулалтыг сайжруулах (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 1.2 СҮАХ-ийг хэрэгжүүлэх Орос-Монголын талын хамтарсан механизмийг бий болгох (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 1.3 Байгаль нуурын сав газрын байгалийн нөөцийн төлөв байдлын талаарх уялдан зохицуулсан мэдээ, материалыг бүрдүүлэх, дүн шинжилгээ хийх механизмыг бий болгох (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 1.4 Байгаль нуурын сав газрын эх газрын экосистемийн хил дамнасан ажиглалт хэмжилт, хяналт шинжилгээний хамтарсан хөтөлбөрийг бий болгох (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 1.5 Монгол-ОХУ-ын хамтарсан мэдээллийн төвийг бэхжүүлэх (Нэмэлт)</p>
<p>Зорилт 2. Усан ба эх газрын амьдрах орчныг хамгаалах талаар бүх нийтийн мэдлэг мэдээллийг дээшлүүлнэ. Эрэмбэ – Маш өндөр</p>	<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 2.1 Усан ба эх газрын амьдрах орчны биологийн олон янз байдлын талаарх мэдээлэл бэлтгэх (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 2.2 Байгаль орчны бохирдол, экосистемд үзүүлж буй хүний үйл ажиллагааны нөлөөллийн талаар бүх нийтэд хүртээлтэй, шинэ мэдээгээр хангах, мэдээллийн сан бүрдүүлэх (Нэмэлт)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 2.3 "Цэвэр орчин ард иргэдийн хандлага" дүрэм журмыг нарийвчлан боловсруулж хэрэгжүүлэх (Нэмэлт)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 2.4 Хатуу хог хаягдал, хорт бодисын ялгаруулалт, хаягдал бохир ус зэрэг бохирдлын эх үүсвэрүүд, байгаль орчны төлөв байдлын талаарх мэдээллийг ард иргэдэд хүргэх, онцгой байдлын үед урьдчилан сэргийлэх системийг бэхжүүлэх (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 2.5 Усан ба эх газрын амьдрах орчинд үзүүлэх байгаль ба хүний үйл ажиллагааны нөлөөллийн судалгааг хийж, мэдээллийг бүх нийтэд нээлтэй солилцож, ЭШ-ний бүтээл нийтэлж, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслэлээр сурталчилж түгээх (Нэмэлт)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 2.6 Байгаль орчын хууль дүрмийг зөрчсөн тохиолдолд захиргааны болон эдийн засгийн торгууль шийтгэл оногдуулах талаар хэвлэл мэдээллийн хэрэгслэлээр сурталчлах (Нэмэлт)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 2.7 Экологийн боловсрол, бүх нийтийн мэдлэг, мэдээлэл олгох хүмүүжлийн ажлыг сайжруулах (Нэмэлт)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 2.8 Ус ба байгалийн бусад баялгийг үр ашигтай хэрэглэх, хэмнэх чиглэлээр бага хурал, чуулга уулзалт зохион байгуулах (Нэмэлт)</p>

<p>Зорилт 3. Хамгаалалттай нутаг дэвсгэрийн менежментийг сайжруулан, сүлжээг өргөжүүлнэ. Эрэмбэ – Өндөр (дээд)</p>	<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 3.1 Хамгаалалттай нутаг дэвсгэрийн талаарх төр засгийн бодлогыг зохицуулан уялдуулах (Стратегийн) Стратегийн үйл ажиллагаа 3.2 Одоо байгаа хамгаалалттай нутаг дэвсгэрийн хэмжээг тэлж өргөжүүлэн, Байгаль нуурын сав газарт хил дамнасан хамгаалалттай нутгийн сүлжээ бий болгох (Стратегийн) Стратегийн үйл ажиллагаа 3.3 Тусгай хамгаалалттай газарт байгаль орчны хууль, тогтоомжийг зөрчигсдөд хүлээлгэх хариуцлагын хууль эрхзүйн үндсийг боловсронгуй болгож, хуулийн заалтыг мөрдүүлэн хэрэгжүүлэх (Стратегийн)</p>
<p>Зорилт 4. Байгалийн нөөцийн менежментэд ухаалаг, үр ашигтай, оновчтой технологийн хэрэглээг нэмэгдүүлнэ. Эрэмбэ – Маш өндөр</p>	<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 4.1 Байгаль орчинд ээлтэй шилдэг технологи ашиглахыг дэмжих (Стратегийн) Стратегийн үйл ажиллагаа 4.2 Хаягдал бохир усны менежментийг сайжруулж, ундны ба үйлдвэрийн ус хангамжид усыг эргүүлэн ашиглах, үр ашигтай, хамгийн шилдэг шинэ технологийг нэвтрүүлэх (Стратегийн) Стратегийн үйл ажиллагаа 4.3 Байгаль орчинд учруулах нөлөөллийг бууруулсан хог хаягдалгүй, эрчим хүч хэмнэсэн технологи, хоёрдогч түүхий эд ашигласан хэрэглэгч, ашиглагчдад эдийн засгийн урамшуулал үзүүлэх (Стратегийн) Стратегийн үйл ажиллагаа 4.4 Байгаль нуурын сав газарт байрлаж буй үйлдвэр аж ахуйн газруудад байгалийн нөөцийн менежментийн олон улсын стандартыг танилцуулж, нэвтрүүлэх (Нэмэлт)</p>
<p>Зорилт 5. Хот суурин, хөдөө аж ахуйн газруудын байгаль орчинд ээлтэй, тогтвортой хөгжлийн менежментийг дэмжинэ. Эрэмбэ – Өндөр</p>	<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 5.1 Байгаль орчинд учруулж болзошгүй хор хөнөөлийг багасгах үүднээс аж үйлдвэрийн газрууд, бусад объектуудыг зүй зохистой байршуулах экологийн бүсчлэл бий болгох (Нэмэлт) Стратегийн үйл ажиллагаа 5.2 Хот хөдөөгийн тогтвортой хөгжлийн зорилтуудыг үндэсний болон бүс нутгийн хөгжлийн стратегит тусгах (Нэмэлт) Стратегийн үйл ажиллагаа 5.3 Суурин газрын усны объектуудын хил, заагийг тогтоох (Нэмэлт)</p>
<p>Зорилт 6. Ойн нөөцийн хомсдол, доройтол ба цөлжилтийг бууруулна. Эрэмбэ – Маш өндөр</p>	<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 6.1 Байгаль орчинд ээлтэй технологийг дэмжих хууль эрхзүйн орчинг сайжруулах. (Стратегийн) Стратегийн үйл ажиллагаа 6.2 Ойн мониторингийн системд зайнаас тандах аргыг хэрэглэх, хэрэгжүүлэх, Үүнд: <ul style="list-style-type: none"> • Ойн нөөцийн ажиглалт хэмжилт (ойн өвчин судлалын мониторинг); • Ойн түймрийн хяналт; • Техногений бохирдол бүхий орчны ойн мониторинг; Ой мод, ургамлын төрөл зүйлийн ажиглалт хэмжилт (Стратегийн) Стратегийн үйл ажиллагаа 6.3 Ойн хомсдол, доройтол, цөлжилтөөс урьдчилан сэргийлэх шуурхай үйл ажиллагаа явуулах хууль эрхзүйн орчинг бүрдүүлэх (Стратегийн) Стратегийн үйл ажиллагаа 6.4 Эрүүл ойг өвчин, хортноос хамгаалах хяналт-шинжилгээг зохион байгуулж, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ боловсруулах (Стратегийн) Стратегийн үйл ажиллагаа 6.5 Ойн нөхөн сэргээлтийг нэмэгдүүлэх (Стратегийн) Стратегийн үйл ажиллагаа 6.6 Цөлжилтөнд өртөмтгий бүсийг тодорхойлж, нөхөн сэргээх үйл ажиллагаа явуулах (Нэмэлт) Стратегийн үйл ажиллагаа 6.7 Ойн хомсдол ба цөлжилтийн хянах, бууруулах асуудлыг тусгасан бүс нутгийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулан хэрэгжүүлэх (Стратегийн) Стратегийн үйл ажиллагаа 6.8 Малын тоо толгой, сүргийн бүтцийг бэлчээрийн даацтай уялдуулан зохицуулах (Нэмэлт) Стратегийн үйл ажиллагаа 6.10 Хөрсний чанарыг сайжруулж, нөхөн сэргээлт хийх (Стратегийн)</p>
<p>Зорилт 7. Усны нөөц, усан хангамжийн тогтвортой менежментийг хөгжүүлнэ. Эрэмбэ – Өндөр</p>	<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 7.1 Хил дамнасан гадаргын ба газар доорх усны горимын ажиглалтын сүлжээг өргөжүүлэх, автомат багаж, төхөөрөмжөөр тоноглох (Нэмэлт) Стратегийн үйл ажиллагаа 7.2 Усан хангамжийн асуудлыг багтаасан Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийг хэрэгжүүлэх (Стратегийн) Стратегийн үйл ажиллагаа 7.3 Усны бүхий л байгууламж, ахуйн усан хангамж, хаягдал бохир усны асуудалд хортой, аюултай бодис хэрэглэхийг зогсоох (Стратегийн)</p>

<p>Зорилт 8. Байгалийн нөөцийн тогтвортой менежментийг бэхжүүлнэ. Эрэмбэ – Өндөр</p>	<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 8.1 Хүний үйл ажиллагааны тодорхой зөвшөөрөхүйц нөлөөлөл, дарамтыг давж гарах экосистемийн даац, багтаамжийг тухайн нутаг дэвсгэр ба бүс нутгийн түвшинд үнэлж, экологийн даацыг хэтрүүлсэн буюу зөвшөөрөгдөх хэмжээг давсан экосистемүүдэд менежмент хийх (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 8.2 Байгал нуурын сав газарт “Ногоон хөгжил”-ийн шалгуур үзүүлэлтийг ашиглах /ЭЗХАХБ-аас гаргасан байгалийн сан хөмрөгийн мониторингийн шалгуур үзүүлэлтүүд/ (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 8.3 Байгаль нуурын сав газар хэрэгжих томоохон төслүүдэд экологийн даатгалын арга, хэрэгслийг танилцуулан нэвтрүүлэх (Стратегийн)</p>
--	---

3.3.2 Стратегийн бүрэлдэхүүн хэсэг 2. Бохирдлыг бууруулж, усны чанарыг сайжруулах

(БОЧЗ –Орчны бохирдол буурч, усны чанар сайжран Монгол ба ОХУ-ын харилцан зөвшөөрсөн стандартын шаардлагыг хангасан байна)

Экосистемийн ерөнхий төлөв байдал, түүний чанарын асуудлыг Бүрэлдэхүүн хэсэг 1-д авч үзсэн бол Бүрэлдэхүүн хэсэг 2-д бохирдлын эх үүсвэрийг нь тодорхойлж, усны чанартай холбоотой зорилтыг тодотгосон. Үүнд: хот суурин газар, зам тээврээс үүдэлтэй эх үүсвэрүүд, ХАА, уул уурхай, аялал жуулчлалтай холбоотой бохирдлын асуудлуудыг тусгасан (Зорилт 9-12). Дээрх зорилтуудад хүрэхийн тулд янз бүрийн стратеги ашиглах, тухайбал хууль эрхзүй, бүтэц зохион байгуулалтын өөрчлөлт, шинэчлэл (9.2, 9.3, 11.8 СҮА) хамгийн үр ашигтай, оновчтой технологийн хэрэглээний талаар (9.1, 10.1, 11.3 СҮА) оруулсан нь бүрэлдэхүүн хэсгийн хамгийн чухал элементүүд юм. Мөн 9.5, 9.10 СҮА хэсэгт дэд бүтэц болон тоног төхөөрөмжийн асуудлуудыг тусгасан бол 12.1 СҮА-д ажиглалт хэмжилт, хяналтын хөтөлбөрийг талаар оруулсан. Бүрэлдэхүүн 2-ийн нийт СҮА-г Хүснэгт 3-д үзүүлэв.

Хүснэгт 3. Бохирдлыг бууруулах, усны чанарыг сайжруулах СҮА

Зорилтууд (Эрэмбэ, ач холбогдол)	Стратегийн үйл ажиллагаа (Стратегийн, нэмэлт)
<p>Зорилт 9. Суурин ба хөдөлгөөнт эх үүсвэрээс гаралтай байгаль орчны бохирдлын цэгэн эх үүсвэрийг бууруулна. Эрэмбэ – Маш өндөр</p>	<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 9.1 Байгал нуурын сав газрын усанд бохир ус нефтийн бүтээгдхүүн хаях зэргээр байгаль орчны хууль дүрэм зөрчсөн усан онгоцны эздэд ногдуулах хариуцлагыг нэмэгдүүлэх (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 9.2 Авто ба төмөр зам болон түүний дагууд байрлах хот, суурин газар, хөдөөгийн тосгодыг хамарсан хог хаягдал цуглуулах сүлжээ, ариун цэврийн хяналтын станцыг байгуулж бэхжүүлэх (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 9.3 Хатуу хучилттай замын сүлжээг нэмэгдүүлэх (Нэмэлт)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 9.4 Томоохон хот суурин газар, үйлдвэр ба дэд бүтцийн объектын усны хамгаалалтын бүсэд нэвтрэх аюултай бодис агуулсан хаягдал усны хэмжээг бууруулах (Нэмэлт)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 9.5 Хот суурин газруудын үерийн болон бохир ус зайлуулах болон хог хаягдлын системийг засаж шинэчлэх (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 9.6 Орон нутгийн цэвэрлэх байгууламжуудыг сайжруулахад засгийн газраас үзүүлэх дэмжлэгийг нэмэгдүүлэх (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 9.7 Байгаль орчинд халгүй түлш, шатахууны хэрэглээнд шилжих үйл явцыг дэмжих (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 9.8 Хөвсгөл ба Байгаль нуурын сав газрын усанд хаясан элдэв хог хаягдлыг цэвэрлэх, ариун цэврийн тусгай зориулалтын усан онгоц ба байгууламж барих (Нэмэлт)</p>
<p>Зорилт 10. Хөдөө аж ахуйн гаралтай бохирдлын түвшинг бууруулж, цэгэн бус эх үүсвэрийг багасгана. Эрэмбэ – Дээд</p>	<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 10.1 Байгаль орчинд халгүй хөдөө аж ахуйн химийн бордоо, технологийг хэрэглэх арга туршлагыг түгээн дэлгэрүүлэх, тэдгээрийн хэрэглээ, хадгалалт, хамгаалалтыг нэмэгдүүлэх (Нэмэлт)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 10.2 Химийн бордоо, пестицид, гербицид зэргийн хэрэглээнд тавих хяналтыг дээшлүүлж, тэдгээрийг хэрэглэхээс урьдчилан сэргийлэх (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 10.3 Химийн бордоог эрчимтэй ашигласнаас хөрсөнд үзүүлэх нөлөөллийн талаар судлах (Нэмэлт)</p>

	Стратегийн үйл ажиллагаа 10.4 Байгаль нуурын сав газарт үхсэн малын сэг зэмийг устгах, зайлуулах талаар төлөвлөгөө гаргах. (Нэмэлт)
Зорилт 11. Уул уурхайн гаралтай бохирдлыг бууруулна. Эрэмбэ – Маш өндөр	<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 11.1 Хөрс ба газрын доорх усны бохирдлын мониторингийн сүлжээ байгуулан хяналт тавих, эрдэс баялгийг ашиглах техник технологийг боловсронгуй болгох (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 11.2 Алтны уурхайн химийн бодисын (цианид) хэрэглээнд тавих хяналтыг сайжруулах (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 11.3 Уурхайн зам болон дэд бүтцийг барьж байгуулахад байгаль орчинд ээлтэй техник технологи хэрэглэх (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 11.4 Уул уурхайд усыг эргэлтээр болон давтан хэрэглэх зарчим, арга технологийг хэрэгжүүлэх (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 11.5 Уул уурхайн үйлдвэрлэлд нөөц хэмнэх, хаягдалгүй технологи нэвтрүүлэх (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 11.6 Газрын нөхөн сэргээлтийн асуудлыг уул уурхайн төсөлд тусгах, нөхөн сэргээлт хийлгүй хаях зөрчилд хүлээлгэх хуулийн хариуцлагыг чангатгах (Нэмэлт)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 11.7 Зэрлэг амьтан, ургамал болон экосистемийн нөхөн сэргээлт, нутагшуулалтын асуудлыг тусгасан ашиглалтын дараах осол-аюулгүй байдлыг хангах ажлыг хэрэгжүүлэх (Нэмэлт)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 11.8 Хууль бусаар ашигт малтмал олборлоход хүлээлгэх хуулийн хариуцлагыг чангатгах (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 11.9 Байгаль орчинд халгүй уул уурхайн технологийг хэрэглэх чиглэлээр жишиг төсөл хэрэгжүүлэх (Нэмэлт)</p>
Зорилт 12. Аялал жуулчлал, амралт зугаалгаас үүдэлтэй бохирдлын түвшинг бууруулна. Эрэмбэ – Маш өндөр	<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 12.1 Аялал жуулчлал, амралт сувилалын үйл ажиллагаанаас байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийг үнэлэх мониторингийг сайжруулах (Нэмэлт)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 12.2 Аялал жуулчлалын бүсийн хог хаягдал, эрүүл ахуй, ариун цэврийн хяналтын станцуудын сүлжээг өргөтгөх:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Явган ялагчдын хуурай хог хаягдлыг цуглуулах системийг бий болгон, хогыг дахин боловсруулж ашиглах. • Жуулчны баазын бохирын байгууламжуудыг сайжруулах (Нэмэлт) <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 12.3 Аялал жуулчлал ба амралт сувилалын тогтвортой хөгжлийг бий болгох (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 12.4 “Байгалийн нуурын өргөн зам” төслийг өргөжүүлэн тэлж, Хөвсгөл-Байгаль нуурын олон улсын аялал жуулчлалын төслийг хэрэгжүүлэх; Байгууламжуудыг орон нутгийн удирдлага, бизнесийн байгууллагад хүлээлгэн өгөх (Нэмэлт)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 12.5 Аялал жуулчлалд ландшафт төлөвлөлтийн үүрэг функцийг бэхжүүлэн нэмэгдүүлэх (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 12.6 Аялал жуулчлал, амралт сувилалын бүсийн байгаль орчинд үзүүлэх дарамтын зөвшөөрөгдөх дээд түвшинг тогтоож, хэрэгжүүлэх (Стратегийн)</p>

3.3.3 Стратегийн бүрэлдэхүүн хэсэг 3. Загас, ан амьтан болон бусад зэрлэг амьтдын нөөцийн тогтвортой хэрэглээ, ашиглалт

(БОЧЗ – Ирээдүйн ашиглалтын нөөцийн тогтвортой байдлыг хангах үүднээс загас, агнуурын нөөцийн зүй зохистой менежментийг хэрэгжүүлсэн байна.)

СҮАХ-ийн 13 дугаар зорилтын таван стратегийн хүрээнд ан амьтан, загасыг хамгаалах, өсгөн үржүүлэх, тэдгээрийн зүй зохистой олборлолт, хэрэглээний менежментийн асуудлыг тусгав. Эдгээр үйл ажиллагаанууд нь эх газрын ба усан орчны ан агнуурын арилжаа, ашгийн нөөц, тархацын хяналтыг зохицуулах (СҮА 3.1; 13.2), зохицуулалтын дүрэм журамд өөрчлөлт оруулах (СҮА 13.3) болон уугуул төрөл зүйлийг хамгаалахад чиглэсэн хууль эрхзүйн орчинг сайжруулах (СҮА 13.4) нөхцлийг бүрдүүлнэ. Бүрэлдэхүүн хэсэг 3-д орсон бүх СҮХ-г Хүснэгт 4-д үзүүлэв.

Хүснэгт 4. Загас, ан амьтан болон бусад зэрлэг амьтдын нөөцийн тогтвортой хэрэглээ, ашиглалтын талаарх стратегийн үйл ажиллагаанууд

Зорилтууд (Эрэмбэ, ач холбогдол)	Стратегийн үйл ажиллагаа (Стратегийн, Нэмэлт)
Зорилт 13. Загас	Стратегийн үйл ажиллагаа 13.1 Зэрлэг ан амьтан ба био-нөөцийг

<p>олборлолт, зэрлэг ан амьтдын агнуур нөөцийн менежмент болон хяналт, хамгаалалтыг нэмэгдүүлнэ. Эрэмбэ – Маш өндөр</p>	<p>тодорхойлох ажиглалт хэмжилт хийж, хяналтыг сайжруулах (Стратегийн) Стратегийн үйл ажиллагаа 13.2 Үйлдвэрлэлийн зориулалтаар агнах боломжтой загасны нөөцийн ирээдүйн төлөв байдлыг үнэлэх (Нэмэлт) Стратегийн үйл ажиллагаа 13.3 Загас үржүүлгийн фермийн үр ашигтай ажиллагааг нэмэгдүүлэх (Нэмэлт) Стратегийн үйл ажиллагаа 13.4 Ан амьтны нөөцийг ашиглах хэрэглэхтэй холбоотой хууль эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох, хулгайн ан агнуурыг зогсоох үүднээс хяналтын байгууллагуудын үйл ажиллагаа, үр ашгийг сайжруулах (Стратегийн) Стратегийн үйл ажиллагаа 13.5 Нутгийн уугуул ард иргэдийн байгаль орчныг хамгаалах, зүй зохистой ашиглах уламжлалт арга ухаан, менежментэд хууль эрхзүйн дэмжлэг үзүүлэх (Стратегийн)</p>
--	--

3.3.4 Стратегийн бүрэлдэхүүн 4. Биологийн харь зүйлд хяналт тавьж, халдлагаас урьдчилан сэргийлэх

(БОЧЗ – Биологийн халдлагад хяналт тавьж, ирээдүйн халдлагаас хамгаална)

Байгаль нуурын сав газрын усан ба эх газрын экосистемд харь зүйл орж ирэх, олшрон үржин тархах явдал үлэмж хохирол учруулах аюултай. Зорилт 14-д өнөөгийн байдлаар нуурын сав газарт буй харь зүйлд хяналт тавих, ирээдүйн халдлагаас сэргийлэх асуудлуудыг чиглүүлсэн. Биологийн харь зүйлийн тархац, үржил өсөлтийн байгалийн нөхцөл шалтгааныг таньж мэдэхийн тулд дээр дурдсан арга хэмжээш эрдэм шинжилгээ, судалгаа, ажиглалт хэмжилтийн хөтөлбөртэй (СҮА 14.1; 14.2; 14.3) хавсран гүйцэтгэх шаардлагатай. СҮА 14.4-д харь зүйлийн хяналтын менежментийн стратегийг оруулсан бол СҮА 14.7-д холбогдох хууль эрх зүй болон дүрэм журмын шинэчлэл, сайжруулах асуудлыг хөндсөн. Бизнес эрхлэгчдэд зориулсан Эдийн засгийн урамшууллын хөшүүрэг ба сонголттой технологийн асуудлыг СҮА 14.5-д авч үзэв. Бүрэлдэхүүн 4-ийн СҮА-г нэгтгэн Хүснэгт 5-д үзүүлэв.

Хүснэгт 5. Биологийн харь зүйлд хяналт тавих ба урьдчилсан сэргийлэх СҮА

Зорилтууд (Эрэмбэ, ач холбогдол)	Стратегийн үйл ажиллагаа (Стратегийн8 нэмэлт)
<p>Зорилт 14. Биологийн харь зүйлийн өнөөгийн халдлагад хяналт тавьж бууруулан, ирээдүйн халдлагаас хамгаална. Эрэмбэ – Маш өндөр</p>	<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 14.1 Түрэмгий төрөл зүйлүүдийн шалтгаан, эх үүсвэр болон тэдгээрийн амьдрах орчны чиглэлээр шинжилгээ судалгаа хийх (Стратегийн) Стратегийн үйл ажиллагаа 14.2 Харь зүйлийн тархалт, халдах арга зам маршрутад ажиглалт хэмжилт хийх ажлыг зохион байгуулж, усан ба эх газрын орчинд шинээр бий болсон харь зүйлийг илрүүлэх (Стратегийн) Стратегийн үйл ажиллагаа 14.3 Орон нутгийн биологийн олон янз байдал, сав газрын экосистемийн үйл ажиллагаанд харь зүйлүүдийн үзүүлэх нөлөөллийг тусгасан мэдээллийг системчлэх (Стратегийн) Стратегийн үйл ажиллагаа 14.4 Олон улсын арга туршлагыг ашиглан одоо байгаа харь зүйлүүдийг бууруулах, тэдгээрийн амьдрах орчин, орон зайг хязгаарлах стратегийг боловсруулах (Стратегийн) Стратегийн үйл ажиллагаа 14.5 Харь зүйлүүдийн өсөлт болон нөхөн үржлийг идэвхжүүлсэн технологийг сольж, халахад чиглэсэн үйл ажиллагааг дэмжих (Нэмэлт) Стратегийн үйл ажиллагаа 14.6 Биологийн харь зүйлийн хор нөлөөллийн талаарх мэдлэг мэдээллийг дээшлүүлэх (Нэмэлт) Стратегийн үйл ажиллагаа 14.7 Харь зүйлийг хянах, урьдчилан хамгаалах тухай хууль дүрмийг боловсронгуй болгох (Нэмэлт) Стратегийн үйл ажиллагаа 14.8 Байгаль нуурын сав газарт шинэ харь зүйлүүд нэвтрэн орж ирж болох механизмыг шинжилж судлах (Нэмэлт)</p>

3.3.5 Стратегийн бүрэлдэхүүн хэсэг 5. Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох

(Усан ба эх газрын экосистем, хүний нийгмийн уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох уян чанар, дархлаа дээшилсэн байна.)

Зорилт 15-д уур амьсгалын өөрчлөлтийн дасан зохицлын асуудлыг тусгав. Энэхүү зорилтод Байгаль нуурын сав газрын экосистемд уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үзүүлэх нөлөөллийн талаарх мэдлэг мэдээллийг нэмэгдүүлэх, байгаль орчны өөрчлөлтөд экосистемийн уян хатан байх, сэргэх чадавхийг

нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн арга хэмжээг багтаасан. Тухайлбал эрдэм шинжилгээ, судалгаа (СҮА 15.1), менежментийн стратеги (СҮА 15.2), эдийн засгийн асуудлууд (СҮА 15.4), байгаль орчинд халгүй техник технологид хөрөнгө оруулах замаар уур амьсгалын өөрчлөлтийн сөрөг үр дагаварыг бууруулах (СҮА 15.5) зэрэг үйл ажиллагаануудыг багтаав. Бүрэлдэхүүн хэсэг 6-гийн бүх СҮА-г нэгтгэн Хүснэгт 6-д үзүүлэв.

Хүснэгт 6. Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох стратегийн үйл ажиллагаанууд

Зорилтууд (Эрэмбэ, ач холбогдол)	Стратегийн үйл ажиллагаа (Стратегийн, нэмэлт)
<p>Зорилт 15. Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох ба хянах чадавхи нэмэгдсэн байна. Эрэмбэ – Дээд</p>	<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 15.1 Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох Байгаль нуурын сав газрын экосистемийн эмзэг ба уян хатан байдлын үнэлгээ хийх (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 15.2 Уур амьсгалын өөрчлөлтөд экосистемийн уян хатан байх эсвэл давж гарах, дасан зохицох чадавхийг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн стратегийг боловсруулан хэрэгжүүлэх (Нэмэлт)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 15.3 Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицоход тус дэм болох зорилгоор зарим ургамал, амьтны төрөл зүйлийг үржүүлэх, тэдгээрийн дасан зохицох зарим онцлог шинж чанарыг илрүүлэх (Нэмэлт)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 15.4 Биологийн нөөцийн хэрэглээ, ашиглалтыг тусгасан уур амьсгалын өөрчлөлтөөс эдийн засгийн үйл ажиллагаанд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийх (Нэмэлт)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 15.5 Байгаль орчинд ээлтэй сонголтуудыг дэмжих, тэдгээрийн хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх замаар уур амьсгалын өөрчлөлтийн үр дагаварыг бууруулах (Стратегийн)</p>

3.3.6 Стратегийн бүрэлдэхүүн хэсэг 6: Байгалийн гамшгийн эсрэг бэлэн байдлыг хангах

(БОЧЗ – Байгаль нуурсан сав газрын ард иргэдийн байгалийн гамшигийг давах бэлэн байдал сайтар хангагдсан байна)

Байгалийн гамшгийн эсрэг бэлэн байдлыг хангахад урьдчилан мэдээлэх аргыг сайжруулах (СҮА 16.1), урьдчилэн сэргийлэх, мэдээлэх систем (СҮА 16.4), гамшгийн эсрэг тэмцэх эрх, үүрэг бүхий байгууллагуудын харилцан уялдаатай үйл ажиллагаа (СҮА 16.5) зэрэг үйл ажиллагааг тусгасан. Бүрэлдэхүүн хэсэг 6-д тусгасан стратегийн үйл ажиллагаануудыг Хүснэгт 7-д нэгтгэн үзүүлэв.

Хүснэгт 7. Байгалийн гамшгийн эсрэг бэлэн байдлыг хангах СҮА

Зорилтууд (Эрэмбэ, ач холбогдол)	Стратегийн үйл ажиллагаа (Стратегийн, нэмэлт)
<p>Зорилт 16. Байгалийн гамшгийг урьдчилан мэдээлэх, сэргийлэх болон хариу арга хэмжээ авах үйл ажиллагааг бэхжүүлэн сайжруулна (гал түймэр, үер, ган гачиг, хүчтэй шуурга, хөрсний гулсалт, газар хөдлөлт, зуд, малын халдварт өвчин, тахал гэх мэт). Эрэмбэ – Өндөр</p>	<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 16.1 Урьдчилан мэдээлэх ба загварчлалын аргын хэрэглээг нэмэгдүүлж, улирлын прогноз, голын урсацыг урьдчилан тооцох чиглэлээр мэрэгжилтнүүдийг бэлтгэх (Нэмэлт)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 16.2 Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, нөлөөлийг багасгахын тулд гамшгийн эрсдлийг бууруулах системийг үндэсний болон хил дамнасан түвшинд хэрэгжүүлэх (Нэмэлт)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 16.3 Экосистемийн үйлчилгээний менежмент ба үнэлгээг хамтран хэрэгжүүлэх; Байгалийн гамшгийг урьдчилан мэдээлэх, түүнээс сэргийлэх, хариу арга хэмжээ авахтай холбоотой мэдээллийг тасралтгүй хангах (Нэмэлт)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 16.4 Байгалийн гамшгийн дараах сэргээн босголт, хариу арга хэмжээ авах системийг боловсронгуй болгож сайжруулах (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 16.5 Гал түймэр ба үерээс хамгаалах, урьдчилан сэргийлэх системийг хил дамнасан нутаг дэвсгэрт байгуулан бэхжүүлэх (Нэмэлт)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 16.6 Хүн ам шигүү суурьшилтай, уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг нутаг дэвсгэрт газрын доорх усны онцгой байдлын, гамшгийн үеийн төлөвлөлтийг хэрэгжүүлэх замаар гамшгийг эсэргүүцэх чадавхийг нэмэгдүүлэх (Стратегийн)</p> <p>Стратегийн үйл ажиллагаа 16.7 Халдварт өвчин, тахлын дэгдэлтийн голомтыг устгах (Нэмэлт)</p>

Зургийг Михайл Чумак

Хэрэгжилт ба ирээдүйн өөрчлөлт

Байгаль нуурын сав газрын усан орчны экосистемийг хамгаалах, байгалийн нөөцийн тогтвортой менежментийн Стратеги Үйл ажиллагааны Хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг Монгол ба ОХУ-ын усны болон байгаль орчны холбогдох яам, агентлагуудыг оролцуулах замаар гүйцэтгэх боломжтой. СҮАХ нь янз бүрийн механизмээр санхүүжсэн олон тусдаа төслүүд болон үйл ажиллагаануудаас бүрдэх ба түүний хамрах хүрээ, гарах үр дүн маш өргөн байна. Гэхдээ СҮАХ амжилттай хэрэгжих нь эцэстээ түүнийг хэрэгжүүлэхийг зөвшөөрч үүрэг хариуцлага хүлээсэн яамдын үйл ажиллагаанаас хамаарна.

Хөтөлбөр хэрэгжих үйл ажиллагаанууд үндэсний болон хил дамнасан орчны түвшинд хэрэгжинэ. Мөн түүнчлэн янз бүрийн чиглэлийн яам, агентлагууд хэрэгжилтэд оролцоно. Иймд улс бүрийн болон хоёр улсын түвшинд яам, агентлаг хоорондын хэлхээ холбоо, хамтын ажиллагааг өндөр түвшинд зохион байгуулсан байх шаардлагатай. Хамтын ажиллагааны механизм, бүтэц зохион байгуулалтын (Бүлэг 4.2), хэрэгжилтийн үе шатууд (Бүлэг 4.3), санхүүжилтийн тогтвортой байдал (Бүлэг 4.4), хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн хяналт, үнэлгээ (Бүлэг 4.5) зэрэг хүчин зүйлүүдийг СҮАХ-ийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх нөхцөл болон арга замуудыг (Бүлэг 4.1) энэ бүлэгт танилцуулна.

4.1 ҮР ДҮНТЭЙ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ НӨХЦӨЛ, АРГА ЗАМУУД

СҮАХ-ийн үндэслэл нь нэгдсэн менежментийг хэрэгжүүлэх шаардлага хэрэгцээнээс үүдэлтэй тул энд олон салбарын асуудлыг тусгаж, шийдвэрлэхэд хүрнэ. Түүнчлэн байгаль орчны аливаа асуудалд нийгэм-эдийн засаг, улс төрийн нөхцөл байдал зэрэг цогц асуудлууд нөлөөлөх тул энэ нь олон талт хамтын шийдэл шаардана.

СҮАХ-ийн хэрэгжилт нь ерөнхийдөө нь дор дурьдсан 3 үе шаттай явагдана. Эдгээр үе шатууд нь их ерөнхий бөгөөд уг хөтөлбөрийн арга хэмжээнүүд заавал дамжин хэрэгжих албагүй юм. Жишээлбэл, Стратеги Үйл ажиллагааны Хөтөлбөрийн зарим бүрэлдэхүүн хэсгүүд нь аль нэг улсад нь илүү хөгжсөн байх тул хэрэгжилтийн зарим шатыг алгасах боломжтой.

Хөтөлбөрийг идэвхжүүлэн эхлүүлэх үе шат (Catalytic): Хөтөлбөрийг амжилттай хэрэгжүүлэхэд маш чухал үүрэгтэй тэргүүлэх чиглэл, эрэмбүүдийг эхлэн тодорхойлох нь дараагийн үе шатны үндэс суурь болно.

Хөтөлбөрийн үндсэн чиг хандлагыг тогтоох үе шат: Стратегийн үндсэн бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг хариуцсан агентлаг, сонирхогч талуудын хөтөлбөрийг нэгтгэн боловсруулах.

Үр дүнг нэгтгэн баталгаажуулж, цаашдын урт хугацааны тогтвортой байдлыг хангах үе шат: Хөтөлбөрийн урт хугацааны зорилтод хүрч улмаар тэдгээрийн тогтвортой байдлыг хангах үе шат зэрэг болно.

Өмнөх бүлгүүдэд тодорхойлсон стратегийн үйл ажиллагаагаар СҮАХ хэрэгжинэ. Эдгээрийг уялдан зохицуулсан ажиглалт хэмжилт, хяналт болон загварчлах хөтөлбөр, хууль эрхзүй болон бүтэц зохион байгуулалтын бэхжилт, байгалийн нөөц ба хүрээлэн буй орчныг хамгаалахад зохицсон технологийн сонголт, олон нийтийн мэдлэг, ойлголт, дэмжлэг нэмэгдэх болон менежментийн арга сайжрах зэрэг маш өргөн хүрээнд ангилж болно. Стратеги Үйл ажиллагааны Хөтөлбөрийг идэвхжүүлэн эхлүүлэх үе шатанд дээрх санал, санаачлагуудыг дэмжих системийг бий болгоно. Үүнд:

- Дэд бүтэц (мэдээлэл, харилцаа холбоо)
- Олон нийтийн дэмжлэг
- Хууль эрх зүйн дэмжлэг

Жишээлбэл, Дэд бүтцийн шаардлага гэдэг нь баталж шалгах боломжтой шалгуур, үзүүлэлтүүдийг хянах шаардлагатай, мэдээллийн сан, харилцаа, холбооны дэд бүтэц байх ба үндэсний болон бүс нутгийн түвшинд агентлаг хоорондын хамтын ажиллагааны чадавхийг бэхжүүлэх болно. Олон нийтийн болон хууль эрх зүйн дэмжлэг авахдаа эдийн засгийн хөгжил цэцэглэлт сайжрах эсхүл санхүүгийн хөрөнгө оруулалтын үр ашгийн үүднээс авч үзвэл экосистемийг хамгаалах үйлс, богино хугацаанд төдийгүй алс хэтдээ үр ашигтай байх нь төдийлөн тодорхой бус гэдгийг ойлгож, хүлээн зөвшөөрөх шаардлагатай. Стратеги үйл ажиллагааны Хөтөлбөрийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай улс төрийн өөрчлөлт хийхийн тулд улс төрийн дэмжлэг олж авах хэрэгтэй.

Олон нийтийн болон хууль эрх зүйн дэмжлэг олж авахын тулд юуны өмнө Монгол, ОХУ-ын тал дахь бүхий л сонирхогч, оролцогч талуудыг (төрийн байгууллага, бизнес эрхлэгчид, ард иргэд г.м) татан оролцуулах үйл ажиллагааг зохион байгуулах шаардлагатай. Үүний зэрэгцээ эдийн засгийн ашиг сонирхол нь байгаль орчныг хамгаалах үйлстэй зөрчилдөх тохиолдолд дээр дурьдсан талуудын хооронд ашиг сонирхолын зөрчил үүсгэх эрсдэлтэйг анхаарах хэрэгтэй.

Төр засгийн байгууллагуудын үндсэн үүрэг нь тогтвортой хөгжлийн тулгамдсан асуудлуудыг шийдвэрлэх явдал юм. Улс орон бүр эдийн засгийн дэмжлэг тусламж, татаасын арга замаар ногоон хөгжил, технологийг хөхүүлэн дэмжих ёстой. Орчин үед экологийн талаар тавигдаж буй шаардлагыг хангаж чадахгүй техник хэрэгсэл, тоног төхөөрөмжийг шинэчлэн сайжруулах, солих хэрэгтэй байна.

Стратегийн бүсийн төлөвлөлт нь стратегийн мониторинг дээр үндэслэсэн хамгийн зохистой хэрэгсэл байх ба нийгэм-эдийн засгийн асуудлуудыг шийдвэрлэхэд төр засаг болон ард иргэдийн хүчин чармайлтыг нэгтгэх боломжтой.

4.2 ХАМТЫН АЖИЛЛАГААНЫ МЕХАНИЗМИЙН ТӨСӨЛ БА БҮТЭЦ ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ

СҮАХ гарахаас өмнө Олон улсын холбогдох конвенцууд болон хил дамнасан усны гэрээ, хэлцэл хэрэгжиж байгаа тул уг хөтөлбөрийг амжилттай хэрэгжүүлэхэд илүү дөхөмтэй болсон байна. Тухайлбал СҮАХ-т тусгалаа олсон усны нөөцийн үр ашигтай хийгээд оновчтой менежмент, хамтарсан эрдэм шинжилгээ судалгаа, мэдээллийг хамтран эзэмшиж, хэрэглэх, бохирдлоос урьдчилан сэргийлэх хөтөлбөр зэрэг олон чухал заалтууд бүхий хил дамнасан усны ашиглалт, хамгаалалтын талаарх хилийн усны гэрээг 1995 онд байгуулжээ. Хоёр талын байгуулсан хамтарсан ажлын хэсэг нь хоёр улсын хамтарсан төлөвлөлтөд шаардлагатай урьдчилсан нөхцлүүдийг бүрдүүлсэн байна. Түүнчлэн зайлшгүй хяналт тавих шаардлагатай бохирдуулагч бодисын жагсаалт гаргах, усны чанарын харилцан зөвшөөрсөн стандарт гаргах, ажиглалт хэмжилтийн харилцан уялдаа бүхий нэгдсэн арга зүй ашиглах зэрэг асуудлыг тусгасан хоёр талын хамтын ажиллагаан протоколд 2011 гарын үсэг зуржээ.

СҮАХ-ийг хэрэгжүүлэх олон үйл ажиллагаанууд үндэсний болон орон нутгийн түвшинд явагдах боловч хамтарсан ажиглалт, хэмжилтийн болон загварчлалын хөтөлбөр, мэдээллийг хамтран эзэмшиж, харилцан солилцох механизм зэргийг бий болгох, эрдэм шинжилгээ судалгаа, бодлого зохицуулалтын уялдаа холбоог хангах зэрэгт хоёр тал өндөр түвшинд хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх шаардлагатай¹⁴. Энэхүү хоёр талын хамтын ажиллагааны нэгж механизм нь СҮАХ-ийн бүхий л үйл ажиллагааны зохицуулалт, биелэлтийн хяналт, үнэлгээ зэргийг мөн хариуцах учиртай. СҮАХ-ийн урт хугацааны тогтвортой байдлын үе шатанд бид Байгаль нуурын сав газрын Комиссийг байгуулах юм.

4.3 САНХҮҮЖИЛТИЙН ЭХ ҮҮСВЭР БА ТОГТВОРТОЙ БАЙДАЛ

Байгаль нуурын сав газрын СҮАХ-ийн амжилттай хэрэгжилт нь уг хөтөлбөрийн эхний шатанд гадны доноруудын дэмжлэг, тусламжыг нэгтгэн уялдуулах, холбогдох улс орнуудын санхүүгийн үүрэг хариуцлагыг зохицуулах санхүүжилтийн механизм бий болгож ажиллуулахаас ихээхэн хамаарна. Харин Хөтөлбөрийн үндсэн чиг хандлагыг тогтоох болон үр дүнг нэгтгэн баталгаажуулан, цаашдын урт хугацааны тогтвортой байдлыг хангах үе шатанд санхүүжилтийг аажмаар өөрсдөө буюу дотоодын эх үүсвэрээр шийдвэрлэхээр төлөвлөж байна.

¹⁴ Монгол, ОХУ-ын улсын хилийн усыг хамгаалах чиглэлээр хамтран ажиллах хууль, эрхзүй бүтэц зохион байгуулалтын одоогийн байдал ба сайжруулах хувилбарууд http://baikal.iwlearn.org/en/project/steering-committee/second-meeting/minutes-in-english-annex-3-ri-mongolia-water-concept-paper-summary/at_download/file

Хөтөлбөрийн эхний үйл ажиллагаанд шаардлагатай гадны доноруудын тусламж дэмжлэгийг авахын тулд юуны өмнө маш тодорхой ойлгомжтой тодорхойлсон стратегийн үйл ажиллагаануудын хамрах хүрээ, хугацаа, нөлөөлөл болон төсөв зардал зэргийг тусгасан СҮАХ төлөвлөгөөг боловсруулсан. Гарах үр дүн, урт хугацааны нөлөөллүүд ба тоон утгаар илэрхийлэх боломжтой гүйцэтгэлийн шалгуур үзүүлэлтийг тусгасан үндэслэлийг стратеги үйл ажиллагаа бүрээр тодорхойлон гаргасан. Энэхүү биелэлтийг харуулсан шалгуур үзүүлэлтийг Хавсралт 1-д оруулав.

СҮАХ нь тогтвортой дэмжлэг олж авахын тулд юуны өмнө биологийн олон янз байдлаас бүрдсэн, онгон дагшин Байгаль нуурын сав газрын эдийн засгийн үнэ цэнийг ойлгож мэдрэн, түүнийг хүлээн зөвшөөрсөн байх шаардлагатай. Энэхүү ойлголт, үзэл санааг “экоосистемийн үйлчилгээний үнэлгээ” хэмээн нэрлэж улмаар бүрэн бүтэн, хөндөгдөөгүй экосистемийг хэвээр хадгалж үлдэх нь чухал ач холбогдолтой болохыг нотолж, энэ талаарх ойлголтыг тодотгоно. Бизнесийн ба спортын загасчлал, аялал жуулчлалын салбар нь Байгаль нуурын сав газрын экосистемээс шууд үр ашиг хүртэх салбар бөгөөд хөдөө аж ахуй, мод бэлтгэлийн салбар мөн дутахааргүй үр ашигтай байдаг.

Байгалийн нөөцийн үр ашигтай менежментийг баталгаажуулах нэг арга бол хэрэглэгчдийн бүлгийн хувьд тэдний сонирхол, анхаарлыг татахаар байх хэрэгтэй. Байгаль нуурын сав газрын баялгаар үр ашигтай менежмент хийж буй жишээ бол аялал жуулчлалын салбарын хөгжил юм. Аялал жуулчлалын компаниуд бүс нутгийн хосгүй, давтагдашгүй байдлаар нь ашигтай бизнес хийх боломжтой.

СҮАХ-ийг хэрэгжүүлэхэд байгаль орчинд ээлтэй технологи, практик үйл ажиллагааг дэмжсэн нилээдгүй хөрөнгө оруулалт шаардлагатай болно. Экологийн хяналт шинжилгээ мониторингийн сүлжээ байгуулах, орчин үеийн шилдэг, шинэ техник технологийг нэвтрүүлэхэд үйлдвэр аж ахуйн газар, байгууллагууд ихээхэн хөрөнгө оруулалт хийх хэрэгтэй. Гэхдээ байгаль орчинд ээлтэй, эрчим хүч хэмнэдэг технологийг нэвтрүүлж чадвал үйлдвэрлэлийн бүтээмж үлэмж нэмэгдэнэ. Үүнээс гадна шинэ дэвшилтэт техник технологийг хэрэглэх нь байгаль орчны бохирдлыг бууруулж, амьдрах орчин ба эрүүл мэндэд сайнаар нөлөөлж, байгалийн нөөц баялгаа хойч үедээ хадгалан өвлүүлэх бололцоог нэмэгдүүлнэ.

4.4 ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ ҮЕ ШАТУУД

СҮАХ-ийн хэрэгжилт нь тасралтгүй өсөн нэмэгдэж, урагшлах үйл явц бөгөөд уг хөтөлбөр яам, сайд нарын түвшинд дэмжлэг, баталгаа авснаар эхэлнэ. Сайд нар баталж, улмаар үндэсний болон хоёр орны түвшинд сайтар хянаж, хэлэлцсэний дараа СҮАХ-ийн хэрэгжилтийг хариуцсан яамдыг томилно. Хэрэгжилтийн хэд хэдэн үе шат зэрэг явагдах боломжтой. Тухайлбал, үндэсний ба орон нутгийн төр засгийн байгууллага, бусад газруудын дэмжлэгийг бүрдүүлэх, СҮАХ-ийн хэрэгжилтийн төлөвлөгөө боловсруулах, хөтөлбөрийн эхний үйл ажиллагаанд зориулан доноруудын тусламж дэмжлэгийг нэгтгэх, хянан зохицуулах, хоёр талын хамтарсан ажлын хэсгийг байгуулах ажлуудыг хийх боломжтой.

СҮАХ-ийн төлөвлөгөө нь хөтөлбөрийн дээр дурьдсан холбогдох бичиг баримт дээр суурилах ба стратегийн үйл ажиллагааг илүү сайн тодорхойлж, биелэлтийн шалгуурын суурь нөхцлийг бүрдүүлж (Хавсралт I), шалгуур үзүүлэлтийн тоон хэмжигдэхүүнийг нарийвчлах болно.

Хоёр улсын хамтарсан ажлын хэсгийн эхний үйл ажиллагаануудад экосистемийн байгалийн төлөв байдлын ажиглалт, хяналтын төлөвлөгөөг тодорхойлох, мэдээлэл цуглуулах, загварчлал болон дүн шинжилгээ хийх төвлөрсөн схем зэргийг нэгтгэсэн мэдээллийн сүлжээ байгуулах зэрэг болно. Энэхүү мэдээллийн санг эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажил гүйцэтгэх, ажиглалт хэмжилт хийх, хяналт зохион байгуулах болон үнэлгээний ажилд хэрэглэнэ. Мөн хоёр улсын хамтарсан хөтөлбөрийн уялдаа зохицуулалт болон байгаль орчны стандарттай холбоотой ажлуудыг хийж гүйцэтгэнэ.

Хэрэгжилтийн эрэмбэ дараалал болон цаг хугацаа, үе шатыг тогтоох үүднээс оролцогч, сонирхогч талуудтай нягт хамтран ажиллахад хоёр талын хамтын ажиллагаа маш чухал юм. СҮАХ нь хоёр талын хамтарсан ажлын хэсгийн санхүүжилтийн эх үүсвэрийг шийдвэрлэх стратегийг боловсруулах, донор улс оронтой ажлын уялдааг холбоо байгуулах, зохицуулахад дэмжлэг үзүүлнэ. Хоёр талын ажлын хэсэг нь оролцогч талуудтай мэдээлэл, санаа бодлоо солилцох харилцаа, холбооны шугамыг бий болгох асуудлыг мөн зохицуулна.

СҮАХ-ийн үйл ажиллагаа цаашид бэхжин жигдэрхийн хирээр хөтөлбөрийн үндсэн чиг хандлагыг тогтоох болон үр дүнг нэгтгэн баталгаажуулж, цаашид урт хугацааны тогтвортой байдлыг хангах үе шатанд хөтөлбөрийн үйл ажиллагаануудыг оролцогч талуудаас дамжих, хамтран гүйцэтгэх хэлбэр зонхилж харин хоёр талын байгуулсан ажлын хэсгийн үүрэг буурна. СҮАХ-ийн гүйцэтгэгч буюу

“эзэмшил” ийнхүү шилжснээр Стратеги Үйл ажиллагааны Хөтөлбөрийн олон улсын шинж чанар нь үндэсний засаг төрийн ба хувийн хэвшлийн болж, хэрэгжилтэд тэдгээрийн оролцоо нэмэгдэнэ.

4.5 ХЯНАЛТ БА ҮНЭЛГЭЭ

Стратеги үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн бүхий л үйл ажиллагаа нь тухайн төслийн зохицуулах нэгжээс хийж гүйцэтгэх хяналт ба үнэлгээний үйл явцын дор явагдана. СҮАХ-ийн эхэнд хэмжиж, үнэлэх боломжтой төслийн үр дүнгүүдийг тодорхойлсон логик бүтэцийн хүрээнд төслийн бичиг, баримтыг боловсруулна. Хэрэгжилтийн дэвшил, ахицыг биелэлтийн тоон шалгууруудыг ашиглан төслийн өмнөх суурь үетэй харьцуулан гаргана. СҮАХ-ийн хэрэгжилтийн эхний шатанд илүү бүрэн гүйцэд, цогц шалгууруудыг боловсруулан гаргаж ирэхэд зориулан Хавсралт I-д зарим загвар шалгууруудыг үзүүлэв.

Эн тэргүүнд хэрэгжилт, биелэлтийн дараах гурван шалгуур үзүүлэлтийг¹⁵ хэрэглэх болно. Үүнд:

- **Үйл явцын шалгуурууд:** Төсөл болон хөтөлбөрийн эцсийн, хүссэн үр дүнд хүрэх үйл ажиллагаа, үр дүнгүүдтэй холбоотой шалгуур.
- **Дарамт бууруулах шалгуурууд:** Төслийн зорилго болон үр дүнтэй холбоотой шалгуур.
- **Байгаль орчны төлөв байдлын шалгуур:** Экосистемийн төлөв байдал, чанарыг сайжруулах зорилт, даалгаварыг баримжаалсан шалгуур.

Стратеги үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн хэрэгжилтийн ахиц, дэвшлийг биелэлтийн шалгуур үзүүлэлтээр богино хугацаанд (тухайлбал жил бүр) үнэлэхийн зэрэгцээ “Өөрчлөлтийн үндэс” (Theory of Change) хэмээх аргыг ашиглан урт хугацаанд үнэлэх (хэд хэдэн жилээр) боломжтой.

¹⁵ ДДБОС ХДОДШ ба СҮАХ гарын авлага, хэсэг 2, 2013 оны 3 сарын 21

Зургийг Елена Чумак

Хавсралтууд

ХАВСРАЛТ I ҮР ДҮНД СУУРИЛСАН ШАЛГУУР ҮЗҮҮЛЭЛТИЙН БҮТЭЦ

Шалгуур үзүүлэлтүүдийн төрөл:

- ҮЙЛ ЯВЦЫН Үйл явцын үзүүлэлт
- ДАРАМТ БУУРУУЛАХ Дарамт бууруулах үзүүлэлт
- ТӨЛӨВ БАЙДЛЫН Байгаль орчны төлөв байдлын үзүүлэлт

Стратегийн бүрэлдэхүүн хэсэг 1-Үзүүлэлтүүд

Стратегийн үйл ажиллагаанууд	Үзүүлэлт	Төрөл	Хугацаа	Зардал
Чухал ач холбогдолтой ус ба хуурай газрын орчныг хамгаалах, доройтсон орчинг нөхөн сэргээх зүй зохистой менежмент				
Зорилт 1. Байгалийн нөөц баялгийн нэгдсэн менежментийн бүтэц зохион байгуулалтыг бэхжүүлэх				
Эрэмбэ – Дээд				
Стратегийн үйл ажиллагаа 1.1 Байгаль нуурын хил дамнасан сав газрын байгаль орчинг хамгаалах, түүний тогтвортой хөгжлийн менежментийн хууль эрхзүй, бүтэц зохион байгуулалтыг сайжруулах. (Стратегийн)	Байгаль нуурын хил дамнасан сав газарт Монгол улс ба ОХУ-ын хооронд хэрэгжиж буй өнөөгийн хууль эрхзүйн орчин, бүтэц зохион байгуулалтыг (хоёр талын гэрээ, засгийн газар хоорондын комисс) сайжруулах замаар Монгол улс ба ОХУ-ын хамтын ажиллагааны механизмийг бэхжүүлэх Монголын талын хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого Зургаа. Байгаль орчны бодлого, Стратегийн зорилт 2&3	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$ ¹⁶
Стратегийн үйл ажиллагаа 1.2 СҮАХ-ийг хэрэгжүүлэх Монгол ба ОХУ-ын хамтарсан механизм бий болгох. (Стратегийн)	Монгол ба ОХУ-ын хооронд хэрэгжиж буй гэрээ хэлэлцээрийн хүрээнд Стратеги үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг (СҮАХ) хэрэгжүүлэх хоёр улсын хамтарсан механизмыг бий болгох	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 1.3 Байгал нуурын сав	Байгал нуурын сав газрын байгалийн нөөцийн төлөв байдлын мэдээ, мэдээллийг цуглуулах, дүн шинжилгээ	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$

¹⁶ \$=<50,000 USD, \$\$=50,000 to 250,000 USD, \$\$\$=>250,000 USD

газрын байгалийн нөөцийн төлөв байдлын талаар мэдээ, мэдээлэл цуглуулж, дүн шинжилгээ хийх механизмыг бүрдүүлэх. (Стратегийн)	хийх механизмыг бий болгож, хоёр орны засгийн газар дэмжих (хоёр орны гэрээ хэлэлцээр, одоо ашиглаж буй мэдээлэл солилцох механизмд тулгуурлана).			
Стратегийн үйл ажиллагаа 1.4 Байгал нуурын сав газарт хуурай газрын экосистемийн хамтарсан мониторингийн хөтөлбөр бий болгох. (Стратегийн)	Хил дамнасан сав газарт экосистемийн мониторингийн цэгийн тоог 1.5 дахин нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Ус, цаг уур, орчны шинжилгээний салбарыг 2015 он хүртэл хөгжүүлэх үндэсний хөтөлбөр ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
	Сонгосон экосистемийн тодорхой хэсэгт Монгол, ОХУ-ын хамтарсан судалгаа, хяналт шинжилгээг тогтмол явуулах Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Ус, цаг уур, орчны шинжилгээний салбарыг 2015 он хүртэл хөгжүүлэх үндэсний хөтөлбөр	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 1.5 Монгол-ОХУ-ын хамтарсан Мэдээллийн төвийг бэхжүүлэх (Нэмэлт)	Байгал нуурын мэдээллийн төвийн үйл ажиллагаа, эрхзүйн чадамжийг Монгол ба ОХУ-ын Засгийн газар хоорондын гэрээ, хэлэлцээрээр дэмжин бэхжүүлэх Монголын талын хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого Зургаа. Байгаль орчны бодлого, Стратегийн зорилт 3	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
Зорилго 2. Усан ба эх газрын амьдрах орчинг хамгаалахад бүх нийтийн мэдлэг мэдээллийг сайжруулах; Эрэмбэ – Маш өндөр				
Стратегийн үйл ажиллагаа 2.1 Байгаль нуурын сав газрын бүс нутгийн байгалийн онцлог ба үзэмж, түүний усан ба эх газрын амьдрах орчны биологийн төрөл, зүйл олон янз байдлын талаарх мэдээлэл бэлтгэх. (Стратегийн)	Хөтөлбөрийн хүрээнд Монгол, ОХУ ба олон улсын мэдээллийн нийтийн хэрэгслээр дамжуулсан Байгаль нуурын сав газрын усан ба эх газрын амьдрах орчин, биологийн төрөл зүйл олон янз байдлын талаарх хэвлэл, мэдээллийн тоо 20 хувиар нэмэгдэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө Зорилт 234, үйл ажиллагаа 1& 4	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$

	ОХУ-ын ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр "Шинжлэх ухаан-техникийн дэвшлийн тэргүүлэх салбарын эрдэм шинжилгээ, судалгаа ба хөгжил 2014-2020			
Стратегийн үйл ажиллагаа 2.2 Байгаль нуурын сав газрын байгаль орчны бохирдол, экосистемд үзүүлэх хүний үйл ажиллагааны нөлөөллийн талаарх бүх нийтэд хүртээлтэй, байнга шинэчлэгддэг мэдээллийн сан болон системийг бий болгох. (НЭМЭЛТ)	Ард иргэдийг байгалийн гамшгаас сэрэмжлүүлэх автомат систем бүхий засаг захиргааны нэгжийн тоо 5 дахин нэмэгдэх ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр "Ард иргэд болон нутаг дэвсгэрийг галын болон усны аюул зэрэг онцгой тохиолдол хамгаалах арга хэмжээ"	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
	Сав газрын хэмжээнд байгалийн гамшигт үзэгдэл (үер г.м) ба байгаль орчинд халтай үйлдвэр, үйлчилгээний газрын орчны бохирдол, хүний эрүүл мэндэд үзүүлэх нөлөөллийн хяналт-шинжилгээнд хамрагдах хэмжээг 30 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Ус, цаг уур, орчны шинжилгээний салбарыг 2015 он хүртэл хөгжүүлэх үндэсний хөтөлбөр ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр "Ард иргэд болон нутаг дэвсгэрийг галын болон усны аюул зэрэг онцгой тохиолдол хамгаалах арга хэмжээ"	Дарамт бууруулах	1-10 жил	\$\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 2.3 "Цэвэр орчин-ард иргэдийн хандлага" дүрэм журмыг нарийвчлан боловсруулж хэрэгжүүлэх. (НЭМЭЛТ)	Судалгаагаар "Цэвэр орчинг бүрдүүлэн, соёлч боловсон аж төрж, амьдрах" энгийн дүрэм, журмыг хэвшүүлдэг ард иргэдийн тоог 50 хувиар өсгөх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монголын Байгаль орчны Үндэсний Хөтөлбөр, 2012-2021, Стратеги 7 (ард иргэдийн амьдрах орчин ба байгаль орчныг хамгаалахад чиглэсэн дэд бүтцийн хөгжилд зориулсан хөрөнгө оруулалт нэмэгдэнэ); Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө Зорилт 85, үйл ажиллагаа 3. ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр "2013-2020 онд Боловсролын салбарыг хөгжүүлэх тухай".	Үйл явцын	1-5 жил	\$

<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 2.4 Хүний үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй хаягдал, бохир усны эх үүсвэр болон байгаль орчны нөхцөл, төлөв байдлын талаарх мэдээг ард иргэдэд хүргэх мэдээллийн систем бий болгох. (Стратегийн)</p>	<p>Онцгой байдал, аюул ослын тухай мэдээллийг нийт ард иргэдийн 50 хувьд түргэн шуурхай хүргэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Байгалийн гамшиг эрсдэлийн менежментийн чадавхийг сайжруулах үндэсний хөтөлбөр II үе шат-2015-2020, Зорилт 2&3</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Ард иргэд болон нутаг дэвсгэрийг галын болон усны аюул зэрэг онцгой тохиолдол хамгаалах арга хэмжээ”.</p>	<p>Дарамт бууруу-лах</p>	<p>1-5 жил</p>	<p>\$</p>
	<p>Хот суурин газрын ард иргэдийг аюул осол, онцгой байдлын үед мэдээллийн шуурхай системээр 100 хувь хангах</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Байгалийн гамшиг эрсдэлийн менежментийн чадавхийг сайжруулах үндэсний хөтөлбөр II үе шат-2015-2020, Зорилт 2&3</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Ард иргэд болон нутаг дэвсгэрийг галын болон усны аюул зэрэг онцгой тохиолдол хамгаалах арга хэмжээ”.</p>	<p>Дарамт бууруу-лах</p>	<p>1-5 жил</p>	<p>\$</p>
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 2.5 Байгаль нуурын сав газарт үзүүлэх байгалийн ба хүний үйл ажиллагааны нөлөөллийн талаар шинэ шинжилгээ судалгаа хийж бүтээл нийтлэх, мэдээллийг олон нийтэд нээлтэй түгээж сурталчлах. (Нэмэлт)</p>	<p>Байгал нуурын сав газрын байгаль орчны мэдээллийг эрдэм шинжилгээний бүтээл, сэтгүүл, олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслээр сурталчлах ажлыг 50 хувиар нэмэгдүүлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө Зорилт 94, Action 1; “Ус” Үндэсний хөтөлбөр 6.9.</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Шинжлэх ухаан-техникийн дэвшлийн тэргүүлэх салбарын эрдэм шинжилгээ, судалгаа ба хөгжил, 2014-2020”.</p>	<p>Үйл явцын</p>	<p>1-10 жил</p>	<p>\$</p>
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 2.6 Байгаль орчны хууль, тогтоомжийг зөрчсөн үед авах захиргааны арга хэмжээ, торгууль, шийтгэлийн талаар мэдээллийн хэрэгслээр сурталчлах.</p>	<p>Байгаль орчны хууль, тогтоомжийг зөрчигсдөд хүлээлгэсэн захиргааны арга хэмжээ, торгууль, шийтгэлийн талаар нийтийн мэдээллийн хэрэгслэлээр сурталчлах хэвлэл нийтлэлийн тоог 20 хувиар нэмэгдүүлэх</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “ОХУ-ын шүүхийн системийн шинэчлэл, 2013-2020”.</p>	<p>Үйл явцын</p>	<p>1-10 жил</p>	<p>\$\$</p>

(Нэмэлт)				
Стратегийн үйл ажиллагаа 2.7 Бүх нийтэд экологийн боловсрол олгох, байгаль орчныг хамгаалах, нөөцийг зохистой ашиглах тухай мэдлэг, мэдээлэл хүртээх. (Нэмэлт)	Сургуулийн өмнөх, бага болон дунд сургууль, ерөнхий боловсролын сургуулийн экологийн боловсролд хамрагдсын тоог 25 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө Зорилт 85 үйл ажиллагаа3 ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Үндэсний хөтөлбөр “Боловсролын салбарын хөгжил, шинэчлэл 2013-2020”; Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Соёл болон аялал жуулчлалын хөгжил, 2013-2020”.	Үйл явцын		\$\$
	Экологийн хичээлийг бага, дунд сургууль, мэрэгжлийн сургалт-үйлдвэрийн сургалтын хөтөлбөрт тусгах Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Бүх нийтийн экологийн боловсрол” Үндэсний хөтөлбөр 1997/255.	Үйл явцын	1-5 жил	\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 2.8 Байгаль нуурын сав газрын байгалийн нөөцийг зүй зохистой ашиглах хамгаалах, сав газарт амьдардаг ард түмний эв найрамдлыг бэхжүүлэх чиглэлээр эрдэм шинжилгээний бага хурал, фестивал зохион байгуулах. (Нэмэлт)	Байгал нуурын сав газрын байгаль орчныг хамгаалах чиглэлээр зохион байгуулсан хурал семинар, үзэсгэлэнгийн тоог 2 дахин нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого 5.2.1 ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Соёл болон аялал жуулчлалын хөгжил, шинэчлэл 2013-2020”; Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Шинжлэх ухаан-техникийн дэвшлийн тэргүүлэх салбарын эрдэм шинжилгээ, судалгаа ба хөгжил, 2014-2020”.	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
Зорилт 3. Тусгай хамгаалалттай нутаг дэвсгэрийн менежментийг сайжруулан, сүлжээг өргөтгөх. Эрэмбэ – Өндөр (дээд).				
Стратегийн үйл ажиллагаа 3.1 Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн сүлжээний оновчтой байрлал,	Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн сүлжээний оновчтой байрлал, үйл ажиллагааг харилцан уялдаатай, боловсронгуй болгоход чиглэсэн үндэсний хууль, эрхзүйн орчинг уялдуулахад шаардлагатай бодлогын өөрчлөлт, техник-эдийн засгийн	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$

<p>үйл ажиллагааг харилцан уялдаатай боловсронгуй болгоход чиглэсэн Монгол, ОХУ-ын үндэсний хууль, эрхзүйн орчинг сайжруулах. (Стратегийн)</p>	<p>судалгааг улс орон бүрт явуулах</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч:</p> <p>Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн үндэсний хөтөлбөр, Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө Зорилт 231, үйл ажиллагаа 1</p>			
	<p>Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн бодлого, зохицуулалт харилцан уялдаатай болох</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн үндэсний хөтөлбөр, Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө Зорилт 231, үйл ажиллагаа 1.</p>	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 3.2 Үндэсний тусгай хамгаалалттай газар нутгийн сүлжээг өргөжүүлэн, Байгал нуурын сав газрын хил дамнасан нутагт хамгаалалттай газар нутгийн сүлжээ бий болгох. (Стратегийн)</p>	<p>Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн талбайг 15 хувиар нэмэгдүүлж, Байгал нуурын сав газрын хил дамнасан нутагт хамгаалалттай газар нутгийн сүлжээ байгуулах</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө Зорилт 232, үйл ажиллагаа 4</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Үндэсний хөтөлбөр “Байгаль орчны хамгаалалт”</p>	Төлөв байдлын	1-10 жил	\$\$
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 3.3 Тусгай хамгаалалттай газарт байгаль орчны хууль, тогтоомжийг зөрчигсдөд хүлээлгэх хариуцлагын хууль эрхзүйн үндсийг боловсронгуй болгож, хуулийн заалтыг мөрдүүлэн хэрэгжүүлэх (Стратегийн)</p>	<p>Байгаль орчны хууль, журам, стандартыг зөрчигсдөд ногдуулах хуулийн хариуцлагын тогтолцоог Монгол улс ба ОХУ-ын холбогдох хууль эрхзүйн механизмийн хүрээнд бэхжүүлж, хариуцлагыг нэмэгдүүлэх</p> <p>Монголын талын хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого Зургаа. Байгаль орчны бодлого, Стратегийн зорилт 2</p>	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
	<p>Байгаль орчинд сөрөг нөлөө үзүүлдэг байгууллагын тоог 75 хувиар багасгах</p> <p>Монголын талын хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө Зорилт 40, үйл ажиллагаа 1 ба Зорилт 47, үйл ажиллагаа 2.</p>	Үйл явцын	1-5 жил	\$

	ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Үндэсний хөтөлбөр “Байгаль орчны хамгаалалт”.			
Зорилго 4. Байгалийн нөөцийн менежментэд ухаалаг, үр ашигтай, оновчтой технологийн үүрэг, хэрэглээг нэмэгдүүлэх.				
Эрэмбэ – Маш өндөр.				
Стратегийн үйл ажиллагаа 4.1 Байгаль орчинд ээлтэй шилдэг технологи ашиглахыг дэмжих. (Стратегийн)	Байгал нуурын сав газарт байгаль орчинд ээлтэй технологи хэрэглэдэг үйлдвэр, аж ахуйн газрын тоог 20 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талын хамтран санхүүжүүлэгч: Чанарын болон байгаль орчны удирдлага /менежмент/-ийг дэмжих үндэсний хөтөлбөр /ЗГ-146/ ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Үндэсний хөтөлбөр “Байгаль орчны хамгаалалт”	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 4.2 Хаягдал бохир усны хэмжээг багасган, усыг эргүүлэн ашиглах, унд ахуйн болон үйлдвэрийн усан хангамжид үр ашигтай өргөн хэрэглээний технологи нэвтрүүлэх. (Стратегийн)	Хаягдал бохир усны хэмжээг багасгах технологи хэрэглэж буй ус хангамжийн болон түгээх байгууламжийн тоог 20 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө Зорилт 54, “Ус” үндэсний хөтөлбөр 6.2 ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 4.3 Байгаль орчинд учруулах нөлөөллийг бууруулсан хог хаягдалгүй, эрчим хүч хэмнэсэн технологи, хоёрдогч түүхий эд ашигласан хэрэглэгч, ашиглагчдад эдийн засгийн урамшуулал үзүүлэх. (Стратегийн)	Хог хаягдалгүй, эрчим хүчний хэмнэлттэй технологи хэрэглэдэг үйлдвэр аж ахуйн газрын тоог 20 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө Зорилт 48 үйл ажиллагаа 1, Зорилт 239 үйл ажиллагаа 1&2, Чанарын болон байгаль орчны удирдлага /менежмент/-ийг дэмжих үндэсний хөтөлбөр /ЗГ-146/	Үйл явцын	1-5 жил	\$
	Хог хаягдалгүй, эрчим хүчний хэмнэлттэй технологийн хэрэглээг 20 хувиар нэмэгдүүлэх	Үйл явцын	1-5 жил	\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 4.4 Байгаль нуурын	Байгал нуурын сав газарт байгаль орчны менежментийн олон улсын стандартыг үйл ажиллагаандаа	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$

<p>сав газарт байрлаж буй үйлдвэр аж ахуйн газруудад байгалийн нөөцийн менежментийн олон улсын стандартыг танилцуулж, нэвтрүүлэх. (Нэмэлт)</p>	<p>нэвтрүүлсэн үйлдвэр, аж ахуйн тоог 20 хувиар өсгөх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Чанарын болон байгаль орчны удирдлага /менежмент/-ийг дэмжих үндэсний хөтөлбөр /ЗГ-146/</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Үндэсний хөтөлбөр “Байгаль орчны хамгаалалт”</p>			
<p>Зорилго 5. Хот суурин, ХАА-н газруудын байгаль орчинд ээлтэй, тогтвортой менежмент Эрэмбэ – Дээд.</p>				
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 5.1 Үйлдвэр, аж ахуйн газрыг зохистой байршуулах экологийн бүсчлэлийг тогтоох замаар байгаль орчинд учруулж болзошгүй хор хөнөөлийг багасгах (Нэмэлт)</p>	<p>Экологийн бүсчлэлийн хил хязгаар нь тогтоогдсон хөдөөгийн суурин газрын тоог 50 хувиар нэмэгдүүлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө Зорилт 240 үйл ажиллагаа 1</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Хөтөлбөр “Түүхий эд, хүнс, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний зах зээлийн зохицуулалт ба Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн хөгжил шинэчлэл 2013-2020”</p>	<p>Үйл явцын</p>	<p>1-5 жил</p>	<p>\$</p>
	<p>Экологийн бүсчлэлд хамрагдсан хөдөө аж ахуйн газрын хэмжээ 30 хувиар нэмэгдэх</p> <p>Монголын талын хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого Зургаа. Байгаль орчны бодлого, Стратегийн зорилт 1</p>	<p>Үйл явцын</p>	<p>1-5 жил</p>	<p>\$</p>
	<p>Экологийн бүсчлэлд хамрагдсан хотын нутаг дэвсгэрийн хэмжээ 50 хувиар нэмэгдэх</p> <p>Монголын талын хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого Зургаа. Байгаль орчны бодлого, Стратегийн зорилт 1</p>	<p>Үйл явцын</p>	<p>1-5 жил</p>	<p>\$</p>
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 5.2 Хот, хөдөөгийн тогтвортой хөгжлийн зорилтыг үндэсний, бүс нутгийн хөгжлийн</p>	<p>Хот, хөдөөгийн тогтвортой хөгжлийн зорилтыг үндэсний болон бүс нутгийн хөгжлийн стратегид тусгах</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол улсын Засгийн газрын хөтөлбөр, 2012-2016, Зорилго 12, үйл ажиллагаа 1-4.</p>	<p>Үйл явцын</p>	<p>1-5 жил</p>	<p>\$\$\$</p>

стратегид тусгах. (Нэмэлт)	Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого Зургаа. Байгаль орчны бодлого, Стратегийн зорилт 1			
Стратегийн үйл ажиллагаа 5.3 Суурин газруудад усны энгийн ба онцгой хамгаалалтын бүсийг хуулийн дагуу тогтоож, дэглэмийг мөрдүүлэх (Нэмэлт)	Усны энгийн ба онцгой хамгаалалтын бүсийг хуулийн дагуу тогтоож, дэглэмийг мөрддөг суурин газрын тоог 40 хувьд хүргэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Ус” Үндэсний хөтөлбөр 1.3.	Дарамт бууруу-лах	1-5 жил	\$\$\$
Зорилго 6. Ойн нөөцийн хомсдол, доройтол ба цөлжилтийн түвшинг бууруулах. Эрэмбэ – Маш өндөр.				
Стратегийн үйл ажиллагаа 6.1 Байгаль орчинд ээлтэй технологийг дэмжих хууль эрхзүйн орчинг сайжруулах. (Стратегийн)	Экологи ба байгалийн нөөцийн ашиглалтын талаарх холбогдох хууль, тогтоомжийг шинэчлэх	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 6.2 Ойн мониторингийн системийг (зайнаас тандах аргын) байгуулж хэрэглэх: • Ойн хяналт-шинжилгээ (ойн өвчин судлалын мониторинг); • Ойн түймрийн хяналт; • Техногений бохирдол бүхий орчны ойн мониторинг; • Ой мод, ургамлын төрөл, зүйлийн ажиглалт хэмжилт. (Стратегийн)	Ойн мониторингийн системийг стандартын бүрдүүлж, хэрэгжүүлсэн нутаг дэвсгэрийг 2 дахин нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Ойн цэвэрлэгээ” үндэсний хөтөлбөр, Зорилт 1 ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.	Төлөв байдлын	1-5 жил	\$\$\$
	Зайнаас тандан хяналт шинжилгээ хийх арга техник хэрэглэсэн ойн талбайн хэмжээг 50 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө Зорилт 233, үйл ажиллагаа 5. ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Үндэсний хөтөлбөр “Ойн хөгжил”.	Төлөв байдлын	1-5 жил	\$\$\$
	Сэлэнгэ мөрний сав газарт ойн түймэрт өртсөн талбайг 30 хувиар бууруулах Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга	Төлөв байдлын	1-5 жил	\$\$\$

	<p>хэмжээний төлөвлөгөө Зорилт 36, үйл ажиллагаа 1; Ойн тухай үндэсний хөтөлбөр; “Ногоон хэрэм” үндэсний хөтөлбөр (2005-2035)</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил 2012-2020</p>			
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 6.3 Ойн хомсдол, доройтол, цөлжилтөөс урьдчилан сэргийлэх шуурхай үйл ажиллагаа явуулах хууль эрхзүйн орчинг бүрдүүлэх. (Стратегийн)</p>	<p>Байгаль нуурын сав газрын хэмжээнд газрын төлөв байдал, ой, цөлжилтийн мониторингийн мэдээнд тулгуурлан орон нутгийн болон бүсийн түвшинд дүрэм журмыг хэрэгжүүлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө Зорилго 43, Үйл ажиллагаа 2; Цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөр;</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Үндэсний хөтөлбөр “Ойн хөгжил” 2013-2020 он</p>	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 6.4 Эрүүл ойг өвчин, хортноос хамгаалах хяналт-шинжилгээг зохион байгуулж, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ боловсруулах. (Стратегийн)</p>	<p>Эрүүл ойн талбайг 30 хувиар нэмэгдүүлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө Зорилго 233, Үйл ажиллагаа 4; Ойн тухай үндэсний хөтөлбөр; “Ногоонхэрэм” үндэсний хөтөлбөр (2005-2035) Ойн тухай үндэсний хөтөлбөр, зорилт 1</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Үндэсний хөтөлбөр “Ойн хөгжил, 2013-2020”.</p>	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$
	<p>Ойн өвчин, хортон шавжийн мониторинг хийсэн талбайн хэмжээг 20 хувиар нэмэгдүүлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө Зорилго 233, Үйл ажиллагаа 4; Ойн тухай үндэсний хөтөлбөр;</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Үндэсний хөтөлбөр “Ойн хөгжил, 2013-2020”.</p>	Төлөв байдлын	1-5 жил	\$\$
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 6.5</p>	Ойжуулсан талбайн хэмжээг 2 дахин нэмэгдүүлэх	Төлөв байдлын	1-5 жил	\$\$\$

Ойн нөхөн сэргээлтийг нэмэгдүүлэх. (Стратегийн)	Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Ойн цэвэрлэгээ” үндэсний хөтөлбөр 2016-2020 Зорилго 3.1, үйл ажиллагаа 3.1.5; ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Үндэсний хөтөлбөр “Ойн хөгжил, 2013-2020”			
	Цэвэрлэгээ, хавтгайруулан огтлолт хийсэн ойд ойжуулалтын талбайг 20 хувиар нэмэгдүүлнэ. Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Ойн тухай үндэсний хөтөлбөр; “Ногоон хэрэм” үндэсний хөтөлбөр (2005-2035) ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Үндэсний хөтөлбөр “Ойн хөгжил, 2013-2020”.			\$\$\$
	Сэлэнгэ мөрний сав газрын ойн нөөцийг 3 хувиар нэмэгдүүлнэ. Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монголын засгийн газрын хөтөлбөр, 2012-2016, Зорилго 36, Үйл ажиллагаа 5 ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Үндэсний хөтөлбөр “Ойн хөгжил, 2013-2020”.	Төлөв байдлын	1-10 жил	\$\$\$
	Байгал нуурын сав газрын ойн нөөцийг 5 хувиар нэмэгдүүлнэ. Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Ойн тухай үндэсний хөтөлбөр; “Ногоон хэрэм” үндэсний хөтөлбөр (2005-2035) ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Үндэсний хөтөлбөр “Ойн хөгжил, 2013-2020”.	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 6.6 Цөлжилтөнд өртөмтгий бүсийг тодорхойлж, нөхөн сэргээх үйл ажиллагаа явуулах. (Нэмэлт)	Цөлжилтийн хяналт-шинжилгээ, судалгааны цэг сүлжээг 50 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөр, 3.1.3 болон 3.2.2.	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
	Хүний үйл ажиллагаанаас шалтгаалан цөлжсөн нутаг дэвсгэрийн хэмжээг 25 хувиар бууруулах Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөр, 2016-2020, Зорилт 9.5, Үйл ажиллагаа 9.5.1-6. ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Түүхий эд, хүнс, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний зах зээлийн	Төлөв байдлын	1-5 жил	\$\$\$

	зохицуулалт ба Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн хөгжил шинэчлэл 2013-2020”.			
Стратегийн үйл ажиллагаа 6.7 Ойн хомсдол ба цөлжилтийн хянах, бууруулах асуудлыг тусгасан бүс нутгийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулан хэрэгжүүлэх. (Стратегийн)	Ойн хомсдол ба цөлжилтийн асуудлыг бүс нутгийн төлөвлөлтөнд тусгах Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөр 5.2.7	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
	Ойн хомсдол ба цөлжилтийн хяналт-шинжилгээ хийгдсэн нутаг дэвсгэрийн хэмжээг 20 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Ойн тухай үндэсний хөтөлбөр; “Ногоон хэрэм” үндэсний хөтөлбөр (2005-2035); Цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөр (2016-2020)	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 6.8 Малын тоо толгой, сүргийн бүтцийг бэлчээрийн даацтай уялдуулан зохицуулах. (Нэмэлт)	Бэлчээрийн даацад тохирсон мал сүргийн оновчтой тоо, бүтцийг бий болгох менежментийн төлөвлөгөөг шинэчлэн тодорхойлж хэрэгжүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөр 14.3.3	Дарамт бууруу-лах	1-5 жил	\$\$\$
	Бэлчээрийн ургацаас хамааруулан малын тоо толгой, бэлчээрийн даацыг зохицуулах асуудлыг бүсийн төлөвлөгөөнд тусгах Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол мал үндэсний хөтөлбөр 3.4.1	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 6.9 Хөрсний чанарыг сайжруулж, нөхөн сэргээлт хийх. (Стратегийн)	Хөрсийг нь нөхөн сэргээсэн талбайн хэмжээг 30 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө Зорилго 54 Оросын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Түүхий эд, хүнс , хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний зах зээлийн зохицуулалт ба Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн хөгжил шинэчлэл 2013-2020”	Төлөв байдлын	1-10 жил	\$\$\$
Зорилго 7. Усны нөөц ба усан хангамжийн тогтвортой менежмент.				
Эрэмбэ – Өндөр.				
Стратегийн үйл ажиллагаа 7.1 Хил дамнасан гадаргын ба газар доорх усны горимын	Усны горимын ажиглалтын сүлжээг өргөжүүлэх, автомат багаж, төхөөрөмж бүхий гадаргын усны харуул, өртөөний тоог 50 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Үндэсний “Ус” хөтөлбөр,	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$

ажиглалтын сүлжээг өргөжүүлэх, автомат багаж, төхөөрөмжөөр тоноглох. (Нэмэлт)	2016-2021, Зорилго 3. Үйл ажиллагаа 3.2.12 ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “ОХУ-ын Холбооны улсын усны аж үйлдвэрийн хөгжил, шинэчлэл, 2012-2020”.			
	Газар доорх усны мониторингийн сүлжээг хүн амын нягт ихтэй 3 хотын нутаг дэвсгэрт тогтвортой ажиллуулах (тухайбал, Улаанбаатар, Улаан Үдийн сүлжээ) Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Үндэсний “Ус” хөтөлбөр, 2012-2021, Зорилго 3. Үйл ажиллагаа 3.2.13	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 7.2 Усан хангамжийг сайжруулахтай холбоотой асуудлыг тусгасан Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийг Байгал нуурын сав газарт хэрэгжүүлэх. (Стратегийн)	Сав газарт усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн арга хандлагыг хэрэгжүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Ус” Үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, үйл ажиллагаа 5.1 ба 5.2 ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “ОХУ-ын Холбооны улсын усны аж үйлдвэрийн хөгжил, шинэчлэл, 2012-2020”.	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
	Сэлэнгэ мөрний сав газарт усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн зарчмын хүрээнд унд ахуйн усан хангамжийг сайжруулах зорилгоор хоёроос доошгүй байгууламж барих Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Ус” Үндэсний хөтөлбөр, Зорилго 3.2, Үйл ажиллагаа 3.3.2; Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого Зургаа. Байгаль орчны бодлого, Стратегийн зорилт 3	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 7.3 Байгал нуурын сав газарт устай холбоотой бүх төрлийн байгууламж болон унд ахуйн усан хангамж, хаягдал ус цэвэрлэх ажиллагаанд маш хортой, аюултай бодис ашигладаг	Маш хортой болон аюултай бодис хэрэглэдэггүй усан хангамж, ариун цэврийн байгууламжийн тоог 30 хувиар өсгөх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Ус” Үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, Үйл ажиллагаа 2.1 болон 2.3 ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн	Дарамт бууруулах	1-10 жил	\$\$\$

технологи хэрэглэхийг багасгах. (Стратегийн)	засгийн хөгжил, 2012-2020”			
Зорилго 8. Байгалийн нөөцийн тогтвортой менежмент. Эрэмбэ – Өндөр				
Стратегийн үйл ажиллагаа 8.1 Хүний үйл ажиллагааны нөлөөллийг давах экосистемийн даац, багтаамжийг тодорхой нутгийн түвшинд үнэлж, экологийн даацыг зөвшөөрөгдөх хэмжээнд зохицуулах (Стратегийн)	Байгалийн нөөцийн даац, багтаамж нь шинжлэх ухааны үндэслэлтэй үнэлгээ хийгдсэн газар нутгийн хэмжээг 20 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого Зургаа. Байгаль орчны бодлого, Стратегийн зорилт 3 ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.	Дарамт бууруу-лах	1-10 жил	\$\$\$
	Байгалийн нөөцийн даацтай уялдуулан хүний үйл ажиллагааны зөвшөөрөхүйц нөлөөллийн түвшин нь тогтоогдон, хуульчлагдсан нутаг дэвсгэрийн хэмжээг 20 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөрийн Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 5.1.2 ба 5.4.1 Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого Зургаа. Байгаль орчны бодлого, Стратегийн зорилт 2 ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.	Дарамт бууруу-лах	1-10 жил	\$\$\$
	Загас агнуурын зориулалтаар экосистемийн даацын шалгуур, үзүүлэлтийг тогтоосон нутаг дэвсгэрийн хэмжээг 20 хувиар нэмэгдүүлнэ.	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 8.2 Байгал нуурын сав газарт “Ногоон хөгжил”-ийн шалгуур үзүүлэлтийг ашиглах (ЭЗХАХБ-аас гаргасан байгалийн сан хөмрөгийн мониторингийн шалгуур	Байгал нуурын сав газарт “Ногоон хөгжил”-ийн шалгуур үзүүлэлтүүдийг тогтоож, байнга хэрэглэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө Зорилго 218, Үйл ажиллагаа 1;	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$
	“Ногоон хөгжил”-ийн шалгуур үзүүлэлтүүдийг тооцож тусгасан төслүүдийн тоо хэмжээ 50 хувиар нэмэгдэх	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$

үзүүлэлтүүд). (Стратегийн)	Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө Зорилго 218, Үйл ажиллагаа 1&3;			
Стратегийн үйл ажиллагаа 8.3 Байгал нуурын сав газарт хөдөө аж ахуй, загас үржүүлэх, боловсруулахтай холбоотой хөгжлийн төслүүдэд байгаль орчны шинжилгээ, магадлагаа заавал хийж байх (Стратегийн)	Байгал нуурын сав газарт экологийн шинжээчдийн дүгнэлт, магадлагаа хийлгэсэн төслүүдийн тоо хэмжээг 50 хувиар нэмэгдүүлэх ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$
	Байгаль орчны нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийлгэсэн төслүүдийн тоог 40 хувиар нэмэгдүүлэх, үүнд мал аж ахуй, загасны аж ахуй, загас боловсруулалт, хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн томоохон төслүүд, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний боловсруулалтын чиглэлийн төслүүд хамаарна. Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого Зургаа. Байгаль орчны бодлого, Стратегийн зорилт 2 ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Үндэсний хөтөлбөр “Загасны аж ахуйн хөгжил, шинэчлэл”.	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 8.4 Байгал нуурын сав газарт хэрэгжих томоохон төслүүдэд экологийн эрсдэлийг тооцох механизм болон даатгалын арга хэрэгслийг нэвтрүүлэх. (Стратегийн)	Байгал нуурын сав газарт экологийн даатгал нэвтрүүлсэн төслийг 10 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого Зургаа. Байгаль орчны бодлого, Стратегийн зорилт 2	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$

Стратегийн бүрэлдэхүүн хэсэг 2- Шалгуур үзүүлэлтүүд

Стратегийн үйл ажиллагаа	Үзүүлэлт	Төрөл	Хугацаа	Зардал
Усны чанарыг сайжруулж, бохирдлыг бууруулах.				
Зорилго 9 Суурин ба хөдөлгөөнт эх үүсвэрээс гарч буй цэгэн бохирдлыг бууруулах Эрэмбэ – Маш өндөр.				
Стратегийн үйл ажиллагаа 9.1 Байгал нуурын	Байгал нуур, түүний сав газрын усанд бохир ус хаях, усан онгоцны нефть, шатах, тослох материалаар	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$

<p>сав газрын усанд бохир ус хаях зэргээр байгаль орчны хууль дүрэм зөрчсөн усан онгоцны эздэд ногдуулах хариуцлагыг нэмэгдүүлэх. (Стратегийн)</p>	<p>бохирдуулах зөрчлийн тоог 25 хувиар бууруулах</p>			
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 9.2 Авто ба төмөр зам болон түүний дагууд байрлах хот, суурин газар, хөдөөгийн тосгодыг хамарсан хог хаягдал цуглуулах сүлжээ, ариун цэврийн хяналтын станцыг байгуулж бэхжүүлэх. (Стратегийн)</p>	<p>Байгал нуурын сав газарт хуурай хог хаягдлаар хэт бохирдсон талбайн хэмжээг 30 хувиар бууруулах</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монголын засгийн газрын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 2012-2016, Зорилгууд 32 and 42, Үйл ажиллагаанууд 1 ба 2; Байгаль орчны Үндэсний хөтөлбөрийн Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө 2012-2016, 10-5.</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.</p>	<p>Төлөв байдлын</p>	<p>1-5 жил</p>	<p>\$\$\$</p>
	<p>Байгал нуурын сав газарт боловсруулаагүй болон дарж булшлаагүй хуурай хог хаягдал бүхий талбайн хэмжээ 50 хувиар буурах</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монголын засгийн газрын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 2012-2016, Зорилго 32 ба 42, Үйл ажиллагаа 1 ба 2; Байгаль орчны Үндэсний хөтөлбөрийн Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө 2012-2016, 10-5.</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.</p>	<p>Төлөв байдлын</p>	<p>1-5 жил</p>	<p>\$\$\$</p>
	<p>Засаг захиргааны нэгж, хот суурин газрын хог хаягдал цуглуулах сүлжээ ба цэгийн 50 тоог хувиар нэмэгдүүлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монголын засгийн газрын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 2012-2016, Зорилго 21, үйл ажиллагаа 2.</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.</p>	<p>Дарамт бууруулах</p>	<p>1-5 жил</p>	<p>\$\$\$</p>

	<p>Эрүүл ахуй, ариун цэврийн хяналт, шалгалтын цэгүүдийн тоог 50 хувиар нэмэгдүүлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Байгаль орчны Үндэсний хөтөлбөрийн Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө 2012-2021, Тэргүүлэх төсөл 5; “Ус” Үндэсний хөтөлбөрийн Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 4.4.</p>	Дарамт бууруу-лах	1-5 жил	\$\$
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 9.3 Хатуу хучилттай замын сүлжээг нэмэгдүүлэх (Нэмэлт)</p>	<p>Хатуу хучилттай замын урт 20 хувиар нэмэгдэнэ.</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монголын засгийн газрын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 2012-2016, Зорилго 14, 17-19.</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “ОХУ-ын тээврийн системийн хөгжил, шинэчлэл, 2010-2020”; Буриад улсын нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн хөтөлбөр;</p>	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 9.4 Томоохон хот суурин газар, үйлдвэр ба дэд бүтцийн объектын усны хамгаалалтын бүсэд нэвтрэх аюултай бодис агуулсан хаягдал усны хэмжээг бууруулах (Нэмэлт)</p>	<p>Томоохон хот суурин, үйлдвэрийн газрууд болон хурдны зам орчмын 100 метрийн бүсэд бүх төрлийн бохирдлыг (маш хортой болон аюултай бохирдлыг оруулан) 30 хүртэл хувь багасгах</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Ус” Үндэсний хөтөлбөрийн Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 1.5-1.6.</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”</p>	Төлөв байдлын	1-5 жил	\$\$\$
	<p>Байгал нуурын экосистемд маш хор хөнөөлтэй, аюултай бодис сав газрын усны объектуудын буфер бүсэд нэвтрэх бохирдлыг 50 хувиар бууруулах</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Ус” Үндэсний хөтөлбөрийн Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө 1.10.</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.</p>	Дарамт бууруу-лах	1-5 жил	\$\$\$
	<p>Эрүүл ахуй, ариун цэврийн хяналтанд хамрагдсан хамгаалалтын бүсийн хэмжээг 30 хувиар нэмэгдүүлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Ус” Үндэсний</p>	Төлөв байдлын	1-5 жил	\$\$

	<p>хөтөлбөрийн Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө 1.9.</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”</p>			
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 9.5 Хот суурин газруудын үерийн ба бохир ус зайлуулах болон хуурай хог хаягдлын системийг засаж сайжруулах. (Стратегийн)</p>	<p>Орчин үеийн шаардлага хангасан бохир ус зайлуулах системийн тоог 2 дахин нэмэгдүүлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Ус” Үндэсний хөтөлбөрийн Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 4.1-4.2</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”</p>	Дарамт бууруу-лах	1-5 жил	\$\$\$
	<p>Шинэчлэл хийгдсэн үерийн ба хаягдал ус зайлуулах системийг 30 хувиар нэмэгдүүлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Ус” Үндэсний хөтөлбөрийн Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 4.13.</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.</p>	Дарамт бууруу-лах	1-5 жил	\$\$\$
	<p>Шинэчлэн сайжруулсан цэвэрлэх байгууламж бүхий хот суурин газрын тоог 30 хувиар өсгөх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Ус” Үндэсний хөтөлбөрийн Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө 4.3-4.8.</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.</p>	Төлөв байдлын	1-5 жил	\$\$\$
	<p>Хуурай хог хаягдлын системийг нь шинэчлэн сайжруулсан хот, суурин газрын тоог 50 хувиар нэмэгдүүлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монголын засгийн газрын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 2012-2016, Зорилго 41, үйл ажиллагаа 1.</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал</p>	Төлөв байдлын	1-5 жил	\$\$\$

	нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020".			
	Сэлэнгэ мөрний сав газарт хуурай хог хаягдлын болон бохир цэвэрлэх хоёр байгууламж барих Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: "Ус" Үндэсний хөтөлбөрийн Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 4.5.	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
	Цэвэрлэж боловсруулсан, дахин ашиглах усны хэмжээг 2 дахин нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монголын засгийн газрын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 2012-2016, Зорилго 42, Үйл ажиллагаа 1 ба 2.	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
	Орчин үеийн шилдэг, өндөр үр ашигтай технологи нэвтрүүлсэн цэвэрлэх байгууламжийн тоог хоёр дахин нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: "Ус" Үндэсний хөтөлбөрийн Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 9.6 Орон нутгийн цэвэрлэх байгууламжид Засгийн газраас үзүүлэх дэмжлэгийг нэмэгдүүлэх. (Стратегийн)	Орон нутагт цэвэрлэх байгууламж барихад дэмжлэг үзүүлэх засгийн газрын хөрөнгө оруулалтыг 50 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монголын засгийн газрын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 2012-2016, Зорилго 41, үйл ажиллагаа 1; "Ус" Үндэсний хөтөлбөрийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөө 4.7 ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр "Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020"	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
	Орон нутгийн цэвэрлэх байгууламжийн тоог хоёр дахин нэмэгдүүлэх ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр "Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020"	Дарамт бууруулах	1-5 жил	\$\$\$
	Экологийн шаардлага хангасан дахин ашиглах боломжтой бохир усны эзэлхүүнийг хоёр дахин нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: "Ус" Үндэсний хөтөлбөрийн Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө: Хэсэг 4: Цэвэрлэх байгууламжууд, усны давтан болон	Төлөв байдлын	1-5 жил	\$\$\$

	<p>эргэлтийн хэрэглээг сайжруулах тухай.</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.</p>			
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 9.7 Байгаль орчинд халгүй түлш, шатахууны хэрэглээнд шилжих үйл явцыг хөхүүлэн дэмжих. (Стратегийн)</p>	<p>Байгаль орчинд халгүй түлш шатахууны хэмжээг 20 хувь нэмэгдүүлэх</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Цахилгаан эрчим хүчний үр ашиг ба эрчим хүчний салбарын хөгжил” Үндэсний хөтөлбөр.</p>	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$
	<p>Сэлэнгэ мөрөний сав газарт байгалийн хий хэрэглэдэг ард иргэдийн тоог 20 хувиар нэмэгдүүлэх</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Түүхий эд, хүнс, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний зах зээлийн зохицуулалт ба Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн хөгжил шинэчлэл 2013-2020” хөтөлбөр</p>	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$
	<p>Байгалийн түлшийг (мод) орлох бусад түлшийг 40 хувиар нэмэгдүүлэх</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Цахилгаан эрчим хүчний үр ашиг ба эрчим хүчний салбарын хөгжил” Үндэсний хөтөлбөр.</p>	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$
	<p>Байгал нуур дээр аялал, тээвэрлэлт хийдэг шахсан болон шингэрүүлсэн хий, цэнэг хураагч бүхий онгоцуудын тоог 20 хувиар нэмэгдүүлэх</p>	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$
	<p>Байгаль нуурын сав газрын усан объектод алтернатив түлш хэрэглэж буй объектын тоог 20 хувиар нэмэгдүүлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Сэргээгдэх эрчим хүчний үндэсний хөтөлбөр, Зорилго 4.2.</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Цахилгаан эрчим хүчний үр ашиг ба эрчим хүчний салбарын хөгжил” Үндэсний хөтөлбөр.</p>	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 9.8 Байгаль ба Хөвсгөл нуурын сав газарт усанд хаясан ахуйн ба бусад хог хаягдлыг цэвэрлэх ариун цэврийн тусгай усан онгоц ба байгууламжийг</p>	<p>Байгаль ба Хөвсгөл нуурын эрэг орчимд зориулалтын байгууламж барих, хог хаягдлын зориулалт бүхий усан онгоцны тоо хэмжээг 50 хувиар нэмэгдүүлэх</p>	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$

барих (Нэмэлт)				
Зорилго 10. Хөдөө аж ахуйн гаралтай болон цэгэн бус эх үүсвэрийн бохирдлын түвшинг бууруулах.				
Эрэмбэ – Дээд.				
Стратегийн үйл ажиллагаа 10.1 Байгаль орчинд халгүй хөдөө аж ахуйн химийн бодис хэрэглэх арга туршлагыг нэвтрүүлэх. (Нэмэлт)	Байгаль орчинд хор хөнөөлтэй бордооны хэрэглээг 30 хувиар бууруулах ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Түүхий эд, хүнс, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний зах зээлийн зохицуулалт ба Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн хөгжил шинэчлэл 2013-2020”	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$
	Хөдөө аж ахуйн газрын 50 хувьд аюулгүй, хоргүй химийн бодис, бүтээгдэхүүн хэрэглэх ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Түүхий эд, хүнс, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний зах зээлийн зохицуулалт ба Хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн хөгжил шинэчлэл 2013-2020”	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
	Байгал нуурын сав газарт байгаль орчинд халгүй хөдөө аж ахуй бордоо, бодис, түүхий эд хэрэглэх тухай зөвлөмжийг боловсруулж, хэрэглэгчдэд хүртээл болгох Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монголын засгийн газрын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө 2012-2016 Зорилго 45 үйл ажиллагаа 2	Үйл явцын	1-5 жил	\$
	Байгаль орчинд халгүй хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг компаниудад эдийн засаг зах зээлийн давуу тал олгох явцыг дэмжих Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө Зорилт 45, үйл ажиллагаа 1 ба 2.	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 10.2 Химийн бордоо, петицид, гербицидийн хэрэглээнд тавих хяналтыг дээшлүүлж, зохистой хэрэглээг нэвтрүүлэх. (Стратегийн)	Байгал нуурын сав газарт хөдөө аж ахуйд хэрэглэх петицид, гербицид зэрэг химийн бордооны зөвшөөрөгдөх дээд хэмжээ, чанарын нэгдсэн стандарт тогтоож нэвтрүүлэх	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
	Байгал нуурын сав газарт хэрэглэхийг хориглосон химийн бодис, бордооны жагсаалтыг гаргаж дагаж мөрдүүлнэ. Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Удаан задардаг органик бохирдуулагчийн тухай үндэсний хөтөлбөр Зорилт 1-1.2.	Үйл явцын	1-5 жил	\$
	Доломит, цеолит зэрэг органик бус бордооны хэрэглээг 5 хувь нэмэгдүүлнэ.	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 10.3	Байгал нуурын сав газарт химийн бордооноос ул хөрсөнд нөлөөлөл	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$

Химийн бордоог эрчимтэй ашигласнаас хөрсөнд үзүүлэх нөлөөллийн талаар судлах (Нэмэлт)	үзүүлсэн байж болзошгүй газарт үнэлгээ хийх			
	Химийн бордооны эрчимтэй хэрэглээний талаар үнэлсэн зөвлөмж нийтлэлийн тоог 50 хувиар нэмэгдүүлэх	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 10.4 Байгал нуурын сав газарт үхсэн малын зэмийг устгах, зайлуулах стратеги боловсруулах. (Нэмэлт)	Байгал нуурын сав газарт үхсэн малын зэмийг устгаж, зайлуулах стратеги боловсруулах	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
	Үхсэн малын сэг зэм булшлах цэгийн тоог 50 хувиар нэмэгдүүлэх	Төлөв байдлын	1-5 жил	\$
	Үхсэн малын сэг зэмийг зайлуулах 5-аас доошгүй төслийг хэрэгжүүлэх	Төлөв байдлын	1-5 жил	\$\$
Зорилго 11. Уул уурхайн бохирдлыг бууруулах. эрэмбэ – маш өндөр.				
Стратегийн үйл ажиллагаа 11.1 Хөрсний болон газар доорх усны бохирдлын ажиглалт хэмжилт хийж, гадаргын усанд нөлөөлөх байдлыг үнэлэх, эрдэс баялгийг зохистой ашиглах техник технологийг боловсронгуй болгох. (Стратегийн)	Уул уурхайн компаниудын 80 хувь нь хөрсний ба газар доорх усны мониторингийн хөтөлбөртэй болох ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Улсын хөтөлбөр “Байгалийн нөөцийн ашиглалт ба нөхөн үйлдвэрлэл”	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
	Уул уурхайн үйлдвэрийн хаягдал усны бохирдлыг 30 хувиар бууруулах ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.	Төлөв байдлын	1-10 жил	\$\$\$
	Уул уурхайгаас гаралтай хийн ялгаруулалтыг 20 хувиар бууруулах ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.	Төлөв байдлын	1-10 жил	\$\$\$
	Эрдэс баялгийн зүй зохистой, оновчтой хэрэглээний технологийн патентийн тоог хоёр дахин нэмэгдүүлэх	Үйл явцын	1-10 жил	\$
	Уул уурхайн үйл ажиллагаанаас шалтгаалан эвдрэл, өөрчлөлтөд өртсөн газар нутгийн хэмжээг ландшафтийн төлөвлөлтийг нэвтрүүлэх замаар 5 хувиар бууруулах	Төлөв байдлын	1-10 жил	\$
	Стратегийн үйл ажиллагаа 11.2 Уул уурхай ялангуяа алтны уурхайн мөнгөн ус, цианидын хэрэглээнд тавих	Уул уурхайн компаниудын 90 хувь нь цианидын хэрэглээний ажиглалт хэмжилт, хяналтын системтэй болох ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн	Үйл явцын	1-5 жил

хэмжилт, хяналтыг сайжруулах. (Стратегийн)	хөгжил, 2012-2020”.			
	Алтны уурхайн үйлдвэрлэлээс цианид байгальд алдагдах хэмжээг 90 хувиар бууруулах	Төлөв байдлын	1-5 жил	\$\$
	Олон улсын Цианид Менежментийн Кодын (ICMC) шаардлагыг хангаж батламж авсан уул уурхайн компаниудын тоог 30 хувиар нэмэгдүүлэх ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Улсын хөтөлбөр “Байгалийн нөөцийн ашиглалт ба нөхөн үйлдвэрлэл”.	Үйл явцын	1-10 жил	\$
	Байгаль орчинд ээлтэй уурхайн арга технологиор олборлосон алтны хэмжээг хоёр дахин нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Ус” Үндэсний хөтөлбөрийн Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 6.2.	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$
Цианид ба мөнгөн усны хэрэглээг зохицуулж, хянах хууль эрхзүйн орчинг шаардлагын дагуу шинэчлэн сайжруулах	Үйл явцын	1-10 жил	\$	
Стратегийн үйл ажиллагаа 11.3 Уул уурхайн зам болон барилга байгууламж, дэд бүтцийг барьж байгуулахдаа байгаль орчинд ээлтэй техник технологи хэрэглэх (Стратегийн)	Уурхайн зам, бусад дэд бүтцийг барьж байгуулахдаа байгаль орчинд ээлтэй техник технологи хэрэглэсэн уул уурхайн компаний тоог 30 хувиар (цаашдаа 80 хувь) нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Ус” Үндэсний хөтөлбөрийн Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 6.2.	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 11.4 Уул уурхайд усыг эргэлтээр болон давтан хэрэглэх (Стратегийн)	Уул уурхайн компаниудын 60 хувь нь усыг эргэлтэнд оруулж, дахин ашиглах технологи хэрэглэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Ус” Үндэсний хөтөлбөрийн Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 6.2.	Төлөв байдлын	1-5 жил	\$\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 11.5 Уул уурхайн үйлдвэрлэлд нөөц хэмнэх, хаягдалгүй технологи нэвтрүүлэх (Стратегийн)	Хог хаягдалгүй, байгалийн нөөцийг ашиглах шилдэг технологи нэвтрүүлсэн компаниудын тоог 35 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Ус” Үндэсний хөтөлбөрийн Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 4.7.	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 11.6 Газрын нөхөн сэргээлтийн асуудлыг уул уурхайн төсөлд тусгах, нөхөн	Төсөл дууссаны дараа нөхөн сэргээлт хийсэн компаниудын тоог 80 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монголын засгийн газрын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 2012-2016, Зорилго 38, Үйл ажиллагаа 1 ба 2.	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$

сэргээлт хийлгүй хаях зөрчилд хүлээлгэх хуулийн хариуцлагыг чангатгах (Нэмэлт)				
Стратегийн үйл ажиллагаа 11.7 Зэрлэг амьтан, ургамал болон экосистемийн нөхөн сэргээлт, нутагшуулалтын асуудлыг тусгасан ашиглалтын дараах осол-аюулгүй байдлыг хангах ажлыг хэрэгжүүлэх (Нэмэлт)	Олборлолтын дараа зэрлэг амьтан, ургамал болон экосистемийн нөхөн сэргээлт, нутагшуулалтын асуудлыг тусгасан ажил үүргийг уул уурхайн үйлдвэрүүд 100 хувь хариуцаж гүйцэтгэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монголын засгийн газрын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 2012-2016, Зорилго 38, Үйл ажиллагаа 1 ба 2.	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 11.8 Хууль бусаар ашигт малтмал олборлоход хүлээлгэх хуулийн хариуцлагыг чангатгах. (Стратегийн)	Хууль бус уул уурхай эхрлэлтийн хариуцлагыг чангатгасан нэмэлт өөрчлөлтүүдийг Захиргааны болон Эрүүгийн эрхзүйн баримт бичигт тусгах	Үйл явцын	1-5 жил	\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 11.9 Байгаль орчинд халгүй уул уурхайн технологийг хэрэглэх чиглэлээр жишиг төсөл хэрэгжүүлэх. (Нэмэлт)	Байгаль орчинд халгүй уул уурхайн технологийн хэрэглэх чиглэлээр 5-аас доошгүй жишиг төсөл хэрэгжүүлнэ.	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
Зорилго 12. Аялал жуулчлал, амралтаас үүдэлтэй бохирдлыг бууруулах. Эрэмбэ – Маш өндөр.				
Стратегийн үйл ажиллагаа 12.1 Аялал жуулчлал, амралт сувилалын үйл ажиллагаанаас байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийг үнэлэх мониторингийг	Орон нутаг, засаг захиргаа болон аялал жуулчлалын байгууллагуудын хооронд түншлэлийн харьцаа тогтоох	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
	Бүс нутагт аялал жуулчлалын болон амралт сувилалын үйл ажиллагааг байгаль орчинд халгүй байдлаар явуулсан тоо хэмжээг 15 хувиар өсгөх ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Соёл болон аялал жуулчлалын хөгжил, 2013-2020”.	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$

сайжруулах. (Нэмэлт)	Сайн дурын буюу олон нийтийн байгаль орчны байцаагчдын тоог 50 хувиар нэмэгдүүлэх	Үйл явцын	1-5 жил	\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 12.2 Аялал жуулчлалын бүсэд хог хаягдлыг бууруулах, эрүүл ахуй, ариун цэврийн хяналтын станцуудыг байгуулах асуудлыг бүс нутгийн нийгэм эдийн засгийн хөтөлбөрт тусгах. (Нэмэлт)	Хууль бус хог хаягдлын цэгийн тоо 50 хувиар буурах ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.	Төлөв байдлын	1-10 жил	\$
	Чөлөөт аялалын бүс, маршрутын хүрээнд хатуу хог хаягдал цуглуулах цэгийн тоог 45 хувиар нэмэгдүүлэх ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.	Төлөв байдлын	1-5 жил	\$\$\$
	Аялал жуулчлалын бааз болон амралт сувилалын газрын шинэчлэн засварласан бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн тоог 50 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монголын засгийн газрын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 2012-2016 Зорилго 7, үйл ажиллагаа 1 ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
	Аялал жуулчлалын баазуудын 80-иас доошгүй хувь нь цэвэрлэх байгууламжтай болох Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монголын засгийн газрын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, Зорилго 7, Үйл ажиллагаа 1 ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 12.3 Аялал жуулчлал ба амралт сувилалыг тогтвортой хөгжилд нийцүүлэх. (Стратегийн)	Байгаль орчинд халгүй байх зарчмын шаардлага хангасан аялал жуулчлал, амралт сувилалын газруудын тоо 15 хувиар нэмэгдэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монголын засгийн газрын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 2012-2016, Зорилго 7, Үйл ажиллагаа 1. ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Соёл болон аялал жуулчлалын хөгжил, шинэчлэл 2013-2020” Хөтөлбөр	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$

	<p>“Цэвэр” ангилалд багтсан аялал жуулчлал болон амралт сувилалтай газар нутгийн хэмжээг 45 хувиар нэмэгдүүлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монголын засгийн газрын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө 2012-2016, Зорилго 7 үйл ажиллагаа 1.</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Соёл болон аялал жуулчлалын хөгжил, шинэчлэл 2013-2020” Хөтөлбөр</p>	Төлөв байдлын	1-5 жил	\$\$\$
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 12.4 “Байгалийн нуурын өргөн зам” төслийг өргөжүүлэн, Хөвсгөл-Байгаль нуурын олон улсын аялал жуулчлалын төслүүдийг хэрэгжүүлэх; байгууламжуудыг орон нутгийн удирдлага ба бизнесийн байгууллагад хүлээлгэн өгөх. (Нэмэлт)</p>	<p>"Агуу Байгалийн Харгуй " болон Хөвсгөл-Байгалийн олон улсын маршрутын уртыг 20 хувиар нэмэгдүүлэх</p>	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 12.5 Аялал жуулчлалд ландшафтын төлөвлөлтийг тусгах (Стратегийн)</p>	<p>Ландшафтын төлөвлөлт бүхий аялал жуулчлал, амралт сувилалын төслүүдийн тоог 40 хувиар нэмэгдүүлнэ.</p>	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 12.6 Аялал жуулчлал, амралт сувилалын бүсэд байгаль орчинд үзүүлэх ачааллын зөвшөөрөгдөх дээд түвшинг тогтоож, хэрэгжүүлэх (Стратегийн)</p>	<p>Аялал жуулчлал, амралт сувилалын даац, багтаамжийн зөвшөөрөгдөх дээд түвшний шалгуур үзүүлэлтээр зохицуулагдсан норм хэмжээ бүхий газар нутгийн хэмжээг 40 хувиар нэмэгдүүлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монголын засгийн газрын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, 2012-2016, Зорилго 7, Үйл ажиллагаа 1 and 2.</p>	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
	<p>Аялал жуулчлал, амралт сувилалын бүсэд байгаль орчинд үзүүлэх ачааллын зөвшөөрөгдөх дээд түвшинг тооцсон хяналтын системийг тогтоох</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монголын засгийн газрын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө 2012-2016, Зорилго 7 үйл ажиллагаа 1</p>	Үйл явцын	1-5 жил	\$

Стратегийн бүрэлдэхүүн хэсэг 3- Шалгуур үзүүлэлтүүд

Стратегийн үйл ажиллагаанууд	Үзүүлэлт	Төрөл	Хугацаа	Зардал	
Загас агнуур зэрэг бусад зэрлэг ан амьтдын нөөцийн тогтвортой хэрэглээ					
Зорилго 13. Загас олборлолт, ан агнуур, зэрлэг ан амьтдын нөөцийн ашиглалтын менежмент болон хяналт, хамгаалалтыг сайжруулах					
Эрэмбэ – Маш өндөр.					
Стратегийн үйл ажиллагаа 13.1 Зэрлэг ан амьтан ба био-нөөцийг тодорхойлж ажиглалт, хэмжилт хяналтыг хэрэгжүүлэх. (Стратегийн)	Байгаль нуурын сав газарт экологийн мониторингийг 40 хувиар нэмэгдүүлэх үүнд: <ul style="list-style-type: none"> Усан орчны биологийн нөөц Зэрлэг ан амьтад, тэдгээрийн амьдрах орчин Ан агнуурын нөөц ба түүний орчин Ойн өвчин, хортон шавжийн мониторинг 	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$	
	Монголын талын хамтран санхүүжүүлэгч: Агнуурын загасыг хамгаалах, өсгөн үржүүлэх үндэсний хөтөлбөр; Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого Зургаа. Байгаль орчны бодлого, Стратегийн зорилт 5 ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.				
	Байгаль ба Хөвсгөл нуурын ус, эрэг орчмын бүс нутгаас олж нээсэн нутгийн амьтан ургамлын төрөл, зүйл 10 хувиар нэмэгдэх	Төлөв байдлын	1-10 жил	\$\$\$	
	Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө зорилт 234, үйл ажиллагаа 4 ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”				
	Байгаль нуурын сав газарт олж тодорхойлсон нутгийн уугуул амьтан, ургамлын төрөл, зүйл 5 хувиар нэмэгдэх	Төлөв байдлын	1-10 жил	\$\$	
	Байгал нуурын сав газрын био-нөөцийн мониторинг хийх төлөвлөгөө боловсруулж батлуулах	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$	
	Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монголын засгийн газрын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө 2012-2016 Зорилго 37 үйл ажиллагаа 3				
Стратегийн үйл ажиллагаа	Нөөцийн үнэлгээг загас барилтын тоо хэмжээ, бусад мэдээлэл дээр үндэслэн	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$	

<p>13.2 Үйлдвэрлэлийн зориулалтаар агнах загасны нөөцийн хэтийн төлвийг үнэлэх. (Нэмэлт)</p>	<p>ТОГТМОЛ ХИЙХ</p> <p>Монголын талын хамтран санхүүжүүлэгч: Агнуурын загасыг хамгаалах, өсгөн үржүүлэх үндэсний хөтөлбөр 3.2.; Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого Зургаа. Байгаль орчны бодлого, зорилт 5</p>			
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 13.3 Загас үржүүлгийн фермийн үр ашигтай ажиллагааг нэмэгдүүлэх. (Нэмэлт)</p>	<p>Загас үржих, түрсээ шахах орчинг хамгаалж нөхөн сэргээх</p>	<p>Дарамт бууруу-лах</p>	<p>1-10 жил</p>	<p>\$\$\$</p>
	<p>Загас үржүүлэгийн газрын байгальд тавьж буй залуу загас жараахайн тоо хэмжээг 50 хувиар өсгөх</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Загасны аж ахуйн хөгжил, шинэчлэл” Хөтөлбөр; “Байгалийн нөөцийн ашиглалт ба нөхөн үйлдвэрлэл” Улсын хөтөлбөр.</p>	<p>Үйл явцын</p>		<p>\$\$\$</p>
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 13.4 Байгаль нуурын сав газрын байгалийн нөөцийг ашиглах хууль эрхзүйн механизмийг сайжруулж, хулгайн антай тэмцэх хяналтын байгууллагын үйл ажиллагааг бэхжүүлж, хуулийн хэрэгжилтийг хангах.</p>	<p>Усан орчны био нөөц, тэдгээрийн амьдрах орчныг хамгаалах хууль, ангийн болон загас агнуурын хууль дүрэм зөрчигчдийн тоог 10 хувиар бууруулах</p> <p>Монголын талын хамтран санхүүжүүлэгч: Агнуурын загасыг хамгаалах, өсгөн үржүүлэх үндэсний хөтөлбөр; Нэн ховор, ховор амьтдыг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Загасны аж ахуйн хөгжил, шинэчлэл” Хөтөлбөр; “Байгалийн нөөцийн ашиглалт ба нөхөн үйлдвэрлэл” Улсын хөтөлбөр</p>	<p>Дарамт бууруу-лах</p>	<p>1-10 жил</p>	<p>\$\$\$</p>
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 13.5 Нутгийн уугуул ард иргэдийн байгаль орчныг хамгаалах, зүй зохистой ашиглах уламжлалт арга ухаан, зохистой менежментэд хууль эрхзүйн дэмжлэг үзүүлэх. (Стратегийн)</p>	<p>Байгаль нуурын сав газрын уугуул ард иргэдийн орлогыг 20 хувиар нэмэгдүүлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: “Монгол улсын Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө зорилт 228 үйл ажиллагаа 1</p> <p>ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Улсын хөтөлбөр “Бүс нутгийн бодлого ба Холбооны харилцаа”.</p>	<p>Дарамт бууруу-лах</p>	<p>1-10 жил</p>	<p>\$\$</p>
	<p>Уугуул ард иргэдийн уламжлал ёс заншлын хүрээнд байгалийн нөөц ашиглах эрхийг 10 хувиар нэмэгдүүлэх</p>	<p>Дарамт бууруу-лах</p>	<p>1-10 жил</p>	<p>\$</p>

Стратегийн бүрэлдэхүүн хэсэг 4-Шалгуур үзүүлэлтүүд

Стратегийн үйл ажиллагаанууд	Үзүүлэлт	Төрөл	Хугацаа	Зардал
Биологийн харь зүйлийн халдлагыг хянах ба урьдчилан хамгаалах тухай				
Зорилго 14. Биологийн харь зүйлийн өнөөгийн халдлагад хяналт тавьж бууруулан, ирээдүйн халдлагаас хамгаалах. Эрэмбэ – Маш өндөр.				
Стратегийн үйл ажиллагаа 14.1 Харь түрэмгий төрөл, зүйлийг тогтоож, түүний шалтгаан эх үүсвэр ба амьдрах орчны талаар шинжилгээ судалгаа хийх. (Стратегийн)	Байгаль нуурын усан болон эх газрын экосистемийн харь зүйлийн халдлагын чиглэлээр хэрэгжиж буй судалгааны төслүүдийн тоог 20 хувиар өсгөх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр;	Төлөв байдлын	1-5 жил	\$\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 14.2 Харь зүйлийн тархалт, халдах арга зам, мөрийн ажиглалт хэмжилтийг зохион байгуулж, усан болон эх газрын орчинд шинээр бий болсон харь зүйлүүдийг нээн илрүүлэх. (Стратегийн)	Харь зүйлүүдийн талаарх ажиглалт хэмжилтийн судалгааны тоо, хэмжээг 20 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр; Агнуурын загасыг хамгаалах, өсгөн үржүүлэх үндэсний хөтөлбөр 3.1; Нэн ховор, ховор амьтдыг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
	Экосистемийн онцлог байдлын шалгуур үзүүлэлт бүхий мониторингид хамрагдах Байгал нуурын сав газрын талбайн хэмжээг 20 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талын хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого Зургаа. Байгаль орчны бодлого, Стратегийн зорилт 3 ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$
	Байгал нуурын сав газарт шинэ харь төрөл, зүйлийг илрүүлэх зориулалт бүхий мониторингийн хэмжээг 60 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр; Агнуурын загасыг хамгаалах, өсгөн үржүүлэх үндэсний хөтөлбөр 3.1; Нэн ховор, ховор амьтдыг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$

	ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.			
Стратегийн үйл ажиллагаа 14.3 Тухайн орон нутагт тархсан харь зүйлийн биологийн олон янз байдал болон сав газрын экосистемд нөлөөлөх байдлын талаар мэдээллийг системчлэх. (Стратегийн)	Байгаль ба Хөвсгөл нуурын усан орчин, эргийн бүс нутгийн харь зүйлийн тархалтын ажиглалт хяналтанд хамрагдсан талбайн хэмжээг 40 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр; Агнуурын загасыг хамгаалах, өсгөн үржүүлэх үндэсний хөтөлбөр 3.2; ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Байгал нуурыг хамгаалах болон Байгал нуурын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн хөгжил, 2012-2020”.	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
	Тухайн орон нутгийн биологийн олон янз байдал болон сав газрын экосистемд үзүүлэх нөлөөлийг тусгасан харь зүйлийн талаарх бүсийн тайланг бэлтгэх	Үйл явцын	1-10 жил	\$
	Тусгай арга технологиор багасаж, бууруулсан харь зүйлийн төрөл, тоо хэмжээг 50 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр;	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$
	Байгал нуурын сав газарт харь зүйл тархсан нутаг дэвсгэрийн хэмжээг 20 хувиар бууруулах Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр; Агнуурын загасыг хамгаалах, өсгөн үржүүлэх үндэсний хөтөлбөр 3.2;	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 14.4 Олон улсын арга туршлагыг ашиглан одоо байгаа харь зүйлүүдийг бууруулах, тэдгээрийн амьдрах орчин, орон зайг хязгаарлах стратеги боловсруулах (Стратегийн)	Одоогоор байгаа харь зүйлүүдийн нөхөн үржих нөхцөл, байдлыг харгалзан тоо хэмжээг нь багасгах технологи ашиглан бууруулсан харь зүйлийн төрөл тоог 50 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр; Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого Зургаа. Байгаль орчны бодлого, Стратегийн зорилт 5	Дарамт бууруулах	1-5 жил	\$\$\$
	Харь зүйлүүдийн нөхөн үржлийн нөхцөл, байдлыг үнэлэх, бууруулах судалгаа хийдэг байгууллага, үйлдвэрийн газрын тоог 20 хувиар нэмэгдүүлэх	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$

	Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр; Агнуурын загасыг хамгаалах, өсгөн үржүүлэх үндэсний хөтөлбөр 3			
Стратегийн үйл ажиллагаа 14.5 Харь зүйлийн өсөлт, нөхөн үржлийг дэмждэг технологийг өөрчлөх арга хэжмээг дэмжих (Нэмэлт)	Харь зүйлүүдийн өсөлт болон нөхөн үржлийг бууруулсан технологи ашигладаг үйлдвэр, аж ахуйн газрын тоог 20 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр;	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 14.6 Биологийн харь зүйлийн хор нөлөөллийн талаарх мэдлэг мэдээллийг дээшлүүлэх. (Нэмэлт)	Байгал нуурын сав газар дахь харь зүйлийн тухай мэдлэг мэдээллийг сонирхогч байгуулага, хувь хүмүүст хүргэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр; Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого Зургаа. Байгаль орчны бодлого, Стратегийн зорилт 5	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 14.7 Харь зүйлийн халдлагыг хянах, хамгаалахтай холбоотой хууль дүрмийг сайжруулах (Нэмэлт)	Байгал нуурын сав газарт харь зүйлүүдийг устгах, бууруулахад чиглэсэн хууль дүрэм, журмыг боловсруулж, хэрэгжүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр; Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого Зургаа. Байгаль орчны бодлого, Стратегийн зорилт 5	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 14.8 Байгал нуурын сав газарт шинэ харь зүйлүүд нэвтрэн орж ирэх механизмыг шинжилж судлах (Нэмэлт)	Байгал нуурын сав газарт шинэ харь зүйлүүд нэвтрэн орж ирэх механизм, сувгийг тогтоох Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр; Агнуурын загасыг хамгаалах, өсгөн үржүүлэх үндэсний хөтөлбөр 3	Үйл явцын		\$\$
	Харь зүйлүүдийн эх үүсвэрийн талаарх нийтлэл, мэдээллийг хоёр дахин нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах үйл ажиллагааны үндэсний хөтөлбөр;	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$

Стратегийн бүрэлдэхүүн хэсэг 5- Шалгуур үзүүлэлтүүд

Стратегийн үйл ажиллагаанууд	Үзүүлэлт	Төрөл	Хугацаа	Зардал
------------------------------	----------	-------	---------	--------

Уур амьсгалын өөрчлөлт ба дасан зохицол				
Зорилго 15. Уур амьсгалын өөрчлөлтөнд дасан зохицох, хэмжилт хяналт хийх боломжийг нэмэгдүүлэх Эрэмбэ – Дээд.				
Стратегийн үйл ажиллагаа 15.1 Байгал нуурын сав газрын экосистемийн уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох эмзэг ба уян хатан байдлын үнэлгээ хийх. (Стратегийн)	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн асуудлаарх засгийн газар хоорондын мэрэгжилтний бүлгийн (IPCC) зөвлөмжийг уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох эмзэг ба уян хатан байдлын үнэлгээнд тусгах Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний хөтөлбөр	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
	Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох Байгал нуурын сав газрын экосистемийн эмзэг, уян хатан байдлыг үнэлгээг 4 жил тутамд хийх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний хөтөлбөр	Дарамт бууруу-лах	1-10 жил	\$\$
	Уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг ургамал, амьтны төрөл, зүйлийг тодорхойлох Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний хөтөлбөр	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
	Уур амьсгалын өөрчлөлтөөс ургамал, амьтны төрөл, зүйлд үзүүлэх нөлөөллийг загварчлана. Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний хөтөлбөр	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$
	Байгал нуурын сав газарт Монгол ба ОХУ-ын хооронд уур амьсгалын өөрчлөлтийн сөрөг нөлөөллийн мониторинг болон сэрэмжлүүлэх хөтөлбөрийг харилцан тохирч батлуулах Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний хөтөлбөр Нэгдүгээр үе шат, 1-2.1.	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
	Стратегийн үйл ажиллагаа 15.2 Уур амьсгалын өөрчлөлтөд экосистемийн уян хатан байх, давж гарах болон дасан зохицох чадавхийг нэмэгдүүлэх стратеги боловсруулан хэрэгжүүлэх. (Нэмэлт)	Уур амьсгалын өөрчлөлтөд усан ба эх газрын экосистемийн уян хатан байдлыг дасан зохицоход чиглэсэн жишиг туршилтын төслийг хэрэгжүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний хөтөлбөр Нэгдүгээр үе шат, 1-2.1.	Үйл явцын	1-5 жил
Уур амьсгалын өөрчлөлтөд тэсвэрлэж үлдэх нөхцөл байдлыг тусгасан төсөл хэрэгжүүлж буй нутаг дэсвгэрийн хэмжээг 10 хувиар нэмэгдүүлэх		Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
Уур амьсгалын өөрчлөлтөд хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн дасан зохицох технологийг тодорхойлж, Байгал нуурын сав газрын Монгол улсын нутагт сонгосон технологийг		Үйл явцын	1-5 жил	\$\$

	<p>нэвтрүүлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний хөтөлбөр Нэгдүгээр үе шат, 1-1.8.</p>			
	<p>Байгал нуурын сав газрын уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох менежментийн баримт бичгийг боловсруулан хэрэгжүүлэх.</p>	Үйл явцын	1-10 жил	\$
	<p>Уур амьсгалын өөрчлөлтөд экосистемийн дасан зохицлыг дэмжих технологийг нэвтрүүлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний хөтөлбөр Нэгдүгээр үе шат 1-3.18.</p>	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 15.3 Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицоход тус дэм болох зорилгоор зарим ургамал амьтны төрөл, зүйлийг үржүүлэх, тэдгээрийн дасан зохицох зарим онцлог шинж чанарыг судалж илрүүлэх (Нэмэлт)</p>	<p>Зарим ургамал амьтны төрөл, зүйлийн дасан зохицох онцлог шинж чанарыг илрүүлэх, тодорхойлоход чиглэсэн сонголтын стратегийг туршиж, үр ашгийг үнэлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний хөтөлбөр Нэгдүгээр үе шат 1-3.18.</p>	Үйл явцын	1-5 жил	\$
	<p>Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох чадавхитай ургамал, амьтны үржил селекцийн ажлыг 10 хувиар нэмэгдүүлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний хөтөлбөр, Нэгдүгээр үе шат 1-3.18.</p>	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 15.4 Биологийн нөөцийн хэрэглээ, ашиглалтыг тусгасан уур амьсгалын өөрчлөлтөөс эдийн засгийн үйл ажиллагаанд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийх. (Нэмэлт)</p>	<p>Уур амьсгалын өөрчлөлтөөс үүдэлтэй эдийн засгийн болзошгүй хохирлын үнэлгээг хийх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний хөтөлбөр Нэгдүгээр үе шат, 1-4.15.</p>	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
	<p>Уур амьсгалын өөрчлөлтөд эдийн засгийн салбарын дасан зохицлыг дэмжих технологийг нэвтрүүлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний хөтөлбөр, Нэгдүгээр үе шат 4.15.</p>	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
<p>Стратегийн үйл ажиллагаа 15.5 Байгаль орчинд ээлтэй сонголтуудыг дэмжих, тэдгээрийн хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх замаар уур амьсгалын</p>	<p>Хүлэмжийн хийн ялгаруулалтыг бууруулсан технологи, төсөлд оруулах хөрөнгө оруулалтыг 10 хувиар нэмэгдүүлэх</p> <p>Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Монгол улсын Байгаль орчны Үндэсний хөтөлбөр, 2012-2021, 9-6; Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний хөтөлбөр үе шат, 1</p>	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$

өөрчлөлтийн үр дагаварыг бууруулах. (Стратегийн)				
---	--	--	--	--

Стратегийн бүрэлдэхүүн хэсэг 6-Шалгуур үзүүлэлтүүд

Стратегийн үйл ажиллагаанууд	Үзүүлэлт	Төрөл	Хугацаа	Зардал
Байгалийн гамшигийг давах бэлэн байдлыг хангах				
Зорилго 16. Байгалийн гамшигийг урьдчилан мэдээлэх, сэргийлэх болон хариу арга хэмжээ авах үйл ажиллагааг бэхжүүлэн сайжруулах (гал түймэр, үер, ган гачиг, хүчтэй шуурга, хөрсний гулсалт, газар хөдлөлт, зуд, малын халдварт өвчин, тахал г.м)				
Эрэмбэ – Өндөр.				
Стратегийн үйл ажиллагаа 16.1 Урьдчилан мэдээлэх болон загварчлалын аргуудыг сайжруулах, цаг агаар ба голын урсацын урьдчилан мэдээлэл, тооцоолол хийх чиглэлийн мэрэгжилтэнүүдийг бэлтгэх (Нэмэлт)	Улирлын цаг агаар, голын урсацыг загварчлах шинэ арга аргачлал, загвар боловсруулж хэрэглэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний хөтөлбөр Нэгдүгээр үе шат 1	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
	Улирлын цаг агаар ба голын урсацыг загварчлах чиглэлээр бэлтгэгдсэн мэрэгжилтнүүдийн тоог 50 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний хөтөлбөр., Нэгдүгээр үе шат, 1 ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Улсын хөтөлбөр “Байгаль орчны хамгаалалт”.	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
	Шуурхай прогнозы таарцыг 10 хувиар нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний хөтөлбөр., Нэгдүгээр үе шат, 1 ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр Ард иргэд болон нутаг дэвсгэрийг галын болон усны аюул зэрэг онцгой тохиолдол хамгаалах арга хэмжээ”.	Үйл явцын	1-5 жил	\$
	50 их наядын хүчин чадалтай супер компьютерын сүлжээ байгуулж, Байгал нуурын Монголын талын нутаг дэвсгэрт улирлын цаг агаар ба голын урсацыг загварчилж, холбогдох сургалт явуулах Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний хөтөлбөр Нэгдүгээр үе шат, 1	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 16.2 Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, гамшигын	Газар хөдлөлтийг тооцсон барилга, байгууламж, дэд бүтэц бүхий нутаг дэвсгэрийн хэмжээг хоёр дахин нэмэгдүүлэх Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Байгалийн гамшгаас урьдчилан хамгаалах	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$

байгалийн нөлөөлийг бууруулахын тулд гамшгийн эрсдлийг бууруулах системийг үндэсний ба хил дамнасан түвшинд бий болгож хэрэгжүүлэх. (Нэмэлт)	чадавхийг сайжруулах үндэсний хөтөлбөр; Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний хөтөлбөр.,Нэгдүгээр үе шат, 1-2.1. ОХУ-ын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Ард иргэд болон нутаг дэвсгэрийг галын болон усны аюул зэрэг онцгой тохиолдол хамгаалах арга хэмжээ”.			
	Байгалийн гамшгийн эрсдэлийг бууруулах, үр дагаврыг арилгах системийг үндэсний болон хил орчмын нутаг дэвсгэрт байгуулах	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 16.3 Экосистемийн үйлчилгээний менежмент ба үнэлгээг хамтарч хэрэгжүүлэх; Байгалийн гамшгийг урьдчилан мэдээлэх, сэргийлэх ба хариу арга хэмжээ авахтай холбоотой мэдээллийг бэлтгэх. (Нэмэлт)	Монгол ба ОХУ-ын хооронд дүн шинжилгээ хийгдсэн өгөгдөл мэдээллийг харилцан солилцох асуудлыг тусгасан ус цаг уурын байгалийн гамшгийг урьдчилан мэдээлэх системийг бий болгох Монголын талаас хамтран санхүүжүүлэгч: Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний хөтөлбөр.,Нэгдүгээр үе шат, 1-2.1	Үйл явцын	1-5 жил	\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 16.4 Байгалийн гамшгийн дараах сэргээн босголт, бусад хариу арга хэмжээнүүдийг сайжруулах. (Стратегийн)	Галын албаны сургалт зохион байгуулах хөрөнгийн эх үүсвэрийг бүрдүүлж, байгалийн гамшгийн буюу онцгой байдлын үед агентлаг байгууллагуудын үүрэг хариуцлага, хуулийн хэрэгжилтийг сайжруулан, өндөржүүлэх	Дарамт бууруулах	1-5 жил	\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 16.5 Гал түймэр болон үерээс хамгаалах, урьдчилан сэргийлэх системийг хил дамнасан нутаг дэвсгэрт байгуулж бэхжүүлэх. (Нэмэлт)	Гал түймэр болон үерээс хамгаалах, урьдчилан сэргийлэх хамтарсан системийг хил дамнасан нутаг дэвсгэрт байгуулах	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
	Хил дамнасан бүс нутагт гал түймэр болон үерээс хамгаалах, урьдчилан сэргийлэх системд хамрагдсан хүн амын тоог 10 хувиар нэмэгдүүлэх Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “Ард иргэд болон нутаг дэвсгэрийг галын болон усны аюул зэрэг онцгой тохиолдол хамгаалах арга хэмжээ”; Холбооны Улсын Зорилтод Хөтөлбөр “ОХУ-ын Холбооны улсын Усны аж ахуйн хөгжил, шинэчлэл 2012-2020”.	Үйл явцын	1-5 жил	\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 16.6	Ган гачгийн буюу онцгой үед шаардлагатай газрын усны нөөцийн	Дарамт бууруу	1-5 жил	\$\$

Хүн ам их суурьшсан, уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг нутаг дэвсгэрт онцгой байдлын үеийн газрын доорх усны төлөвлөлтийг хээргжүүлэх замаар байгаль цаг уурын гамшгийг эсэргүүцэх чадавхийг нэмэгдүүлэх. (Стратегийн)	хэмжээг (м ³) тогтоох үнэлгээ хийх	-лах		
	Үерийн аюулын үед усан хангамжид шаардлагатай газрын доорх усны нөөцийн (м ³) хэмжээг тогтоож, үнэлэх	Дарамт бууруу-лах	1-5 жил	\$\$
	Үерийн онцгой байдлын үед ундны усан хангамжийн аюулгүй байдлыг хангах доорх усны нөөцийн хэмжээг тогтоож, үнэлэх	Дарамт бууруу-лах	1-5 жил	\$\$
Стратегийн үйл ажиллагаа 16.7 Халдварт өвчин, тахлын дэгдэлтийн голомтыг устгах (Нэмэлт)	Халдварт өвчин, тахлын дэгдэлт, тархалтыг 80 хүртэл хувиар бууруулах	Үйл явцын	1-10 жил	\$\$\$

ХАВСРАЛТ I СҮАХ боловсруулахад оролцсон гол авторууд ба байгууллагууд
ХАВСРАЛТ II TDA - [HTTP://BAIKAL.IWLEARN.ORG/EN/PROJECT/TDA](http://BAIKAL.IWLEARN.ORG/EN/PROJECT/TDA)

Зургийг Михаил Чумак

